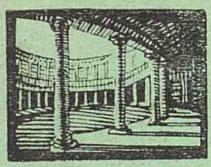

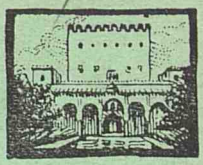

Școalelor și a Cultului Poporului
Nu se poate vinde

N. IORGA

Cîteva zile prin Spania

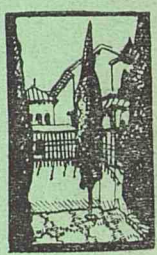

EDITURA CASEI ȘCOALELOR

www.dacoromanica.ro

N. Iorga

Cîteva zile prin Spania

EDITURA CASEI ŞCOALELOR
1927

www.dacoromanica.ro

Aceste note asupra Spaniei represintă o experiență de zece zile pe care nici timpul, nici mijloacele nu mi-au permis a o prelungi.

Astfel, am zărit numai în treacăt capitalele de odinioară, Burgos și Valladolid, n'am văzut ruinele romane de la Ampurias și Merida, leagănul însuși al dinastiei castillane, Leon și Oviedo, reședința regilor aragonesi, Saragosa, capitala Cataloniei, Barcelona, porturi mediterane ca Valencia, Murcia, Malaga, Cadiz, Cartagena, Alicante, Algesiras. N'am putut cerceta locul cel mai venerat de pelerinagiu, Compostella, și centrul universitar cel mai vechiu, Salamanca. N'am văzut Segovia și Taragona.

Am subliniat cum am putut aceste enorme lipsuri prin lecturi mai mult vechi decît nouă și prin conversații cu prietenii și alte persoane pe care le-am întîlnit.

E și pentru mine un început. Alții vor avea mai mult noroc decît am avut eu până azi: îmi va reveni meritul de a-i fi îndemnat.

Nici nu reclam altul.

---

www.dacoromanica.ro

I.

Spre Spania

Supt munţele cu arbori răsfiraţi
Se taie valea strîmtă şi adîncă,
Oi albe se răsfiră pe tîrnaţ
Şi case vechi ce par tăiate 'n stîncă.

O capră rupe iarba din tufiş,
Atîta în pustietatea vastă:
Şi florile deschid un luminiş
De scînteiuţe galbene pe coastă.

În liniştea ce toate le 'ncunjoară,
Privind la turma care se coboară,
Ca o legendă-i tot, ciudat şi vechi:
Un măgăruş ciuleşte din urechi.

Din Paris spre Vestul frances. Acelaşi larg cîmp de hrană: ţernă brună răscolită de pluguleţul tras de cai în urma căruia ţeranul meşteşugar, cu îmbrăcămintea anonimă. Casele sămănate prin vasta lui întindere par jucării de o perfectă ordine geometrică pe care le-a răspîndit capriciul unui copil. Rar turnuleţele rotunde ale unui castel în livada lui încinsă cu ziduri. Pîlcuri de pădure păzită, clarificată, preţuită. Toate acestea într'o veselă pulbere de soare la capătul iernii, cu un Mart de cer perfect albastru ca în plin Maiu al nostru.

Din Blois, un amestec de case negre, stăpînite de un turn bizar. Oraşul de odihnă al regilor cu castelul lui după moda Renaşterii ascunde. În neguri uşoare, apa curge cu mărunte scînteieri de unde. Vile nouă, cochete se înfig pe coasta asupra căreia un brad, un pin maritim pun o notă de permanenţă solemnă. Ici şi colo se încearcă via.

Aceleaşi amintiri ale secolului al XVI-lea, elegant, plin de intrigi şi stropit de sînge, aceleaşi pagini de războiu civil se

www.dacoromanica.ro

deșteaptă în minte la trecerea pe la Amboise, cu „pacea de religie“ între catolici și calvini. Acuma viile zimbesc soarelui care li trezește vlaga nouă, făcînd să apară mai triste, ca niște dărîmături de stîncă sură, locuințele țerănești, amestecul de ziduri al orășelelor. Numai pe alocurea, lipite de dealul din dreapta, castelele inspirate de lăcașurile suveranului răsfață între arborii vechi fațadele albicioase.

Ceva din Italia a iost transplantat aici și se menține, peste schimbările anilor, și cu toată dispariția principiului de unde a venit. Italiană pare, la trecerea podului, și Loira albastră, de o coloare tot așa de dulce ca a lacurilor din Nordul italian. Numai cît dealul de cretă, de și sămănat cu verdele adînc al copacilor muntelui, n'are veșmîntul minunat, de o firească bogăție, a colinelor lombarde înzeite prin geniul pictorilor fără moarte.

S. Pierre des Fonds-Tours ne cuprinde în marea-i gară de împărțire a drumurilor. Marile turnuri masive ale bisericii Sfîntului Martin, pe lespezile căreia se rugau Merovingienii patronului ceresc al regalității lor, se ridică alburii de-asupra masei sure a clădirilor care se răsfiră, confuse, pănă departe.

Apoi pădurea de pini cuprinde înălțimile, de o deplină înveșmîntare. Printre ținuturile ei înalții stejari supțirateci clatină cuibul ușor, dar tenace, al vîscului sacru. Pănă la Chatellerault locuința omenească e rară și neînsemnată. Dacă nu e aici loc pentru altă stăpânire a pămîntului, vacanțele muncii sînt evidente.

Orașul are în grădinile lui, lîngă înalții rășinoși, magnoliile și platanii răsfirați ai Italiei. Pe zidurile care despart curțile se cațără arbori pitici. La cîteva ceasuri de Paris e clima însorită și vegetația abundentă a Sudului. Madona de faianță prinsă într'o firidă la margenea caselor gîrbove și înegrite trimete la aceleași regiuni meridionale, în natură și în suflete. Varga de oțel albăstriu al Viennei, supt desele păduri, care încunjură totul, e în aceiași notă. Pe cîmpul împrimăvărat prinde a miji grîul tînăr.

Platoul înalt continuă cu țerna-i galbenă așternută peste piatra adîncurilor. La Poitiers, vechea cetate a Pictavilor,

www.dacoromanica.ro

malul înalt, cununat cu vechi rămăşiţe de ziduri şi cu construcţii moderne, se lasă, gălbiu, mîncat de ierburi verzi în miezul iernii, către cursul verde închis al rîuleţului care mărgeneşte cu apa lui liniştită. Rostogolirea clădirilor de toată mîna are înfăţişarea arhaicelor cuiburi toscane, tot aşa de confuse în scărîţarea lor. În margene, odată, cavaleria „bunului“ rege Ioan, răsfirîndu-se pentru isprăvi şi fapte vitejeşti, a fost zdrobită de infanteria plebee şi de meşterii arcaşi ai regelui engles, sau, mai bine, ai celuilalt rege al Franciei, venit de la Englesi, Eduard al III-lea.

Platoul înalt urmează apoi ceasuri întregi cu păduri rare, cu ogoare de grîu fraged, cu case de piatră acoperite cu olanele coşcove ale Răsăritului. Cîte un pîlc de oi paşte în colţurile fără sămănături. Şi numele sînt arhaice, rare şi simple: reminiscenţe ligure (de la ei pare a veni şi numele rîului Loire, în latineşte: Ligeris). Sfinţi de rară închinare, S. Salviol.

Pe dealul din dreapta o întreagă cetate se înşiră acum, cu turnuri ascuţite străbătînd linia sură a clădirilor. E Angoulême, capitala celeilalte provincii englese din Vestul Franciei, Angoumois. Vechea fortăreaţă galică s'a păstrat supt noile stăpîniri, şi paşnicul orăşel de azi are într'însul ceva din dîrzenia vremurilor cînd două coroane se băteau pentru acest podiş de apărare. Străbatem frumosul oraş care a dat numele său ramurii dinastice a lui Francisc I-iu, şi la ieşirea dintr'un tunel el apare răsfirat pe povîrnişul înaltului deal, cu şirurile de case ce se succedă în coborîre, călăuzite de fina catedrală de un gotic discret. Pănă departe drumul e mărgenit cu casele patinate de vreme. Biserici romane apar cu cele trei abside neted desemnate, cu turnul rotund, împodobit la ferești cu lungi profiluri, al cărui coperiş de olane nu face streşină, ci se aşează ca o ciudată pălărie conică.

Drumul urmează une ori tăiat în piatra care lasă pe margini ca o zgură încremenită. De-asupra cîmpul rîde şi ramurile supţiri ale arborilor desfrunziţi se înfrăţesc cu masa obscură a pomilor de toate felurile. Turnul rotund se ames-

www.dacoromanica.ro

tecă pretutindeni în clădiri: suit în vîrful catedralelor, prins în colțurile castelelor, adaus stîngaciu la un capăt de modestă fermă ori isolat în mijlocul cîmpului, asemenea cu moara de lemn de pe culmi. El face pitorescul monumental. El caracterisează și aglomerația cu vechiul nume războinic de la Coutras, asupra căruia plutește amintirea cavalerismului lui Henric al IV-lea.

Regiunea viilor începe de aici și se va continua oare întregi. Adesea pinii o mărgenesc. Aspectul general, cu casele pitorești, e cel italian. Sau mai degrabă este o lume a Sudului romanic, asemenea de la o țară la alta, peste deosebirile de națiile pe care le facem. Culeg în treacăt la o stație importantă numele de Libourne care trimite la Livorno.

---

www.dacoromanica.ro

II.

La Bascii francesi

Dincolo de Garonna largă ca un braț de Mare, toată priveliștea se schimbă. Fondul e ca al vechilor picturi italiene. Dealul ce se ridică încununat de clădiri vechi pare a fi luat dintr'un tablou de primitivi. Dedesupt, cîtă grijă iubitoare, de un artificialism mișcător, pentru monumentele cimitirului în care nu e piatră fără flori proaspete și căsuțe de sticlă închid cununile care nu trebuie să se împrăștie! Mai departe, viile se prelungesc pănă la nesiîrșit, butoaie cotropesc curțile. Pe alocuri învălmășeala la locuințI e indescifrabilă: un adevărat covor de colori care se luptă între ele și nu se pot birui. Departe în fund aleargă mărețe poduri de piatră și de fier, încălecînd tocmai la capăt imensa Girondă, mare cît Dunărea.

Sîntem pe pămîntul gascon, și numele cele d'intăiu o spun: Aveyres, Vayres, care chiamă în minte depărtatul nume al Aveyronului.

Apoi încărcătoare-și ridică brațele în aier, deposite de mărfuri se urmează îngrămădite dincolo de casele unui cartier sărac, se desemnează un uriaș port ale cărui brațe pătrund adînc în uscat. Zarea e stăpînită de înalta linie supțiratică a unui turn de catedrală gotică. Peste acel puternic pod de fier, mărgenit de negrele case ale unui cheiu cu înfățișare modernă se întră în gara Bordeaux.

Ne apropiem de Ocean în noaptea luminată de lună care pănă tărziu lasă a se vedea pădurile de pini desfăcîndu-și capetele rotunde. Apoi nimic decît numele strigate'n noapte.

www.dacoromanica.ro

Sfinții creștini se amestecă cu pietroasele numiri ale imemorialei antichități basce. St. Jean de Luz, Sf. Ioan al Luminii amintește onorițile delicate ale lui de Vigny asupra dramei eroice a lui Roland, despicînd muntele în desperarea agoniei lui :

De Luz et d'Argelès se voyaient les vallées.

Trei tinere Americane vorbarețe se coboară la Biarritz, cu plaja celebră, care-și află deci și iarna visitatorii. Din splendoarea de zi se înțeleg acuma numai cîteva lumini tremurătoare în fațadele negre ale caselor în formă de cuiburi de piatră basce. La Hendaye, unde Marea e sămănată cu lumini mișcătoare, vama francesă verifică mai mult de formă bagajele pe care se mulțămește a le scrijela în bloc cu creta, dar pașapoartele sînt privite cu atenție. Răpede în trenul care-și isprăvește cursa. După cîteva minute sîntem la drun, pe pămînt spaniol, în mijlocul Pirineilor pierduți în noapte.

---

www.dacoromanica.ro

III.

La Bascii spanioli.

Aici cercetarea cărții de trecere e încă mai îngrijită supt ochii jandarmilor în mare ținută, foarte cochetă. Se cere și otelul în care ne vom coborî la Madrid și ceasul la care vom pleca mîne. Limba pe care o cunosc așa de bine și pentru întăia oară o aud vorbită e clară și simpatică.

În noaptea rece și clară, purtătorul de bagaje, de „equipaje", aleargă în noapte spre Hotel del Norte, cu reclama în trei limbi. Obișnuita casă neagră a muntelui basc, cu obloane grele și coridoare înguste supt obloanele roșii. Tapetele veștezi, oglinzile par curioase în acest mediu foarte vechin.

Es limpia, e „limpede", curată, spune sprintena femeie de serviciu. A doua zi prin negurile care se ridică, muntele apare fără frumuseță, gol, cu linii monotone, tăpșite. Dincolo de străditța îngustă ferestile sînt ermetic închise, fără nimic din farmecul unei treziri italiene, plină de zvon și de rîsete. În fund trece o femeie cu căpița albă, apoi un preot supt pălăria cu margenile mari. E ce așteptasem. De un

www.dacoromanica.ro

ceas din imensa biserică nouă, cu pretenţioasa cupolă, clopotele-şi cîntă „bună dimineaţa“, gonind somnul leneşilor mai mult, poate, decît chemînd rugăciunea credincioşilor.

— *Dos tazas de leche caldo,* — şi apoi cu „rápido“ spre Madrid.

Condica de călători care mi se presintă pentru înscriere e de tot interesul. Femei din Chile, „rentiere“, bărbaţi din Argentina, un Portughes. Din Franţa un singur negustor: încolo fete, artiste. Tot aşa şi cu Rușii şi Estonienii, de ambe sexe, artişti, şi pentru danţuri. În schimb, mulţi Germani, cu cîte un Austriac. Toţi, agenţi de comerţ ori negustori. Cei mai mulţi scriu buletinul în nemţeşte. Conclusiile le las cetitorilor.

La ieşire, strada e plină de lume, ieşită atunci chiar de la biserică. Femeile în rochii negre scurte şi în pieptare înguste poartă pe cap cîrpe de coloare sau văluri de dantelă neagră; au ochii vii şi mişcările iuţi; bereta bască acopere capul bărbaţilor cu spinările late şi înfăţişarea vînjoasă. În turn ultimul cîntec de clopote a încetat. Clădirea bisericii, răzăluită mai de curînd, pare să aparţie secolului al XVII-lea. De jur împrejur ceaţa se culege şi se topeşte în soarele matinal. Muntele se întinde vast, cu gheboşeala lui bătrîncioasă, pleşuvă; sus de tot albeşte o clădire netedă care ar părea o mănăstire.

Este la acest popor o demnitate moştenită. În ţara unde şi pe latrine bărbaţii sînt „caballeros“, cavaleri, „el chico del hôtel“, hamalul otelului, începe prin a refusa bacşişul pe care mă cred dator să-l adaug şi, cînd fac semn din umeri că „nu mai este“, el îmi explică, într'o franţuzească aproximativă, că el insista pentru altceva: să vizez la casă biletele.

Trenurile sînt foarte curate, în mare parte nouă: ca şi la Francesi, clasa a III-a e cu desăvîrşire convenabilă, iar, ca aspect exterior, chiar foarte luxoasă. Starea de curăţenie a gării e aproape luxoasă. Publicul e rugat, „în interesul sănătăţii publice“, de „no escupir“. Aţi înţeles de ce e vorba. La o ferestuică a personalului de serviciu s'au scos glastre de flori, şi păsări sar mărunt în două cuşti de lemn.

www.dacoromanica.ro

Provincia poartă numele, probabil preistoric, de Guipozcoa; alături alte două, Alvada și Bizcaya, complectează harta vechiului sălaș al rasei primitive din aceste locuri, a Escardulnilor, vorbind vechea lor limbă aglutinantă, escaura. Vom străbate teritoriul guipozcoan pentru a ne coborî în ținuturile de supt munte.

Muntele mărgenește întâiu de ambele părți, cu suprafețele lui modîlcoase, umflate, chinuite. Parcă ieri s'a întîmplat marea revoluție care a rupt păturile, le-a prăvălit, le-a lăsat strîmbe, cu urmele tragice din clipa marilor prefaceri. Une ori toată coasta e scrijelată în lung și umflături diforme se coșcovesc între brazde. Tăietura drumului despică piatra sură și o piatră rosă, de o gingășie deosebită. Casele sămănate la întîmplare au supt triunghiul de fațadă obișnuit două rînduri de cîte două odăi, străbătute în lat de ușoare balcoane. Livezi de pomi roditori în cari se prinde, foarte jos, cuibul de vîsc, hîrzobul unor zîne cît gîzele. Pe margenea șanțului un arbust cu frunze de ace scoate înainte strălucitoarea noutate a floricelelor galbene.

Dar mîna omului, în ultimele timpuri mai ales, a fost deosebit de harnică. Din bielșugul energiei acestei vrednice populații a răsărit o industrie înfloritoare. E sămănat tot cîmpul de reclamele ei. Papeterii, usine răsar la fiecare pas. Înalte case de lucrători cu mai multe rînduri strîng lumea din căsuțele cu coperișul de olane înegrite, și toate felurile de zdrențe flutură din zecile de ferești deschise. Apoi gustul burghesiei bogate apare în extraordinara înflorire de châlete, de vile închinate cu nume de femei iubite: Inesita, Isabelita, în mari construcții cochete cu cîte șase etaje. San-Sebastian, unde curtea petrece vara și unde se adună mii de străini, e o minunată înflorire a eleganței acestui popor bogat în secole de artă și pricepător al nevoilor vremii. În puține locuri din lume se poate vedea frontul de splendide construcții moderne de o așa de rafinată construcție înaintea căruia trecem fulgerător. Din fund, turnul dințat al catedralei spintecă aierul limpede.

Apoi iarăși căsuța bască de-asupra pămîntului tulburat

www.dacoromanica.ro

pentru vecie, între pomii asupra cărora atîrnă greu vălătucul rotund al vîsculuí: Zarauz, Oyarzan, Zumaya, Artigarraya. Este însă şi o Arona, care trimete la regiunea marilor lacuri spaniole. Rîul care curge prin San Sebastian se chiamă Rio Urumoa.

Tolosa, corespunzătoarea Toulousei francese, presintă supt înaltul munte, acum pacific rotunzit în formidabile moşinoaie, un „colegiu al fetelor lui Isus", instituţie iesuită, şi încă una din marile „papelerii", fabrici de hîrtie, ale regiunii. Peisagiul s'a strîns în văi înguste, bune pentru războaie civile ca acela al carlismului îndărătnic, gata de toate jertfele. Poduri de piatră mîncată de muşchiu înjugă apele verzui ţişnuite din piatră. Jos, în grădinile de zarzavat, de un verde viu, oameni cu berete basce umplu coşniţele din spinarea cuminţilor măgăruşi. Oi albe ca zăpada, cu lîna în stoguri, de bună samă *stogoşele* noastre, se răsfiră pe coasta cu brazi în păduri, scurmată de găuri, pe cînd alături ardesia muntelui se coboară pe şine. Biserici din secolul al XVI-lea ridică turnul lor scurt din adîncul înaltei construcţii de pietre galbene-negrii. Cimitire cu crucile sure dormind supt imenşi pini maritimi în margenea caselor dintr'o singură coajă, cu ferestile adesea sprincenate cu colori.

Peste un şfert de ceas suntem supt muntele cu zăpadă proaspătă şi coastele apar pustii şi aproape desgolite, de şi la picioarele lor legumele se cultivă harnic şi cu folos.

La coborîş urmează o regiune de păduri rare, cu copacii supţirateci. La Alsásua, cu catapeteazma muntelui acoperit cu zăpadă în faţă, sîntem în vechea Navară, pe aceiaşi linie cu Pampeluna. Rasa s'a schimbat. E ţara refugiaţilor veniţi din jos, nu a păzitorilor neclintiţi ai stîncii; e leagănul de Stat care „descalecă": spre Nord, în Franţa de azi, spre Sud, în lumea „burgurilor" (Burgos) şi a castelelor (Castilla), precum Argeşul nostru colonisează Ţara Oltului ardeleană şi se coboară spre şesul muscelelor Dîmboviţei, spre largul luminiş al Ialomiţei tîrgoviştene. Sîntem la înălţimea Pampelunei, capitala acestui întăiu sălaş politic, după punerea în mişcare

www.dacoromanica.ro

a „recuceririi“ contra Maurului, supt steagul crucii, cu pribegii de sînge gotic în frunte.

Ţara rămîne muntoasă, cu prăvălişuri mari de sură piatră cu totul goală, cu faţa de şarpe sur pătat, în faţa altora în care albul zăpezii dă un caracter de trecătoare viaţă. La un moment dat, ne găsim cu totul în apropierea purelor vîrfuri albe. În valea foarte largă casa se presintă acum, cu multele ei ferești fără triunghiul basc, într'o desfăşurare egală a faţadei albe. Bisericile se menţin foarte înalte, cu turnul lipit în faţă, — influenţa austriacă l-a adus şi în Moldova—, cu contraforturile sprijinindu-le chiar ele sus, paşnice supt văpseaua lor galbenă, fără nimic din capriciul şi îndrăzneala goticului.

Supt muncelele ce urmează se întind acum lanuri de grîu răsărit, în apropierea pădurilor. Vitoria, capitala Alavei, e în provincie bască. Interesant oraş, eu faţadele-i de geamuri, aşa-numitele *miradores,* prin care odăile se deschid drept pe stradă, cercevelele înseşi făcînd elementul de ornamentaţie. O viaţă deschisă, veselă, o plăcere de a vedea şi de a fi văzut, o „sinceritate“ creştină în faţa Maurilor, se vădeşte astfel. Casa se scaldă în lumină şi strigă veselia cea mai simpatică. Una din ele are o triumfătoare cupolă de porţelană colorată. Mănăstirea singură îşi înşiră îngustele-i ferești de temniţă lîngă geamlîcurile pe cîte patru şi cinci rînduri care scînteie la Mare.

Şesul plin de lumină, din margene a fost scăldat de sîngele soldaţilor napoleonieni bătuţi de Wellington. Plugul ridică bulgări lucitori de bună ţernă neagră.

www.dacoromanica.ro

IV.

In Castilia.

Castel modest, suit pe culme sus,
Tu n'ai avut nici bogăţii, nici artă,
Dar piatra ta, în lungă, sfînta ceartă
Cu Maurii, scăpă întregu-Apus.

Cum stai acum aşa de gol şi trist,
De rîd de tine casele sărace
Şi stema ta sfărmată 'n ţernă zace
Cu semnul vechii lupte pentru Crist,

Ostaş-profet, îmi pare că ni spui:
Aceste ţeri creştine şi regate,
Aceste Catedrale minunate
Eu le-am făcut cu voia Domnului.

Dar în ţara striată de linii care o taie în lat muntele revine, acuma acoperit de păduri şi tufişuri, făcînd cu vîrca lui o despărţire uşoară de apărat faţă de pămîntul de la vale, pierdut către străini. Ici şi colo, pe culmi sau în jurul lor, turnul baronului apare, privighetor şi plin de ameninţare. Mergem către Ebru şi Castilia. După asinul răzleţ al Basculului „omul castelelor", înhamă în şir catîrii lui împodobiţi.

În gară la Miranda hotarul se trece. Alte tipuri omeneşti apar. Foarte frumoase feţe ovale, cu tenul cald, cu ochii negri scînteietori. Neamul descălecătorilor apare cu toate calităţile unei rase aristocratice. Dar sînt şi goticii ochi verzi ai năvălitorilor din veacul al IV-lea. La urechi părul se strînge cochet în rosetă de împletitură.

Ebrul, corespunzătorul aşa de depărtat al Hebrului tracic, e o apă înceată, curgînd înte maluri moi şi schimbătoare, udînd rădăcinile caselor cu cărămida mîncată de vreme şi

www.dacoromanica.ro

prelingîndu-se de-a lungul „vegei“ de roadă. Smerite vechi poduri îi fac drum supt arcele lor de construcție romană și masa lor pișcată de mușchiu se oglindește în unda lui verde.

La cîțiva pași, biserica gotică de tip spaniol, cu capela în jurul năvii și în față cu o întreagă construcție masivă pe care o mărgenesc două turnuri burgunde rotunde și supțiri, de al căror vîrf ascuțit se prind numai cîțiva modești pinteni gotici. Coloarea rumenă a zidurilor o scoate în relief mai mult decît liniile ei, cam confuse.

Ne cufundăm apoi iar în munte. Muntele deșert și sălbatec, de o uscăciune de Africă, de odesordine de răsturnare a pămîntului. Cetăți întregi de dimensiuni uriașe sînt făcute din sfărîmăturile acestei lumi cutremurate de un vîrtej nebun. Întreg cîmpul, ca în centrul Istriei, e sămănat cu pietricele care ar părea rămase dintr'o împroșcare cu praștii de uriași ce s'au bătut amarnic. Cu nesfîrșite silinți ici și colo se încearcă o sămănătură saracă din țerna brună și roșie închisă în această albie infernală.

Numai după ce s'a trecut prin aceste ziduri frînte, prin aceste coloane sucite și strîmbate de încleștările Titanilor se deschide iarăși cîmpia nutritoare. Ogorul se înșiră lîngă ogor, în lăvicere lunguiețe, pe cînd satul se grămădește într'un colț, sfios, cu biserica dominîndu-i strînsoarea. Turmele pasc între spațiile sămănate, rare ori cu o pată neagră în albeața lor imaculată.

În mijlocul acestui ținut roditor, la Burgos, șefii recuperației, ai *reconquistei* contra Maurilor — asemenea cu Tatarii răspinși în Moldova — și-au așezat încă din veacul al XI-lea reședința. Întăiu *juzi,* — legenda cunoaște pe un Diego Porcellos, pe un Lain Calvo, pe un Nuño Rasura—, apoi conți și în sfîrșit regi. Acești castelani, oamenii cetăților, ca Moldovenii față de Munteni, scapă de strînsoarea Navarei, țară de două hotare, și supun în luptă țara „legiunii“, Leon, depărtatele Asturii, Galicia, pămîntul „galic“ din Sud-Vest. „Burgenlandul“, „Muntenia“, făcu unitatea națională, contra Aragonului, țară de rîu ca și Moldova. O cultură se creiază în jurul puterii politice, dar,

www.dacoromanica.ro

dacă ea impune o limbă, castilană, nu poate crea și o artă decît numai cea populară a bisericuțelor din Nord, — creațiune locală care s'ar fi putut desvolta, dacă n'ar fi fost oprită, cum a făcut arta Moldovei. Arta oficială însă vine în epoca gotică de peste hotare, odată cu pătrunderea cistercienilor francesi.

Astfel un Ioan de Colonia mîntuie domul început din secolul al XIV-lea. Firească această chemare a unui German după ce Alfons regele Castiliei ajunsese, la distanță, „Împărat" german sau, mai exact, rege germanic cu pretenție la coroana imperială. Se recunoaște în deosebita clădire, căreia-i lipsește doar podoaba, obișnuită în Franța, a pădurii sfinților din firide, linia de îndrăzneață înălțare a catedralei din Colonia însăși. Fațada, care cuprinde, în loc de înflorirea rosetei unice, un complex de sculpturi înlocuitoare peste care se înalță o serie de ocnițe, e prinsă între două formidabile turnuri, lucrate toate în ace, de o bogăție și de o fineță incomparabilă. La celalt capăt al clădirii e o întreagă vegetație de săgeți, formînd împreună un mănunchiu admirabil de artă migăloasă și dibace.

Acum la patru sute cinzeci de ani de la plecarea regilor, strămutați la Miazăzi, ca Domnii noștri de la Argeș la Tîrgoviște, centrul orașului de vre-o 40.000 de suflete e acolo lîngă dom cu arhiepiscopia, și la barierele trenului s'a abătut o întreagă mică oaste de seminariști cu rochii și berete negre, cari par ieșiți din cadrul unui pictor de viață bisericească spaniolă din secolul al XVII-lea.

Țara „castelelor" și a ogoarelor urmează, aceiași de la un grup de case gălbui la altul. Pe drumurile albe trec marile căruțe ca niște lăzi, cu două singure roți enorme, pe care le trag boi țapeni cu coarnele scurte sau catîri înhămați în rînd. La Venta de Baños numai, un orășel se mai răsfiră pe coastă. La Duenas, supt un curios țumburuc de deal cu înfățișarea de vulcan stîns, cele două biserici strîng în jur toată turma lor, odată fără greș ascultătoare.

A doua Capitală a Spaniei Unite, Valladold, care ar fi un

www.dacoromanica.ro

vechiu centru arab, reședință de *valiu,* se anunță printr'un impresionant cimitir uriaș în umbra pinilor maritimi cari, în lung șir solemn și trist, duc la dînsul. Mulțimea de Duminecă e acolo, între cruci și monumente, vioaie și veselă ca într'un loc de odihnă musulman. Din ce în ce se vădește mai mult acest caracter popular al foastei capitale care și-a pierdut dreptul, odată cu Suceava noastră, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ca să-l recapete o clipă după 1600, întocmai ca și aceasta. Toată lumea e în stradă, pe piețele prăfoase, la margenea șinelor, și cine nu încape acolo se îngrămădește la nenumăratele ferești ale caselor de o vechime neglijată. Ce nu se vede acolo: bătrîna în solemna-i rochie neagră, femeia tînără în veșminte colorate, fetița de școală cu cartea lîngă dînsa, bărbați de toate vrîstele, înfrățiți prin aceiași bună curiositate nevinovată supt soarele cald. Figurile, unele de o aleasă frumuseță, sînt din acelea care au dat caracter picturii lui Murillo, în vremea, cam tărzie, cînd, tot odată, arta spaniolă și-a găsit și subiectele și meșterii.

Două biserici alăturea dau sensul vechiu orașului. Una are simplicitatea discretă a lăcașului roman clădit din cărămizi fără podoabe; cealaltă, fundația lui Filip al II-lea, în stilul care a devenit oficial, „regal", înalță în vîrful zdravănului turn galben o uriașă statuie a Mîntuitorului veghind. Vioi tineri seminariști cu o pelerină roșie-aprins pe haina neagră sar să vadă trenul care trece. Liberalismul, republicanismul, ateismul spaniol modern par a fi lucruri atît de la suprafață...

Pănă departe, mulțimea ieșită ca să guste călduța zi de primăvară timpurie. În ea, soldați: infanteriști cu ciacoul înalt din vremea Restaurației francese, cavaleriști cu șăpci englese și dolmane scurte, blănite ca ale husarilor unguri. Multe și frumoase femei. Supt înalta frunte albă, cu cîrlionți de un negru strălucitor, ochii albaștri-cenușii cu căutătura iute și mîndră cari se văd așa de rar aiurea decît pe aice. Cele mai frumoase dumbrăvi de pini rotați cuprind împrejurimile.

Ciudate drumuri de țară, înguste, strîmte, nepavate: se vede că aici nu plouă des. Pe unul un țeran coboară pe

www.dacoromanica.ro

măgarul lui. Călărește ca femeile, cu amîndouă picioarele de aceiași parte. Arată așa, în acest echipaj, de parcă toată lumea e a lui... Aceiași minunată pădure acopere laturile.

Din turn de biserică în turn de biserică, prin ogoare foarte frumos lucrate. Cine vorbia de încetineală și neglijență? Aceasta e opera unor perfecți agricultori. Vechiul exemplu al Arabilor, formați și ei la școala bizantină și persană, n'a fost pierdut.

Medina del campo e o răscruce de drum. Cel din stînga duce spre Salamanca, cu vechea-i Universitate, unde pănă ieri preda azi pribeagul Unamuno. Luăm pe cel din dreapta, spre Segovia.

Drum tăiat în lut galben de sămănături. Cîmpul rămîne un timp gol de pomi; doar ici colo, tufe de pini. Via va apărea îndată. În fund se năzar munții, cu totul albi de zăpadă, ai altei ierni care ni taie drumul. Și acolo a fost un hotar. Acei cari căpătaseră prin necurmată și sistematică luptă pămîntul fertil au reînceput bătălia pentru ca să ajungă și la altă țernă de grîu. Alternarea muntelui cu ogorul face din peninsulă ca o Romănie în felii.

Apusul se lasă: la început fără fanfarele Orientului. Pe cerul de un albastru palid, cu marame supțiri de nouri, arborii fără frunze se înscriu cu un aur palid, foarte gingaș. Totalul, cu fondurile rumene sau aurii, e de o incomparabilă fineță. Rar, profilul de întunerec al unui tren pierdut. Este într'o parte un vioriu pe care nu l-am mai văzut nicăeri. Fromentin singur a găsit în Africa muntoasă astfel de ceruri. Este o feerie fără sfîrșit, care durează ceasuri. Linii de rugină încheie agonia luminii.

Pomul crește acum într'un pămînt cenușiu, fărîmițat ca o cenușă. În fund curg ape sărace, strîmbe.

De o diamantină claritate, luceafărul are în noaptea senină mîndria unui soare foarte depărtat.

În noapte spre Madrid.

---

www.dacoromanica.ro

V.

Madridul.

Capitala Spaniei nu e un oraș care s'a făcut singur : el nu representă, ca Parisul, un lung trecut, plecînd din vremile romane, pentru a înfrunta prin sine furtunile evului mediu începător, pentru a se organisa neatîrnat în mijlocul luptelor, pentru a căpăta o netedă și vitează conștiință de sine însuși și a presinta, gata făcut, regilor cari ei înșiși să fi plecat din margenea lui, un adăpost contra primejdiilor, în vremea cînd ei erau mici și slabi. Niciun sfînt, nicio sfîntă nu-și întinde ocrotirea specială, din fundurile vremii, asupra orașului regal. Niciun turn de biserică nu amintește vremea cînd energia burghesă să fi apărat dăinuirea liniștită a cetății. Nicio frîntură de zid nu vorbește de asedii susținute și de dușmani răspinși. Bucureștii noștri, pe cari așa de ușor se gîndesc mulți a-i părăsi pentru o nouă capitală improvisată și comandată, izvor de cîștiguri, e încă un vechiu centru pe lîngă această capitală al cării nume chiar nu se știe de unde vine, din ce izvor arab extrem de modest, și al cărui noroc a fost așa de tărziu.

Și nici măcar regalitatea nu i-a dat Madridului iubirea și grija ei. Despreţuind lăcașul deschis oricării năvăliri și supus oricării tulburări al unei populații anonime și fără trecut, ea și-a împlîntat reședința departe, pe un platou sec, vîntos și rece, unde zeul se simția isolat în maiestatea lui. Dacă Ludovic al XIV-lea a imitat dinastia înrudită făcîndu-și Escorialul la Versailles, contactul cu Parisul n'a fost niciodată pierdut și, chiar fără iubirea, favoarea și ocrotirea Coroanei,

www.dacoromanica.ro

imensul oraș a putut duce și mai departe, cu o crescîndă îngrămădire de bogății și cu o strălucire inegalabilă, măreața lui ursită. Pe cînd Cenușăreasa madrilenă a rămas smerită la pragul Maiestății Sale catolice, vegetînd inform și fără suflet. A trebuit ca Bourbonii, obișnuiți cu o Metropolă la îndemînă, să vie ca să-l ridice. Și de aceia, cu bisericile sale tărzii, cu catedrala sa neisprăvită pănă acum, cu largile sale străzi moderne fără caracter și cu parcurile sale vaste, Madridul e mai mult o creațiune a dinastiei de sînge frances.

În lumina soarelui cald — din Guadarrama vine un aier curat și tare — orașul pare de o seniorială lărgime, de o superbă împodobire. E în atmosferă ceva din marea maiestate care secole întregi s'a perpetuat aici, în această țară care a condus lumea catolică întreagă, cum niciodată o țară n'a condus un grup din altele. În caracterul oricării clădiri, în demnitatea oricării mișcări, în conștiința oricărui om e ceva din această înălțătoare tradiție. Și, adaug, în același timp, în mulțimea care se poartă pe străzi liber, comod, fără grabă, fără frică, fără jenă, respectîndu-se între sine, dar fără să caute a se speria unul pe altul, cum nu caută a se ghionti, a se înlocui pentru a ajunge mai răpede, este ceva din caracterul popular al acestei Castilii, în vechiul cuib țerănesc al căreia, făcut pentru vietăți mai mărunte și mai modeste, și-au găsit loc, spîrcuindu-l puțin pe lături, largile aripi ale vulturului imperial habsburgic.

Străzile de căpetenie, Alcallà — numele vechiu-arab, care nu e aici de datină, ci de întrebuințare lingvistică generală —, Calle Mayor, *Calea Mare,* sînt deosebit de largi, și ici și colo se întîlnesc mici parcuri (unul mai mare e o podoabă a orașului, Cișmegiul madrilen, care n'are trandafirii alui nostru). E opera de aerisire, de însănătoșare, de lărgire a plămînilor care datează din vremea cînd Parisul, supt al doilea Imperiu, și-a cîștigat bulevardele cele mari; nu știm care e numele „Hausmanului" spaniol. Și clădirile cu mai multe rînduri s'au ridicat imediat pentru oficii: lîngă coloanele antice ale „Congresului deputaților", Ministere, Poșta, foarte impunătoare,

www.dacoromanica.ro

Bursa, cutare Legație care vrea să se impuie *(imponieren* aceasta înseamnă Germania). Ici și colo fațade de cărămidă aparentă, cu un roșu cald, foarte plăcut în această vie lumină. Rare ori vre-o urmă de trecut: se ascund bisericuțele modeste, foarte „rurale" ale Madridului debuturilor. O fațadă de toată frumusețea prin lucrul extrem de delicat al marmurii gălbui, numai în ghirlande șerpuitoare, e aceia a vechiului Ordin de cavaleri Calatrava, sprijin al regalității în vremea grea și glorioasă a Unirii Coroanelor și a Cruciatei.

În mersul cu pază al tramvaielor, în alergătura potolită a micilor automobile galbene, în parada trăsurilor cu vizitii și lachei în livrele, în scuturătura căruțelor trase de catîri răbdători, e aceiași „bonomie" care distinge aici totul. Prin ceia ce aiurea ar fi o înfrigurată îmbulzire, iar aici se coboară și până la un bun pas de defilare, se strecoară bărbați cu haina banală, femei din popor, adesea cu un admirabil oval, cu o liniște junonică în obraz, cu calma lumină adîncă a marilor ochi negri. *Mantilele* de dantelă neagră strîng de aproape părul pieptănat în jos — s'a dus vremea coafurilor înalte și a cîrligelor negre, cochete lîngă urechi, și, vai!, și aici foarfecele asasinilor părului femeiesc operează în masă — și învelesc cu grație bărbiile ascuțite. Cine vorbește de o Spanie focoasă, trepidantă, sărind în sus la plesnitul castagnetelor, n'a călcat de sigur în această „casă bună", de boierească datină, care e Castilia.

Bunătatea d-lui Martin Lanuza, consul onorific al României și un mare financiar, cu o întreagă viață parisiană în urma lui, ne duce la Palatul Regal, a cărui imposantă massă, asemenea cu a Burgului din Viena, închide orizontul.

Și aici Bourbonii sînt ctitorii. Oameni veniți dintr'o țară constituită și așezată, trăind pentru dînsa, în jurul capitalei ei nedeslocuite, ei au simțit nevoia palatului în capitala însăși, părăsind Escorialul umbrelor nemîngîiate ale epocei care în totalitatea ei se poate numi: imperială. Planul lui Carlos al III-lea, a cărui statuie călare domină în Parcul din față, între atîtea statui princiare de marmură desfăcute de aiurea

www.dacoromanica.ro

și exilate aici, a fost măreț. Un Vatican al regalității-idol trebuia să se ridice pe acest loc cu vederea asupra depărtaților munți albi, de o parte, asupra freamătului popular de alta. Două aripi de un foarte frumos stil s'au ridicat, alta — către zările muntoase — a rămas numai înseilată. Pătratul de zidiri rămîne deschis către Catedrala abia începută, și de atîta vreme.

O splendidă „Armerla real" strînge coifuri și platoșe, înbrăcăminți de metal pentru cai, săbii și puști din toate vremurile. Nu poate fi dusă mai departe migala sculpturii în metalul prețios și în fildeș. Toată seria regală apare în coaja ei de fier, argint și aur, de la vechea chivără, umbrită de o ciudată dihanie apocaliptică, a regelui Martin, la începutul veacului al XV-lea. Iată sabia simplă cu mîner negru și auritul *estoque* al lui Carol-Quintul, iată măreața armătură a urmașilor săi, și a celor cari nu i-ar fi putut sprijini greutatea. Iată litiera de piele, abia aurită, a „emperadorului" celor două lumi. Iată cortul turcesc prins la Lepanto în 1572, și iată și felinarul bizantin, părînd furat de pe un bucentaur venețian, al galerei amirale luate celuilalt Împărat.

Acest trecut trăiește. Îl arată străjile în costume din al XVIII-lea veac, halebardierii de o nobilă atitudine, cu toporașele lor arhaice, ariile vechi pe care cu sunete de fluiere și tobe le cîntă musicile în defilare, pasul socotit, de o funebră și impresionantă cadență, a gărzii ce se schimbă. Cu amestecul de toate armele, cu profusiunea galoanelor și energia colorilor, și la infanteria cu pantalonii roșii de sînge, cu luxul podoabelor pline de pitoresc, ea amintește și vremea marilor glorii și tradiția marilor maeștri ai artei.

În fața splendidei desfășurări de armată strălucit îmbrăcată — nu s'ar crede că se mai pot întîlni, în această vreme cînd soldații sînt actori șterși ai unei drame mecanice, uniforme ca ale „husarilor principesei", un decor de artă —, mulțimea e strînsă strugure. Oameni de toată clasa adunați pentru ca să admire această oaste iubită. Nu numai ei privesc cu interes și drag la soldați, dar aceștia se uită la mul-

www.dacoromanica.ro

țime cu căutături de familiară prietenie, și puțintel, cu mîndria unor artiști cari știu că au făcut ceva foarte frumos.

E o mirare că se poate face cu țerani — halebardierii singuri sînt nobili, de oarecare vrîstă, dintre oamenii mai nalți — o feerie militară așa de complicată și așa de fină ca aceasta. Fiecare pănă la ultimul soldat își știe perfect rolul. Comandele care taie aierul sînt executate parcă ar fi știute de'nainte. Gesturile sînt de o uimitoare siguranță. Și nimic n'are dura siguranță mecanică a unor anumite discipline. O grație de bun gust, o docilitate acceptată cu plăcere domină ansamblul acestei execuții care e de o înnaltă școală, dar și de un admirabil instinct.

Tipurile sînt adesea ca ale sătenilor noștri. Aceiași bărbăție fără îngîmfare, aceiași discreție cuminte. Sînt cumințí acești depărtați frați ai noștri, și adesea de o mare frumuseță. Unii par niște paji coborîți dintr'un tablou al oamenilor de bună creștere generală.

Privelișstea, unică, lasă însă impresia unui melancolic ireal. E prea bine și prea frumos ca să fie de acuma. Și e prea trist, în musică, în gest. Un regret pare că trece asupra capetelor tuturora: acela al „Imperiului" pierdut pentru totdeauna.

Biserica, ea a rămas în Scaun. Dar nu mai poruncește decît între hotarele nației. Alții i-au luat și acea armă care a fost „miliția lui Isus", Iesuiții. Dar și aici formele au rămas neatinse. Dovadă, acum chiar, cele trei cocii care duc solemn preoții în haine cusute cu aur, în decoruri strălucite de înmormîntare patriciană.

Strada însă, aceia e în adevăr vie. Un popor întreg n'o străbate, ci o ocupă. Magnifice figuri feminine trec, cu ochii albaștri-suri între genele lungi, supt podoaba bogată a părului negru strălucitor. Cîte o mînă întinsă de supt o mantilă neagră. Clasice fețe romane de țerani și muncitóri. Copii ce se frămîntă și chiuie. Iar din toată această nouă represintație în praful străzii cu vechiu caldarîm și pomi chirciți de bulevard

www.dacoromanica.ro

neisprăvit se desface un sentiment de frăție umană și de nesfîrșită bunătate instinctivă.

Madona de Murillo lîngă copii de același grămădiți asupra unei coji de pepene într'un colț de ulicioară. Tabloul trebuie să-l vezi alături de realitatea care l-a inspirat. Altfel el poate părea fals sau fad.

„Vechiul Madrid" figurează într'o expoziție care formează un adevărat Museu provisoriu, menit să rămîie în parte definitiv, — și alături de dînsul ceva din vechea Spanie întreagă.

Iată castelul regal de la început, cu turnurile lui în colțuri, cu unghiurile în retragere străpunse de ferești mărunte. Încă din veacul al XVII-lea masa lui sumbră, foarte pitorească, absolut potrivită cu caracterul general al țerii, era întreagă. Regalitatea cea veche l-a locuit cînd nu era în Escorialul vecin: aici era popasul „Împăratului"; și, din odăile lui sumbre, porniau ordinile implacabile ale fiului său, regele catolicismului; în aceste încăperi fără lumină s'au ofilit tinerețele atîtor princese din sîngele Habsburgilor și atîtor vioaie fiice ale regilor francesi și în ele s'a isprăvit lunga agonie a unei dinastii stoarse de putere și prevăzînd catastrofa dominației sale peste cele două lumi; pe aici au trecut pe rînd, în lupta pentru o moștenire de mult scontată, Filip de Franța, începător al unei noi dinastii, și arhiducele Carol pe care suirea pe tronul imperial din Viena l-a făcut să cadă de pe cel spaniol, apărat pănă atunci cu atîta îndărătnicie. Apoi, cînd Bourbonii se înstăpîniră și zilele de nebunie ale fundatorului noii serii de regi se strecurară lungi și grele în cămările unde-și dăduseră suflarea Habsburgii isprăviți, un foc purificator cuprinse în limbile lui roșii imensa clădire. Pentru a o înlocui se ceru, într'un timp cînd regina era Italiană, planul unor arhitecți piemontesi, Invara, Sacchetti, și ceia ce răsări din mîna lor fu o reședință tot așa de solidă pe coloanele ei țapene ca și zidurile regale din Turinul lor de naștere.

Și străzile de pe vremuri, înaintea îndrăznețelor reforme ale „alcazilor" moderni — al-cadì = cadiul arab — aveau alt caracter, pe departe nu atît de măreț ca acelea de azi, în care și

www.dacoromanica.ro

modernul cel mai bizar își capătă dreptul în zidiri enorme: „miradore"le Valladolidului se întîlniau, cum era așa de firesc, și în noua capitală. Un mare incendiu le-a mistuit și pe acestea, făcînd loc construcțiilor de o uniformă magnificență pe care le vedem astăzi.

Casa princiară de pe acele vremi avea însă podoabe pe care niciodată nu le va putea înlocui goala pretenție de astăzi. Mobila de atunci n'avea totdeauna un caracter local. Dar ce frumoasă era ceramica la care de mult nu se mai lucrează, această moștenire a artei arabe cu străluciri metalice curioase ori acea populară blidărie de la Talavera în care imaginația Sudului spaniol își dădea deplina și originala expresie! Și casa consulului nostru are exemplare foarte frumoase ale acestei industrii naționale, acum părăsite. Tapiseriile de la Buen Retiro, pe modèle flamande și de aiurea, sînt de o îngrijire deosebită și de o gingașă colorație; tradiția s'a păstrat și pănă azi în fabrica regală. Dar ce e mai frumos în această mare manifestație artistică sînt tapițeriile după cartoanele lui Goya.

Pictorul tragic al schimelor celor mai îngrozitor de ridicule și celor mai ridicul de îngrozitoare, visătorul de spaime nemai închipuite de o minte omenească a dat aici dovada nesfîrșitei lui iubiri pentru poporul din care făcea parte. Viața de muncă la cîmp cu clădăria de aur a snopilor, tăiați de țerani și țerance cari, cu toată idealisarea, nu sînt de idilă, odihna de Duminecă la țară pe iarba proaspătă, în amestecul de veșminte și de colori, clipele de reverie cînd iubitul tăcut privește cu ochi calzi iubita, cumpărătorul cu gînd poznaș care se apleacă asupra mărfii de portocale a negustoresei în aier liber, și nu numai asupra portocalelor de marfă, toată această lungă și variată frisă a vieții spaniole la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se desfășură aici în adevăr fermecătoare. Acel care n'a avut înaintași a lăsat la doi, trei din urmașii săi tradiția acestei arte adevărate și oneste care, în momentul cînd regalitatea se cufunda în scandalurile uscătivei regine Luisa cu ochii răutăcioși, care instala într'un palat anume pe aventurierul Godoy devenit prinț al Păcii, dovedia că

www.dacoromanica.ro

viața adîncă a poporului, acoperită de suprafața strălucitoare, care-și pierdea acum poleiala, trăiește și că, în pictură ca și în realitatea de toate zilele, ea este temeiul.

O odăiță întreagă e consacrată biruitorilor la „cursele de tauri", *espadelor* celebre, înfășurați în dantelele și în eșarpele lor. Tablouri li presintă chipurile. Altele se opresc asupra scenelor scîrboase și în această reproducere a bestialității lor, mai mult umane decît animale. Caii cu mațele date afară cari agonisează tăvălindu-se ori încercînd desperat să se ridice în picioare desgustă poate mai mult decît spectacolul de măcelărie eroică el însuși. Din fericire alături se păstrează memoria, ceva mai scumpă, a marelor actrițe și cîntărețe, care, odată, au fermecat Madridul teatrelor și musicei.

Regalitatea de ieri apare cu chipul capricioasei regine Isabela, înfățișată la toate vrîstele, de cînd copilă cu ochii palizi era mînată înainte de frumoasa, tînăra regină văduvă cu bruna față italiană, pănă la majoritatea legală a fecioarei cu privirea între nevinovăție și perversitate, pănă la carnea masivă, greoaie a anilor din urmă.

*

Alături cu o organisare oficială a învățămîntului care mi-a fost foarte mult criticată s'a creat, cu subvenții de Stat și ajutoare din America, Junta pentru desvoltarea culturii, pe care o conduce azi stăruința de fier a d-lui Castillejos. Ea susține o școală secundară model, tipărește foarte îngrijit, și pentru usul școlilor secundare, opere clasice din literatura spaniolă, lucrări originale de istorie, filologie, filosofie, științi, o revistă de artă foarte frumos ilustrată; o bibliotecă istorică, frecventată de tineret, e susținută de dînsa. O reacțiune contra formelor vechi care permiteau străinilor, mai ales Germanilor, să explice Spania Spaniolilor, se produce. Deocamdată, în afară de această frumoasă fundație, intelectualitatea mi se pare a fi încă în fasa de protestare, din care nu lipsește o indignată vehemență.

Soarele s'a întors după amiazi, luminînd zăpada nouă de pe vîrfuri, și la căderea serii, a *tărziei,* se zice în spanio-

www.dacoromanica.ro

leşte, *la tarde,* în fund margenea norilor şi margenea munţilor se unesc într'o linie roşie scrijelată, ca un fulger încremenit.

*

Spre seară Madridul are o altă înfăţişare decît în ceasurile de dimineaţă. Spectacole de Paris se întîmpină la fiecare moment pe străzile principale, şi sergentul în negru, cu coif nemţesc, face pe capelmaistrul în cacofonia automobilelor răpezite în grabă. Şiruri de pietoni speriaţi aşteaptă momentul cînd autoritatea dirijorului li permite să se grăbească spre casă. Vitrinele magazinelor scînteie de o lumină îndemnătoare. Capitala începe a trăi după ce lîncezise blîndul oraş de provincie..

Căci *vremea de viaţă* pentru Madrid începe acum. Dejunul, numit cu un cuvînt arab — cel corespunzător alui nostru se întrebuinţează pentru colaţiunea, pentru gustarea de dimineaţă — se serveşte pe la vre-o două. Apoi, cu gîndul la căldurile de vară, care ele au hotărît orariul, se face *siesta* (cuvîntul vine de aici); şi în trenuri lumea caută a se face comod. La şase, cînd, în lunile calde, muntele-şi trimete boarea, cei ce pot să se bucure de petreceri învie. Se cinează foarte tărziu, şi pănă la unsprezece. Iar teatrele încep abia atunci, şi pe la două de noapte mulţimea le părăseşte. Aceasta înseamnă însă dimineaţa scoasă din program. La birouri oarele de serviciu vor dura deci pănă la două, lucrul începînd atît de tărziu. Iar, pentru a găsi pe cineva, trebuie să te presinţi pe la amiazi.

*

Icoana dublei vieţi a Spaniei dinastice e şi admirabila colecţie, de peste două mii de tablouri, a Museului din Prado, din „livadă" *(pratum).*

Atît de puţin vine din vremile cînd o pictură nesigură îşi căuta drumul, în linii timide, în colori amestecate, fără să se poată desface caracterele capabil de a fixa una sau mai multe şcoli. Nici regalitatea îndoită a „Magnanimului" Alfons, la Neapole şi în Aragon, n'a fost capabilă să aducă o imitaţie

www.dacoromanica.ro

reușită, cu atît mai puțin o fericită sintesă. Ce a fost în acest timp se păstrează în biserici; noua regalitate nu s'a interesat, în bogăția și magnificența ei, de aceste produse modeste și mediocre, care merită însă atenție pentru că în ele se simt zvîcnirile inimii unui popor.

Habsburgii, cu atîtea țeri cuprinse supt sceptrul lor de Cesari, au luat de pretutindeni pentru a-și împodobi casa. Mai puțin, foarte puțin pare să vie de la Carol Quintul, totdeauna pe drumuri, totdeauna cu griji, Împărat itinerant al unei vremi neașezate. Comoara strînsă aici se datorește lui Filip al II-lea, voinții lui personale, cu toate împrejurările sărăcăcioase ale vieții de palat, sau, mai ales, tendinții lui de a-și împodobi bisericile cu ceia ce putea da mai frumos geniul artistic al epocei. Urmașii lui din secolul al XVII-lea l-au întrecut.

Țerile-de-jos și-au dat bogatul tribut. Serii întregi de mărunți Teniers și van Ostade, în cari se oglindesc toate amănuntele vieții locale. Multă pictură decorativă pentru sălile de mîncare: Snyders, de Vos, cu sălbatece vînători în care cînii supțiri și iuți trag cu dinții din trupurile sîngerate ale cerbilor îngroziți și ale căprioarelor speriate. Într'unul din culoarele unde, în această imensă bogăție, sînt arătate une ori pînze de preț, găsesc un mare tablou represintînd capul Sfîntului Ioan Botezătorul adus unei calme Herodiade blonde și unui Irod bărbos și boldit supt turbanul cu surguciu, care-mi pare copiat după chipul lui Mihai Viteazul, de anonimul de la începutul secolului al XVI-lea.

Într'o sală de pînze mari, regăsesc de altfel pe Franz Franken, acel care a represintat pe Mihai în suita lui Rudolf al II-lea, înfățișat ca un Cresus arătîndu-și comorile: în același, trupul Cesarului din Praga, busnat și roșcat, apare de două ori. Un Rembrandt extraordinar e alături de o serie de Rubensi uriași, urlînd plăcerea cărnii și bucuria vieții. Delicate portrete de Van Dyck, de o melancolică expresie, între care sînt amestecate și momente religioase.

Italia a contribuit larg la triumfurile estetice ale unei regalități căreia-i aparținea, din Nordul lombard pănă la Sudul

www.dacoromanica.ro

insular al Siciliei, cu protecție devotă asupra Romei. Pinturicchio, del Sarto, Palma Giovane, Rafael, Tintoretto, Veronese, Guido Reni și îndrăznețul Tiepolo, care-și are aici o nobilă madonă de o severă frumuseță, sînt representați prin întregi săli, de o uimitoare frumuseță. Mai strîns legat de mîndria dinastiei a fost Tiziano, și prin el avem figura obosită a lui Carol Quintul, aceia, de o fineță calculată și rece, a lui Filip al II-lea.

Îndată însă urmașii acestei pompoase monarhii mondiale și-au avut pictorii lor naționali. Altarele au fost împodobite de Murillo, și Velásquez a continuat galeriile regilor și infanților. Nu li se cerea acestor mari maiești ai contururilor grandioase, ai colorilor potolite și solemne, acestor presintatori de Madone în ascensiune, peste norii sprijiniți de aripile îngerilor, și de cavalcade suverane, ca și mai modeștilor contemporani: un Coello, un Moro, decît să urmeze un stil creat în Veneția acestui timp. Ei însă, servindu-și stăpînii, suverani și episcopi, au stat onest cu ochii larg deschiși asupra vieții d'imprejur pe care o înțelegeau adînc și o iubiau înainte de toate. De aici la Murillo scenele de stradă cu adorabilii șoltici, la cari o trăsătură de penel ar crea o figură de înger, de aici la Velásquez scene ca aceia a umilelor țesătoare vesele care pregătesc splendida tapiserie a fondului. Din lumina acestei țeri vine aurul lor, precum ea a dat lui Zurbaran simțul lui unic pentru ciocnirea colorilor izbucnitor de vii. Domenico Theotokopulos, „Grecul", Cretanul, cu arta lui bizară, represintă și tipul și caracterul altei rase, *a lui.*

Cînd Bourbonii au venit, tot gustul din Versailles, toate tradițiile de acolo au descălecat cu dînșii. Mignard și Rigault au dat Spaniei marea paradă îndantelată a lui Ludovic al XIV-lea și a familiei lui. În mijlocul copiilor săi Filip al V-lea apare în toată mîndria absolutismului lustruit de dincolo de Pirinei. Reginele aduc din Italia copia aceleiași mode și armurile galeriei de sculptură. Dar artiștii francesi importați se uită în jurul lor și încep *a vedea spaniol.* Astfel vederea Escurialului de Houasse, *Aldeanii* lui Hutin, privirea

www.dacoromanica.ro

spaniolă a cutării Madone. Noua pictură spaniolă va răsări de-odată prin Goya, pictorul plin de umor al unei Curți ridicole, dar, prin femeia lui goală, un minunat prevestitor al artei nouă, a vremii noastre. Madrazo, un Carolus Duran spaniol, n'are contact strîns cu țara sa.

---

www.dacoromanica.ro

VI.

Cetatea gotică Toledo

În jos de Madrid, pe drumul goticei Tolede, orizontul se deschide larg, cu o țernă pietroasă, mușcată de arbuști îndărătnici. Înnălțimi blînde, o lungă învălmășeală de învăluiri rotunde, urmează de amîndouă părțile. Despărțind lanurile de grîu verde, pădurici de măslini mărunți, cu pletele argintii larg răspîndite, se ridică din țerna roșie. Cîte o mănăstire pe culme, poduri romane gălbui fugind către fundul zării. Apoi înalți arbori de pădure se profilează fin, încunjurînd livezi de pomi roditori; pe cînd verzi ape clare își răsfață luciul.

*

O represintație de operetă învie pe scenă o Spanie de acum o sută de ani, în care era și mai multă varietate și coloare decît astăzi. Apar nunțile de țară, *bodas campesinas*, precedate de alaiul veselilor chitariști cu pălăria largă întoarsă la margeni, cu ghetele strînse pe pulpă, cu haina larg răscroită asupra vestei solemne. Se țin discursuri în limba cea mai solemnă, și pentru ultimul țeran, a latinității, se deșartă pahare de vin vechiu de Xeres. Iată și fetele în rochii învoalte, galbene, roșii, verzi, cu multe franjuri, care flutură în vînt la învîrtitura vechilor danțuri. Iată *mamola* și *calesera*, cocheta de sat și fata catîrarului, pline de foc în ochi și de nesfîrșită grație sprintenă în mișcări. N'am văzut niciodată un mai „aerian" mers, o mai aristocratică schimbare subită de atitudini, toate perfect adaptate, o mai lină lunecare de pași

www.dacoromanica.ro

decît la cîntăreața care cînta din instinct cu farmecul glasului său armonia nobilă a fiecărui gust.

În această țară de dictatură sînt însă și libertăți curioase. Opereta de care vorbesc mai sus presintă o conspirație supt Ferdinand al VII-lea, cu un erou urmărit, arestat și scăpat din temniță de sbiri polițienești cu pălării, redingote și mutre de civili. Victima despotismului e un romantic care înalță la rampă imnuri incandescente către sfînta libertate. Și, după ce „calesera" cîntă gluma ei zglobie în care spune ce nu-i place, între alții „militari" cu „săbiuța" lor, orhestra o repetă în antract și de două ori publicul repetă cuvintele care s'ar putea îndrepta și contra regimului, și le aplaudă.

*

Am cercetat și restaurante populare, de caracter arhaic, cu scărițe și terase îngrămădite, cu aburii de untdelemn ieșind din căldările de metal, cu lungile străchini de pămînt afumate, cu sosurile arabe în care plutesc bucăți de carne sfărîmată ca în iahniile noastre, cu scroburile înflorite de pătlăgele. În multe se apropie cele două nații latine crescute pe amestecul cu Islamul moștenitor al Bizanțului însuși.

*

Seara, cafenelele se umplu de o lume amestecată, care stă ceasuri întregi înainte de masă, înainte de teatru, pentru a vedea și a fi văzută. Cu greu se capătă o masă, un loc măcar alături cu alții la cîte una care e de modă și unde se adună lumea bogată. Se consumă ceva, se cetește puțin, se vorbește destul, dar înainte toate *se contemplează*. Frumoase toalete femenine se expun astfel, iar cele care le poartă pot suferi, cu siguranță de izbândă, concurența femeilor din orice parte a lumii.

*

Admiri marele lux al bulevardelor largi, al caselor cu înfățișare de „zgîrieturi de nori", al băncilor de o extremă bogăție, la care piatra de temelie a fost pusă de mîni regale. Căci azi acestea, palatele de marmură și bronz ale financia-

www.dacoromanica.ro

rilor, sînt Escorialele, și în locul lui Filip al II-lea în regală purpură omul de afaceri din biroul său dirige lumea și aici. Mai ales cînd cele biete 500.000 de piese de aur ale Băncii Naționale din Madrid înainte de războiu sînt înlocuite cu miliarde, care sînt o mîndrie și puțintel și o — încurcătură.

*

Este aici o lume aleasă, care se interesează și de literatură și iea parte la adunări așa de alese ca a „Revistei Occidentului" pe care o presidează acum un scriitor cu o mare influență asupra tineretului, d. Ortegas. Sînt profesorii vestiți ai unei Universități care e pe cale de a se reorganisa: un Menendez Pidal, dintre cei mai vestiți filologi și istorici literari ai timpului, criticul cîntecului epic național și cercetătorul originilor limbii spaniole, un Amerigo Castro, introducătorul noilor curente ale filologiei romanice, creatorul foneticei în Spania, un Rafael de Altamira, istoric de o faimă care nu s'a oprit la hotarele Spaniei, un Ballesteros, căruia i se datoresc studii asupra vechilor instituții ale Spaniei. Și nu vorbesc decît de specialitatea mea și de cele înrudite cu dînsa. În medicină un dr. Cajal a fost pomenit și la noi, nu odată, pentru descoperirile sale, și fisicieni spanioli ieau loc lîngă cei cari azi sînt pe cale a preface și în basele ei știința lor.

*

Alături de acest modernism continuă însă vechea viață a micii burghesii, care se vede mai puțin.

*

Aranjuez, vechea reședință regală a șesului dulce, își întinde gara nouă și luxoasă.

Drumul străbate spre miazăzi întăiu secul platou al Madridului, pentru a trece apoi la un Ținut mai bine scăldat de ape, în care practica arabă, păstrată cu îngrijire, a micilor canale, hrănește brazdele acoperite cu sămănături felurite. În locul măslinului argintiu, pomi de roadă, meri în frunte, se înfig în pămîntul bun, cu îngrijire răscolit.

www.dacoromanica.ro

Ţara se face, din nou stearpă, pustie, aspră. Pe ţerna ei plină de bolovani, străpunsă de ascuţişuri capricioase răsar turnuri de cărămidă roşie-galbenă, asemenea cu ale zidurilor toscane din acelaşi ev-mediu. Cărări se văd suind spre culmi printr'o revărsare de construcţii spintecate, mucede. E ciudat că trenul se opreşte, într'un asemenea mediu, la o cochetă gară nouă, albă, împodobită cu toate eleganţele unei migăloase sculpturi de caracter oriental, cu colonete şi aplicaţii din acele *azucenos* de ceramică locală, veche de veacuri, care adaugă aici şi celei mai amărîte şi ciudoase clădiri o notă de pitoresc şi de fragedă veselie. E introducerea maură expresivă la superba cetate care e Toledo.

Nimic din *Toletum* al Romanilor, de şi urme antice se semnalează ici-colo; ele ar fi şi în construcţia castelului San-Servante. Numai tipuri care apar de la început, amestecate cu atîtea altele, amintesc originile acestea mai depărtate. Cînd vezi pe străzi, la fîntîni, cu urnele romane în mînă, anumite chipuri de bătrîne, cînd străbaţi în curţile interioare cu tot felul de colţişoare şi ascunzişuri întunecoase, cu pătrata curte la mijloc, cu balconaşele de lemn putred, care aleargă sus, cu scările care suie strîmbe, negre către rîndul superior, te crezi într'o adevărată Pompeii înviată.

Romane sînt şi podurile, cutare păstrat, altul rupt, care duc peste rîpa Tagului, el Tajo, apă verzuie, liniştită, abia cu cîte un freamăt la mijloc, care, după cum îi îngăduie piatra, cînd se strînge sfios, cînd se răsfaţă într'un calm de „lac-oglindă". Peste arcele lor brune drumul aleargă sus, tot mai sus, către amestecul de turnuri.

Şi de-o parte şi de alta a trăsurilor, trec fără mult zgomot, cu dibace feriri subite, catîri tîrînd, înşiraţi unul după altul, înaltele căruţi cu roatele mari, măgarii cenuşii, bruni, albi, cu ochiul blînd oprit asupra pămîntului, cari duc sacii cu mărfuri, dar şi caii de veche rasă bună, caii căutaţi şi iubiţi, ca oriunde a trecut Arabul, pe coastele cărora se lasă greu, în marile panere elastice, solid, măiestru ţesute, toate poverile gîndite şi negîndite. Soldaţi cu beretul tivit

www.dacoromanica.ro

roşu la bară, ţerani pe jos în costumul muntelui, cu mantălile zvîrlite roman pe umeri, clerici cu pălării largi şi aceiaşi aruncătură, pentru mantia neagră, în falduri romane, întovărăşesc valul ce se urcă şi înfruntă după puteri pe cel ce se coboară.

O poartă înaltă, uşor refăcută în secolul al XVIII-lea, a dat întrarea în cetatea de odinioară, cătărată pe stîncă, într'o poziţie care atîta vreme a putut fi socotită aproape inexpugnabilă. O scurtă cale printre clădiri cu caracterul medieval, care se confundă în aceiaşi masă roşie-brună, şi sîntem în *zoco*, vechea piaţă arabă, care-şi păstrează încă numele.

Pănă la opera, mare şi durabilă, pe care au realisat-o aceşti năvălitori din secolul al VIII-lea, Toledo a avut cel puţin două veacuri de dominaţie gotică. Aici au stăpînit Leuvigild, Recared şi Vamba, din seria de regi ale căror coroane, de stil scito-grec, de pe malurile Mării noastre, se păstrează astăzi la Museul Cluny în Paris. Ei şi-au avut castelul lor, pe locul frumosului Alcazar de astăzi, care domină tot pustiul de piatră al împrejurimilor, cu dunga verde a Tajului la mijloc; şi-au avut şi biserica ariană, apoi catolică, unde se aduna soborul stăpînitorilor, al episcopilor ce dădeau legile în numele lui Hristos, datînd după era de la Iuliu Cesar, reservată acestei ţeri singure. Totul a dispărut însă, fiind înlocuit prin opera mai nouă, totul afară de tipul germanic, rămas şi astăzi la fetele bălăi, cu ochii blînd albaştri, cu părul îmbielşugat, care se ivesc une ori în mijlocul frumoaselor lor tovarăşe brune.

O întreagă lume orientală a trecut pe de-asupra: Mauri, Evrei. De la aceşti din urmă a rămas o întreagă populaţie, care ocupa vecinătatea catedralei şi pe care, cu toată expulsarea din secolul al XVI-lea, aspra măsură inexorabilă a unui fanatism exasperat, o vădesc încă şi aspectul caselor aruncate în neregulă unele peste altele şi tipuri evident influenţate de amestecuri ştiute şi neştiute, şi chiar, înaintea caselor, pe piatra drumului, în vuietul copiilor prin uliţe prăfoase, atitudinile.

www.dacoromanica.ro

De influența maură, care a supraviețuit stăpînirii năruite în secolul al XIII-lea încă, — dar după mai bine de o jumătate de mileniu a existenței ei, — n'a putut și n'a vrut să scape orașul întors stăpînirii creștine prin armele regilor castilani și prin cruciata de cavaleri ai Cidului.

Arabii, de fapt Maurii africani, au mărit castelul. Ei au trebuit să ridice undeva o moschee, pe ale cării ruine s'a croit apoi o biserică. Dar ei au dat principiile unei mari arte care, moștenind trei șferturi din caracterele ei de la Bizanțul învins, expropriat, a devenit glorioasă prin nesfîrșita bogăție a pietrei ajurate în desemnuri lineare de o complicație ametitoare și de o admirabilă organisare, de la capitelurile împletecite pănă la îmbrăcămintea, întrețesută în toate chipurile, a pereților. Meșterii musulmani lucrînd la tarăbile lor au strămutat din depărtatul Orient meșteșugul lamelor mlădioase și atît de solide, al incrustărilor de aur pe oțel ca și acela al ceramicelor cu lustru de metal sau cu albastre meandre florale, al micilor plăci, cu felurite desemnuri, sămănate între cărămizile palide care servesc de pavaj. De la ei sînt veșmintele negre ale femeilor de la țară, care, ca la noi în Brăila, Teleorman, Romanați, își înfășură strîns obrazul, datina de a nu admite femeile la jălania și petrecerea morților. De la ei numele pentru pod — *alcantara* —, castel — *alcazar* —, pentru piață — *zoco* (zocadaver; altă piață se chiamă Visegra). De la ei figurile lungi, nobile ale Arabului pur și groasele obrazuri umflate ale Berberului. De la ei arta de migală care dă pentru prețuri inaccesibile celor din țara leului-trei centime lucruri mărunte, nasturi, săbii, obiecte de fantesie, de o aleasă fineță.

Asupra Evreilor înșiși arta aceasta a lucrat decisiv. Dovadă cele două sinagoge devenite biserici. Una din ele păstrează, cu o parte din împodobirea maură a pereților, marile inscripții evreiești de-asupra; cealaltă, *Biserica Albă*, prefăcută și ea în lăcaș de închinare creștin, are încă toată nesfîrșita bogăție a arabescelor ei și neștirbite cele două șiruri de coloane cu capitelele inflorate.

www.dacoromanica.ro

— Mai sînt Evrei la Toledo? — Poate cîte unul, venit mai tărziu. Încolo, țerile vecine sînt pline de dînșii; cei din Vitoria sînt la Bayonne, cei din Sud pe coasta Marocului, la Tanger și Tetuan, ca și la Larache și castelele vecine. Unii au ajuns la Salonic, unde formează o populație întreagă. Alții locuiesc în Sofia; atîția ocupă locuri de frunte în comerțul bucureștean. După o jumătate de mileniu, ei păstrează limba țerii lor de origine, în forma cea mai pură, cu *j* netransformat în *h*. Mai mult, pe lîngă toate obiceiurile spaniole, sînt cei mai buni conservatori ai cîntecului popular. Romancerul trăiește pe buzele acestor înstrăinați. Și formele cele vechi, mai curate se descopăr la ei. Da, Evrei cari cîntau împreună cu poporul în mijlocul căruia trăiau, și cîntă și azi, melancolic și discret, cîntecul pe care ceilalți l-au uitat ori l-au stricat. Atît e de adevărat că sînt multe feluri de Evrei, cum sînt și multe feluri de a-i tratà.

*

Recucerirea, întîmplată încă din zilele Sfîntului Ferdinand, s'a pus pe lucru în toate părțile. Orașul visigot nu mai putea să învie; din el rămăseseră ziduri rupte, cîteva coloane de piatră proastă mîncată de vreme, în masa uniformă a zidurilor gălbii. Vechea catedrală a regelui Recared fusese cu totul prefăcută într'o moschee, și ea a trebuit dărîmată pentru a se începe un nou dom creștin, care numai foarte tărziu trebuia să-și afle desăvîrșirea. Evreii, foarte ocrotiți de noii lor suverani, ridicară în secolul următor coloanele și arcele de la cele două sinagoge, „Santa Maria la Blanca" de azi și Transito, lîngă care-și avea casa, tesauraria, Vistierul regal Simon Levi, în cămăruțele căruia, înflorite cu o dulce ceramică, și-a aflat apoi putință de lucru și răgaz de odihnă „Grecul". Din grădinița hrănită odinioară de apa puțurilor de piatră înguste și adînci, de pe balonașele la care duc scărițe șubrede, tot cîmpul se vede, sămănat cu vilele care poartă poeticul nume de „greieruși", *cigarellas*.

La Santo Tomé, din veacul al XIV-lea, acum în părăsire, arta „recuceririi" reproducea în turnul puternic de întrare arabescurile maure.

Lucrul cel mare de clădiri menite să veșnicească gloria

www.dacoromanica.ro

dinastiilor, reunite, ale Castiliei și Aragonului, prefăcute în nou front de cruciată, aparține însă jumătății a doua a secolului al XV-lea, cînd Ferdinand și Isabela au făcut opera glorioasă a întemeierii Statului spaniol modern. Atunci, după victoria asupra Portughesilor, s'a clădit marea biserică Sf. Ioan al Regilor, San Juan de los Reyes, unde părechea regală doria să-și aibă mormîntul. Tot ce găsise în Franța arta gotică, tot ce se elaborase, supt înrîurire italiană, în Catalonia, tot ce se putuse adăugi ca ornamentație de influențe străine venite din centrul Europei s'a unit pentru a face din proiectatul S. Denis al Monarhiei iberice cea mai bogată clădire de închinare din peninsulă. Rînduri de firide, ca în bisericile Moldovei din secolul al XV-lea, se succedă în masiva clădire de cetate a corului și altarului, și minuția tradițiilor arabe a dat partea ei în acest vîrtej de imaginație arhitectonică. Inițialele *y* și *h* ale regilor-soți se unesc (Isabel și Hernando).

De jur împrejurul pereților, sus, o inscripție amintește, pecetluind fundația pioasă a amîndurora, izbînda Grenadei, și lanțurile prisonierilor creștini liberați atîrnă de pe ziduri; ambele laturi ale corului sînt prinse de stema, necontenit repetată, a cuceritorilor, vulturul Isabelei, cu aureolă, fiind ales în cinstea Evanghelistului Ioan. O amănunțită reparație a navei, prea scurtă pentru această masivă încoronare, e făcută cu cea mai mare grijă, dar după procedee de refacere care mai pretutindeni au fost părăsite.

„Regii" au isprăvit și catedrala, în care vremi mai nouă au adaus doar la un portal anacronice coloane antice ori numeroase podoabe la altarele numeroase, statui de tot felul și de toată mîna, fresce de Francesul Borgogna ori de Giordano, picturi indigene și străine, între care un Hristos măreț al lui Greco, a cărui dramatică siluetă e accentuată de roșul de sînge al unui veșmînt ce simbolisează el însuși martiriul divin. Turnul cu arcade lombarde, înflorit în țepi de piatră, țîșnește sus lîngă marea poartă cu statuile puțin cam dure. Ansamblul e de o întindere impresionantă. Goticul tărziu își răsfață aici toată uimitoarea abundență.

www.dacoromanica.ro

Secolul al XVI-lea a adaus numai spitalul Sfintei Cruci și noua orînduire a Alcazarului, în mijlocul căreia se înalță o foarte bună statuie a lui Carol Quintul. Regalitatea, pecetluind cu mormintele cuceritorilor Grenada, se întorcea spre platourile nordice ale originii sale.

Cîtă onestitate, muncă și curăție este în acest popor căruia i se aruncă în față, de cei cari ar trebui mai mult să-i recunoască însușirile, pentru a se sprijini și ei pe dînsele, indolența și neglijența. Aici la Toledo am fost conduși de o „călăuză și interpretă" care e învățătoare de Stat fără concurs, deci fără post, care, cu ceva franceză și cu cunoașterea orașului unde stă de trei ani familia ei fără tată și plină de copii, cercetați dese ori de fatale boli, întreține căsuța cu munca ei. Ni cetește versuri de iubire ale ei și mărturisește că e undeva un mic fotograf cu care s'ar mărita bucuros. Acum e bolnav. — Mergi să-l vezi? — La noi nu se poate. Dar oriunde întîlnește prieteni, între seminariștii excursioniști cu panglici roșii la umăr. Se mișcă în trăsură, rîde, li face semne. — E un prieten! O, e un prieten.

Elevii școlii militare din castel umplu, seara, străzile înguste, pavate cu caldarîm zgrențăros. — Sînt frumoși și au uniforme strașnice. — Orice fată-și va fi avînd aici curtesanul... — O, nu. Odată ce mîntuie, se duc. Nu-s serioși.

Fetele nu se uită la dînșii. Femeile tinere mai iese în stradă supt paza doamnelor bătrîne, răspingătoare. Și ce frumos vorbi primarul, nobilă figură cu nas de „Traian", de orașul lui, de ce este, de ce ar putea fi, aducînd înainte obiceiuri populare, note de monumente, etimologii arabe ori și altele — de unde vine mazpanul, marțipanul nostru, care aici e delicios și ceva mai puțin scump decît spadele și nasturii de aur și fier. Și cu ce ochi blînzi, calzi și dulci te privește cînd asculți poetica laudă a orașului său!

În general, oriunde ai merge, dacă sînt copii îndrăzneți cari-ți cer banul, mai mult ca să facă haz de tine, omul din popor, hamal, șofer, ce-o fi el, este de o cinste exemplară și de o discreție aristocratică.

---

www.dacoromanica.ro

VII.

Escorialul

E frig și negru-aici, Măriilor Voastre,
Care-ați făcut o Spanie din lume
Și ați supus habsburgicului nume
Atît pămînt și-atîta mare albastră.

Se schimbă lumea rău, Măriilor Voastre,
Și cei de jos cu regi se cred a fi de-o samă.
Ce-a fost legat pe veci acuma se destramă:
Cu greu ne pot urma pe drumurile noastre.

În minți este alt gînd și e alt steag pe castre,
Și poruncesc cei mici, iară cei mari ascult ă,
Cei ce pricep puțini sînt, prostimea este multă,
Și vina păn' la voi o urc, Măriilor Voastre.

Guadarrama și-a trimes nourii și ploaia. Pe un trist timp ne îndreptăm din nou spre Nord pentru a vedea Escorialul.

Trăsura străbate cartiere populare negre și dărăpănate, pe care le încunjură rîpi de lut multe. Orientul, care e și al nostru, se vădește aici în ce are mai pitoresc, mai colorat și mai lăsat în voia Domnului. Fortificații rupte și-au lăsat dinții măcinați de piatră umedă. Poarta singură a rămas în picioare, isolată și tristă. O trecătoare rază arată însă de-odată, la dreapta, întreaga întindere a orașului, de o caldă coloare roșie, cu rostogolirea înaltelor lui clădiri, cu vasta întindere a teraselor și turnurilor.

Magnificența unei imense grădini cu gratiile aurite întrerupe priveliștea de sărăcie și părăsire. În fața gării defilează la acest ceas de dimineață, cînd multă burghesie doarme încă, viața de țară. Vin de la munte, acoperiți în lungi dolmane arabe, de postav cafeniu-roșietec ca ale sumanelor noastre, țeranii călări pe măgari, aducîndu-și produsele la

www.dacoromanica.ro

tîrg, femei în rochii negre cumpănind-şi sarcina de vreascuri de ambele laturi ale micului animal răbdător, lăptarii cărora li atîrnă în cumpănă cele două vase de tinichea spoită ca argintul.

Biletul nostru de clasa a II-a ni dă dreptul de a sta împreună cu lucrători în bluse albastre, fără gulere, cari mănîncă, beau şi strigă, ba într'un moment se dedau la execuţii de pugilat care, din fericire, isprăvesc istovindu-i. Separaţiile de clase cu care sîntem obişnuiţi par să nu existe de loc aici, măcar cînd e vorba de auxiliarii tehnici ai căilor ferate. Alături, o burghesie foarte convenabilă formează un ciudat contrast.

E drept că la prima staţie oaspeţii pleacă, făcînd semne de înţelegere personalului gării.

Străbatem întăiu un imens parc, de o împărţire foarte variată. Cărările sînt păzite de falnici jandarmi călări. În dreapta, pe deal, un întreg cartier al Capitalei se înşiră, pe cînd la stînga reapare pădurea cu pomii larg înfloriţi. Vile elegante, cele mai multe nouă, sămănate pe sumanul bun al cîmpului stropit încet de o ploaie rară şi tristă.

Trenul, care nu e „misto", dar „ligero", uşor, se opreşte la toate haltele, ceia ce lungeşte la două ceasuri drumul către castelul regilor. Multă lume din Madrid pare a locui în aceste mici grupări de vile asemenea cu cele dintr'o anume *banlieue* a Parisului. De la o vreme un nisip albicios apare în brazdele îngrijit trase. Povîrnişurile pietroase ale Guadarramei se umplu apoi de păduri pişcate şi, sus, de căsuţele cucuiate pe culmi. Cu toate că frumoasele aglomerări de vile urmează, sîntem îndată în plin bolovăniş muntos, sur şi gol, prin care se răpăd doar scurte şiroaie de apă verzuie. În triste locuri şi cu triste gînduri s'a refugiat de un întreg popor şi de toată viaţa trăită această măreaţă şi tristă regalitate a unei aspre religii de schivnici şi de martiri. Să ai Neapole şi Palermo, să poţi privi Mediterana din mijlocul Imperiului tău la Barcelona şi să fugi apoi aici ca o fiară pîndită... Însuşi luminişul de pini crescuţi în piatra verde sau roşie pare mai mult un sobor de făclii strînse în jurul unui mormînt uitat.

www.dacoromanica.ro

Ce curios pare numele de „sat alb", Villalba, pentru cel mai însemnat din centrele, de aparență modernă, ale muntelui! Cea d'intăiu casă se chiamă Villa Manolita.

E adevărat că de la dulcea solie a acestui nume cîmpul reapare neted și verde pe înaltul platou care se tot suie. Din nou sămănături și grupe de arbori, pentru ca iarăși să trecem în împărăția de piatră.

Intrăm în cocheta stație violetă în bătaia cumplită a unei ploi de munte, norii grei acoperind toate înălțimile pustii. Ele lasă însă descoperite cele patru turnuri din colțuri ale castelului și marea cupolă păzită de aceste vîrfuri.

Aspectul „satului" — căci oficial așa i se zice — nu e de loc rural, și cu atît mai puțin lasă el într'o grandioasă isolare biserica Sfîntului Laurențiu și mormintele regilor. Întreaga icoană a unui sumbru cuib funerar strîns între munți și la care trebuie să răsbați prin cărări misterioase, ilusia, hrănită printr'o întreagă literatură istorică, a mănăstirii de întunerec, păzită de călugări muți cari trăiesc numai cu gîndul rugăciunii la mormîntul „Împăratului" și ale regilor din sîngele său trebuie părăsită. Pentru romantism e o pagubă, și trebuie să spun că și eu o simt.

Vremea nouă grămădește din toate părțile această mănăstire care e și un palat, acest palat care e mai ales o mănăstire. Omnibusuri galbene ale otelurilor pline de confort — căci la această aproape o mie de metri înălțime este și o stație de vară destul de cercetată — suie la deal printre grădini, sărace cum era de așteptat, și între vile dintre care cele mai multe nu fac să se prevadă prin nimic solemna și trista mărire din capăt. De altfel „grătarul" muceniciei Sfîntului căruia Filip al II-lea avea să-i plătească distrugerea unei biserici la S.-Quentin nici nu se află pe un vîrf pleșuv de granit, ci într'o albie pe care culmile seci o străjuesc, dar, cu tot respectul datorit Maiestății Sale catolice, o și domină, căsuțele țerănești ajungînd astfel la — și peste — înălțimea cupolei celei mai mîndre din toate Spaniile.

Un zid de granit, tare ca o monarhie absolută, intangibil

www.dacoromanica.ro

în permanența sa fără tinereță ca o dogmă a Sfintei Biserici catolice singura mîntuitoare de suflete, se așterne în față. Numai prin cîteva portițe poți pătrunde, supt fațadele cu aparența moartă, în interior. În vuietul ploii care bate pietrele cu care e căptușit tot acest pămînt care nu va mai înverzi și înflori în veci pătrundem în cea d'intăiu curte, uriașă între pereții dîrji, dar mică față de aceia care-i va urmà.

Fațada ctitoriei lui Filip n'are nimic deosebit decît dimensiunile ei enorme. Severitatea ei nudă de orice ornament — căci avem a face cu catolicismul care nici nu visează nici nu rîde după osificarea prin hotărîrile conciliului de la Trento — nu e înviorată, ci mai curînd contaminată de expresia delicată a regilor „poporului ales", strînși, fiecare cu povestea lui latină dedesupt, de-o parte și de alta a unui David imperial și a unui juvenil Solomon, și cu atît mai mult de veselul aur al coroanelor și sceptrelor purtate de dînșii, cei d'intăiu unși ai Domnului.

Odată trecută ușa, sensul acestui dar făcut de sigur lui Dumnezeu, dar înainte de toate unei mîndrii cum n'a mai cunoscut-o epoca modernă, apare cu toată evidența. Arcurile vînjoase care se încoardă dureros, îndesatele piloane ținînd povara unei cupole care față de dînșii nu-și mai păstrează efectul, ce trebuia să fie strivitor, fundul lunguieț al altarului principal pe care-l îmbracă rău, sărac și monoton icoanele de lemn ale unei catapitesme banale, arată că aici nu e vorba de glorificarea trecutului tradițional al unei națiuni, de pregătirea unui cadru infinit pentru rugăciunile cele mai îndrăznețe, de invitarea geniilor unei epoce deosebit de fericite pentru a colabora la o operă de solidaritate nemuritoare, nici chiar de întrunirea într'o singură întruchipare a pornirilor estetice viind din atîtea țeri supt o singură poruncă, ci de represintarea adevărată a Imperiului trupurilor — Monarhia habsburgică — și a Imperiului sufletelor — Monarhia catolică. Înlături originalitatea, afară grația!; ele ar putea să scadă expresia voită aici: a puterii supreme din toate domeniile și în toată

www.dacoromanica.ro

plenitudinea ei teoretică, în toată încremenitoarea ei răceală abstractă.

Atîtea capele și atît de puțin împodobite! Aurul statuilor regale îngenunchiate în altar de o parte și de alta, Carol în fața lui Filip, fiecare cu suita lui de familie, ajunge. Parcă și sfinții s'ar sfii lîngă această impunătoare și poruncitoare bogăție. Un alb Crist, al lui Benvenuto Cellini, de o neîntrecută mișcare în lunecarea-i de pe cruce, e exilat într'un colț. Spațiul se întinde înalt, vast și rece, fără măcar suflul ambițiilor care nu mai au ce urmări.

Absențele acestea voite au fost firește simțite în vremi de o mai veselă — aici însă așa de relativ! — concepție a vieții. Vremile acestea au împodobit: cu ce au putut și cum au putut. Încă de supt ultimul Habsburg care avea la îndemînă pe fecundul Luca Giordano. Albastre paradisuri se răsfață în plafonduri, învălmășiri de corpuri în colori clare se împleticesc în ghirlande; lungi, foarte lungi teorii în game sentimentale se desfășură pe pereții de granit ai culoarelor, operă de ieri. Meșterii cari stăteau la îndemînă au fost puși la lucru, și ei s'au străduit neobosit, dînd lucruri oneste care se explică îndelung de călăuzi, fără să poată fi și admirate de cunoscători. E ca o dantelă de bal aruncată pe umerii unei voinice și încreștite Iunone, silită să rîdă din obraz atunci cînd ochii rămîn inexorabil de liniștiți. Fără aceste înfloriri de fluturi multicolori simbolul ar fi mai evident, și deci și mai impresionant.

Pe scări către morminte. Fiorul care se prevedea lipsește cu totul. Cripta, o întreagă biserică subternă, e în sama servitorilor regalității de azi, cari în uniforme pompoase, purtate cu multă demnitate, conduc și explică. Mormîntul lui Carol Quintul? Vre-o înflorire de piatră în care să se păstreze gustul admirabilei epoce pe care acest Flamand, bun de luptă, de dragoste și de glumă, a dominat-o? Al lui Filip? O prăvălire de granit păzită de figuri înalte și tari ca voința lui? Nimic! Nimic! Alte vremi, care nu înțelegeau să se considere ca decăzute, trăind în ilusia unei regalități de aceiași esență, niciodată întreruptă, s'au amestecat. De ar fi

www.dacoromanica.ro

fost măcar Bourbonii din secolul al XVIII-lea, cari aveau gust frances și mai ales o grație italiană prin legăturile lor politice și dinastice cu peninsula... Dar mîndria acestei refaceri, considerată ca prefață pentru o așa pe tristă epocă precum a fost aceia a „regalității constituționale“ din secolul al XIX-lea începător, a revenit unor oameni cari puteau numai să se ruineze în marmură și în bronz aurit, făcînd din această subterană ceia ce s'ar fi potrivit numai cu suveranii cari erau ascultați de la gurile Rinului la coastele Africei și cari culegeau tributul de aur al Americei supuse. Vechii Habsburgi au fost puși deci în saltare de porfir, așezate pe rafturi, fiecare cu eticheta sa, și în aceiași odaie Isabela a II-a și soțul ei don Francisco sînt vecinii „Împăratului“ și ai împărătescului său fiu. Reginele care au avut băieți, continuatoarele, din carnea lor, ale dinastiei li țin tovărășie. Oase lîngă oase, fiecare în saltarul lor, așa cum le-a dat, curate, odaia de putrezire, „Podridero“, căruia spaimele de după moarte ale catolicismului i-au dăruit numele cel mai umilitor pentru biata noastră mîndrie omenească. Singur biruitorul don Juan de Austria are un mormînt din vremea lui, cu statuia funerară întinsă pe capac. Iar apoi, cămară după cămară reginele fără copii, rudele regale, copiii anonimi, *los niños reales,* se înșiră, cel mai frumos mormînt fiind acela care așteaptă pe o principesă încă „neputrezită“, pentru a întrebuința teribilul termin obișnuit aici. Grațiile stîngace ale artificialității contemporane au colaborat pentru a mobila cu morminte aceste salonașe așa de albe pe care nu le pot întuneca maximele care ni aduc aminte — parcă ar fi nou, și am simți vre-o plăcere, căci înțelepciunea ce se culege e foarte relativă — că toată ființa noastră e numai o umbră și că vom fi și noi cîndva așa cum sînt acuma aceia.

Opera de artă, care nu întra în planul asprului ctitor, s'a adaus însă de la sine în vremile cînd, pentru a împodobi Spania, Italia și Flandra stau cu mînile întinse. Cine nu e represintat acolo! Luca Giordano stă lîngă pînze ale lui Tintoretto, care sînt dintre cele mai frumoase, lîngă o măreață Cină a lui Tiziano cu fruntea dumnezeiește de senină a Mîn-

www.dacoromanica.ro

tuitorului, lîngă mici picturi pe lemn, cînd naive, cînd țapene, care vin de pe malurile Rinului. Arta spaniolă a dat în salele capitulare cîteva tari scene de martiriu ale dramaticului „Spaniolaș“ Ribera, și din mîna „Grecului“ Teotocopoli sfinți înalți și supțirateci, cu ciudate mișcări ale mînilor cu degete ascuțite, cu expresii gînditoare sau chinuite în față, supt ceruri în care de-asupra scenelor mai bogate zboară nori sacri de o complicație unică, ieșită din cea mai minunat spornic de imaginație. Dar tot așa de scumpe sînt darurile din lumea întreagă strînse în biblioteca imensă prin care alunecă figuri călugărești uscate supt glugile negre: manuscripte antice din al VI-lea veac, înseilări stîngace ale întăiului ev mediu din al IX-lea, cărți venite de la Rinul germanic, cu figurile rotunde și bărbiile prelungite în miniaturi sentimental albastre, delicate înfloriri pe margenea foilor preliminare din Franța secolului al XIV-lea, opere ale miniaturiștilor locali din vremea Isabelei cu fondurile pline de foarte mărunte observații fin sămănate, splendide învieri ale antichității în codicele aurit al lui Alfons al V-lea de Aragon și Neapole, manuscripte grecești copiate pentru Filip al II-lea de caligrafi între cari acel Iacob Diasorinos, tovarășul lui Despot al nostru, biet Grecușor sărac din secolul al XVI-lea, căruia eticheta actuală îi dă catolicul și sacrul nume de „Santiago“...

Acela care crease și stăpînia toată această bogăție se răsfață el oare în splendoarea purpurii sale aurite? O, așa de puțin! Recele „Neamț“ muncitor și melancolic se simția așa de mare numai ca represintantul ideii pe care, ca un nou Faraon, jertfind comori și omorînd mii de oameni la lucru, a încorporat-o în această piramidă a sa care e Escorialul.

Cît despre încăperile unde și-a dus viața activ, și unde pe patul suferinților unei boli scîrboase a isprăvit-o, iată-le. Cîteva scări coboară la ele. Culoare strîmte și reci, unde păziau gardiștii flamanzi, în negru, cei spanioli, înveșmîntați în aur și cu picioarele legate cu cordele. Unde așteptau curtenii, cărora nu li se dădea nicio priveliște de Curte, lădițe acoperite cu cordovan de o auritură de mult ștearsă. Clavirul cu clapele mici albe ca niște dinți de mort vine din

www.dacoromanica.ro

moștenirea lui Carol Quintul în odăița care-i servia de ietac și unde s'a așezat simpla lui litieră, micul lui scăunaș negru. Încăperea de lucru presintă doar săltarele unei vechi mobile aurite și mesuța de-asupra căreia s'au așezat cărți cu muchea aurită, purtînd titlul, în față. Un administrator, un contabil, un polițist, un funcționar. Într'o adîncitură patul de agonie, avînd pe coviltire numai luxul perdelelor cu stema cusută în aur. Ferestuice privesc una lîngă alta către linia munților asemenea cu acela pe care Moise a primit tablele legii care nu se poate călca.

Însăși sala ambasadorilor, a marilor recepții solemne, cu cordovanele întinse pe piatră, cu tapițeriile flamande îmbrăcînd pereții căptușiți jos cu porțelan albastru de Talavera, cu acoperemîntul de stofe scumpe al unui tron mărunt și modest, nu spune o ambiție personală, care nici n'a existat la această „slugă a Domnului". Un colțișor îi ajunge ca să se roage el. Dar, dacă dai ușa de alături într'o parte, casa lui Dumnezeu apare în toată imensitatea ei, tocmai acum străbătută de cîntările călugărilor, și Carol Quintul în aur închide zarea.

Așa de puțini în putere, faptă și prestigiu, Bourbonii, cari veniau din Versailles, nu s'au putut mulțămi cu această înduioșătoare „miserie". Largi apartamente s'au deschis lîngă culoarele în care luptele de la Grenada se uniau cu victoria de la S.-Quentin. Tablourile de bătălii ale lui Wouvermans, acelea de interior ale lui Teniers au fost trecute în tapițerii, și i s'a cerut lui Goya să presinte viața actuală a Spaniei secolului său. Astel au răsărit, veșnicite în pictură și în firele țesăturilor, toate aspectele ei felurite : paji pudrați, elegante marchise, alături de tot ce zdravăna viață a cîmpului poate adăugi, dantul de societate alături de hîrjonelile rurale, jocul de cărți lîngă prînzul pe iarbă.

Și, cum Francesii aveau Trianonul și palazzinul mic de grădină devenise mai simpatic decît marile săli de recepție, Carol al III-lea, marele monarh al epocei bourbonice, a pus să se ridice pentru „principe", fiul său, menit a fi ridiculul

www.dacoromanica.ro

Carol al IV-lea, în fundul grădinilor de pini sălbateci și de pomi roditori, o *casita* care e un juvaier de scumpete și de gust în proporțiile cele mai micuțe. Toți pereții nu sunt decît un mosaic din marmurile cele mai prețioase, între care granitul trandafiriu lucește de o rază dulce. Nimicurile grațioase ale epocei sînt adunate în odăițele unui palat care era un Museu înainte de a fi consacrat ca atare și deschis publicului.

Și e interesant să vezi cum femei din popor ascultă cu luare aminte și admiră fără invidie aceste podoabe scumpe pe care realitatea le-a realisat cu ostenelile unui popor părăsit pentru nevoile sale în voia soartei îndurătoare.

www.dacoromanica.ro

VIII.

Cetățile maure

Pe drumul Aranjuezului, spre Sud.

La lumina soarelui strecurat prin nori peste auriul șters al cîmpiei se ridică în fund o albastră catapiteasmă de dealuri și mii de păsări albe, desfăcîndu-se de pe lăvicerul brazdelor, zburătăcesc în aierul dimineții ca petalele bătute de vînt ale unor livezi de pruni.

Acum, sate albe, mărunte, supt coperișuri roșii de vechi olane. Ele fac un contrast tare cu un cîmp roșu-adînc, pătat de verdele, întărit prin aceasta, al sămănăturilor mărunte. Cioturi de vie tunsă pentru iarnă se amestecă în vioaia catifea a grînelor. Mari ferme de același alb proaspăt se ivesc ici și colo, pe cînd în fund gheburile munților albaștri reapar. Pluguri cu cai conduse de țerani în cele mai pitoresce costume aleargă scrijelînd țerna de sînge. Moara orientală cu aripile ei de îndoială la îndemîna vîntului se profilează. Numai turnul gălbiu al bisericii se desface din albele sămănături de căsuțe ca ale noastre.

Apoi iată întinderi triste, de bălți, de pămînt cenușiu, în care vagabondează numai turmele și se ridică fumul albastru al focurilor de păstori. Fundul se cască pe alocuri în pietrării. Sumanul brun va reapărea însă îndată, harnic de roadă.

Arabul e aici pretutindeni. Pe cît în Nord casa privește, pe atîta se întîlnește aici zidul de pietre cufundate în ciment, care astupă și închide.

La Alcazar de San Juan se desfac liniile către Alicante, Al-

www.dacoromanica.ro

meria, Murcia. „Cinco casas“, Cinci case, numire de păstori, ca în văile Pindului și Carpaților. Peste un ceas, fundul se tivește cu munți vineți cari se ridică la mijloc în gurguiu. Căruțe mari trase de voinici catîri aduc fuioare întregi de frunziș cules cine știe în ce păduri, care, lipit de roate, dă aspectul unui alaiu bahic întors de la un cules de vii.

Din munții de cari ne apropiem ploaia cade asupra șesului ca un larg văl alb răsfirat. Femei cu glugi, în haine negre care se înfășoară, între panerele pline, se scutură domol pe spinările măgarilor ca pe vremea lui Abder-Rhaman și lui Hachem, credincioșii califi. Sîntem la Valdepeñas. Supt castelul său de pe culme, Santa Cruz de Modola se presintă ca un cîrd de oi speriate. De departe în margenea munților în movilițe amestecul de roșu și verde, de albastru închis și de alb, cu umbre viorii, vrăjește ochii. Trecem peste dumbrăvi de măslini la muntele acoperit cu iarbă fină și cu tufișuri pitice. Și în această sărăcie sură plugușorul tras de asini taie brazda roșie. Mlăștini portocalii se hrănesc cu ploaia care picură din norii năcăjiți.

Peste puțin sîntem în vîrful chiar al muntelui, la Santa Elena, unde între stînci se încarcă în pachete scoarța plutei pentru dopuri și se bagă în saci ramurile verzi pentru a fi trimese la vale. În adîncul muntelui pe un pod hrentuit trecem apa verzuie murdară care se tîrăște pe piatra fundului.

Sierra Morena e plină de păduri rare suite pe piatra ei sură, și la capătul lor, supt ploaia deasă, apare din nou, pe înălțimea platoului, între înălțimi, verdele lan de grîu proaspăt. La celalt capăt al defileului sîntem la Vilches. Muiate de apă, coastele roșii, de un roșu întunecat și sinistru, se desfac spre apele însîngerate. Văi adînci se taie în trupul lor. Pe alocuri totul se învălmășește într'un fel de trîntă de uriași în umbra marilor dihănii care păzesc de-asupra. Alături peisagiul se desface în maiestăți ca acelea pe care le-a creat imaginația unui Salvator Rosa. Vadollano, „Vadul blînd“. Băiatul care strigă apa o face cu o ciudată melodie străină și arhaică, ce pare a veni din vremea Arabilor.

www.dacoromanica.ro

La Baeça, cu vechiu nume maur, cetate cucerită odată de cruciații regilor catolici, drumul se strîmbă către Apus. Muntele se lasă în coaste blînde, și iată cele d'intăiu flori de pomi acum, la sfîrșitul lui Februar, în livezile de migdali și de portocali. Alături, iarăși, măslinul de argint, cu frunza plină, și lanul de grîu, crescut înalt. Raze de soare tînăr se alintă pe margeni. Vremea plînge și rîde laolaltă, în copilăria încîntătoare a primăverii.

Toate coastele sînt apoi scrijelate cu dungile, de o perfectă împărțire, a măslinilor. E o imensă livadă de cîțiva chilometri pătrați. Nu se poate o mai îngrijită cultură a pomilor, și e un titlu de glorie pentru Arabi, marii grădinari, moștenitori ai tradițiilor siriene și persane, că au fost în stare a crea această mare bogăție rămasă întreagă atîtea secole după dărîmarea Statului lor, după prigonirea și distrugerea, după izgonirea, de către Filip al II-lea, a unei populații atît de supuse și atît de laborioase.

Cîteva ruine sămănate pe malurile largului, limpedelui Guadalquivir, care alunecă spre Atlanticul depărtat, cîteva castele rotunde, ca acelea siriene, amintesc conflictul de secole care s'a urmat aici pănă ce regii creștini ai Nordului au învins cu totul și înlocuit pentru totdeauna pe regii păgîni ai Sudului.

„Regi" e puțin lucru pentru ceia ce ei au fost sau măcar au pretins a fi. Cînd, la jumătatea veacului al VIII-lea, șefii arabi ai acestei fericite regiuni s'au smuls de supt autoritatea unui suveran alunecat de pe căile ortodoxiei musulmane, schimbînd titlul de emir cu acela de calif, se creă aici, contra Abasizilor usurpatori, și pentru Omeiadul legitim Abd-er-Rahman, o *Împărăție* a Islamului, a cării menire ar fi fost să se întindă peste strîmtoare în Africa și, unind toată peninsula supt puterea sa, să cheme la luptă dreaptă Occidentul credincioșilor profetului Isus. Se vorbește de 300.000 de locuitori în imperiala capitală a Cordovei cu „300" de moschei, al căror loc nu se prea vede; oricum, aici a fost unul din centrele cele mai locuite, mai muncitoare și mai cercetate din lumea musulmană a Europei. Prosperitatea a supraviețuit și asaltului prădalnic, dominației fără preocupații culturale a banditilor

www.dacoromanica.ro

berberi; creatori ai celor două dinastii, în cursul secolelor al XI-lea și al XII-lea, Almoravizii și Almohazii. După marele triumf creștin de la Navas de Tolosa refluxul violent aduse înapoi în albia africană apele revărsate ale Islamului (1212), și pentru Sfîntul Ferdinand cuceritorul, pentru urmașii lui, și din veacul al XIV-lea, putu să fie aicio reședință temporară, dar nu o capitală. Și capitalele părăsite mor și ca orașe.

Totuși Cordova n'a fost o creațiune arabă. Cordubanii din vremea romană erau oameni de o înaltă cultură. Unii dintre ei au însemnat durabil numele lor în istoria literelor latine, în care au adus ceva din calitățile rasei lor iberice: energie în fapte și o oarecare exuberanță în expresii. Și aceste caractere se întîlnesc de altfel și în vremile următoare la aceia cari, supt alt nume etnic, au perpetuat aceleași tradiții. Filosofia lui Seneca, de o adîncă înțelepciune, dar mai ales de o încordare de oțel contra soartei, mergînd pănă la moartea voită pentru a sfida osînda rostită împotriva omului virtuos și bun, nu se potrivește ea oare cu destoinicia ostășească incomparabilă, în stare a înfrunta orice primejdii, a lui Gonzalv de Cordova, generalul lui Ferdinand Catolicul, cuceritorul prin neobosite silinți al Neapolei contra Francesilor lui Ludovic al XII-lea? Și, dacă în epopeia de război civil a Cordubanului Lucan sîntem loviți de expresiile exagerate și dure, de crudele comparații ale poetului, nu i s'au imputat oare aceleași defecte cîntărețului spaniol, reabilitat în timpul din urmă, și pe dreptate, după ce numele său ajunsese semnul pretenției lipsite de gust, Góngora?

Nu se mai cunoaște încă nimic din antecedentele acestea romane, afară de urnele mari, lungărețe, pe care femeile le sprijină pe șolduri: atîtea nimiciri au trecut de atunci asupra sălașului paradisiac al Beticei Cesarilor! Nici vremea creștină de 'naintea năvălirii arabe n'a lăsat vre-o urmă. Asupra operei Arabilor înșiși, mari clăditori de moschei, în același timp cînd dubiau cu meșteșug pieile de capră pentru a face cordovanele lor, s'a întins însă, transformatoare, voința regilor castilani și a urmașilor lor, dominatori peste toate Spaniile.

www.dacoromanica.ro

S. Hipolito e o fundație de-a dreptul a lui Alfons al XI-lea, din al XIV-lea veac, care a voit să facă din ea lăcașul de îngropare al lui și al tatălui, Ferdinand al IV-lea. Mormintele de porfir roz, cu stemele, înoite, ale Castiliei, servesc astăzi la altceva.

Stăpîni aici cîteva veacuri, Musulmanii au lăsat întreg felul de a se înfățișa al orașului, cu străduțe înguste, întortochiate, cu casele supt olane roșii, cu terasele pe care atîrnă rufe multicolore, cu delicioasele curți mărgenite cu porțelane, pavate cu ele și ridicînd boschete de finici, de trandafiri în floare, pe cînd altora li atîrnă galbenele flori pe suprafața galbenă a zidurilor. Ei au lăsat apoi ici și colo înalte minarete, ca la S. Hipolito, la S. Nicola, la catedrala însăși, care fără multă trudă s'au putut preface în turnuri de închinare pentru alt Dumnezeu. Dar mai ales au lăsat, ca o neprețuită comoară a acestui oraș, a acestei țeri și a întregii lumi cu înțelegere pentru frumuseță, *mezquita*, moscheia califului care a devenit, în ceasul căderii Statului maur, o biserică a Dumnezeului care nu desprețuiește chipul zugrăvit și cel cioplit.

E în margenea chiar a Guadalquivirului, aici foarte lat și, măcar în aceste vremi, furios și tulbure, bătînd și stropind cu spumă morile înfipte în curent, manine de cărămidă și piatră, mari, rotunde, ca niște bivoli roșcați ieșind cu spinarea din noroiu. De proporții uriașe, ca o mare cetate nebiruită, ea are cu totul înfățișarea unei *frurii* bizantine, de împărătească maiestate. Zidurile Constantinopolului, păstrate încă, sînt de același fel, de și în acelea se simte o oarecare influență apuseană. Clădăriile înalte de cărămizi și piatră din munte sînt însă împodobite la întrări cu o delicată horbotă de marmură sculptată în bizare flori geometrice, și linii întortochiate mărgenesc, une ori cu urme de aur vechiu la mijloc, ferestuicile rîndului de sus. Prin deschizăturile întrărilor se văd grădini de portocali, din verdele închis al cărora atîrnă merele de aur. Coloane de un galben de fildeș vechiu contractează prin arhaica lor patină cu această tinereță fără moarte a pomului cerurilor binecuvîntate.

După curtea purificării, pădurea de coloane se deschide

www.dacoromanica.ro

de-odată, ameţitoare. Te pierzi între trunchiurile care se înşiră ca măslinii pe coastă, în „năvi“ indescifrabile, de multe ce sînt elementele care le compun.

Despărţirile rituale sînt marcate prin păreţi cari nu sînt decît o horbotă. Arce albe, negre la început, albe, roşii după epuraţia modernă, leagă capitelele de toate felurile, culese de oriunde, dela ruinele romane pănă la depărtatele basilici bizantine. S'au rătăcit şi doi stîlpi de alabastru canelaţi. Capitelele arată vechea lor origine. Totalul are netăgăduit aierul de basilică bizantină, în care, ca la S. Marco, s'ar fi amestecat, fără a se contopi, mai multe biserici. Pănă şi originea arcurilor muşcate trebuie căutată în afară de pastorala imaginaţie a Arabului domesticit.

Întrînd în cuprinderea lor, creştinii Nordului au trebuit să rămîie uimiţi. Ei nu găsiau loc pentru Dumnezeul lor servit de o Curte de sfinţi nesfîrşită. Mult timp n'au îndrăznit să facă slujba lui Isus în moscheia neschimbată, tăind doar cîteva coloane pentru altar şi lipind tablouri pe marmura goală. Această slujbă însăşi era ne la locul ei. Moscheia, în adevăr, nu e o biserică. Curăţit pe trup de apa fîntînii, credinciosul, mărturisitorul îşi caută colţul lui pentru a murmura o rugăciune care nu-i e impusă. Niciun coreg nu dirige orhestra sufletelor umile care se roagă. Din mulţimea celor îngenunchiaţi nu se aude decît un uşor vuiet. Pe cînd creştinismul apusean e o disciplină romană. Sunetul vulgar al clopotului, mornăitul grăbit al silabelor latine e ca o indiscreţie.

Cînd stăpînirea nouă a ajuns apoi în culmea puterii ei imperialiste, li s'a părut unora că vechiul Maur învins trăieşte încă prea mult în admirabila lui ctitorie. În luptă, contra celor de aici, contra gustului chiar al unui Carol Quintul, s'a făcut, cu cheltuieli mari, din cel mai preţios material, cu chenare de meşteri de acasă şi de aiurea, splendida, dar anatopica „mare capelă“, în care vecinează stilul de amestec al *mudejarului* şi gingaşele scobituri ale Renaşterii.

Aici lumina cade multă, crudă peste dedalul de coloane. Misterul lor de isolare, de intimitate, de umbră, în care odată luciau miile de lămpi de argint e izgonit prin această

www.dacoromanica.ro

revelație a Dumnezeului umanisat și alintat. A simțit-o și „Împăratul" cînd a văzut scumpa ispravă pe care n'o ordonase. Cei ce lucrează astăzi rîvnitor la înlăturarea capelelor părăsite nu vor reuși să restabilească aceia ce a fost. Sînt aici păreri de rău care nu vor putea fi în veci mîngîiate.

Preotul a pus stăpînire pe ce s'a putut. Nemerim din greșală în școala pe care el o conduce 'n biserica regilor din veacul a XVI-lea: îl vedem cuminecînd copiii cari piuie cu glăscioarele lor răspunsuri latinești neinteligibile. Gustul modern a tăiat superba primblare, *paseo,* al „Marelui Căpitan" Gonzalv cu otelele lui și palatele rosalbe în care se deschid ferești gotice de marmură pură. El a îngrămădit magazine, *almacenes*, ca la Paris, în care se văd însă șaluri cu flori, mantale negre, piepteni de bagă pentru vălurile negre și *sombreros* cu largile margeni. Dar viața cea adevărată rămîne a gospodinelor lucrînd prin colțuri negre la bucătăria lor cu untdelemn, a bătrînelor cu aier iudaic, încremenite în porți, a albelor fete cu cununa de păr întunecat, a țeranilor ce vin pe podul roman înșirînd clopoțeii și panglicele catîrilor.

Și *corridas de toros?* Nu e oraș care să nu le aibă. La Cordova imensul spațiu închis cu ziduri albe e supt ochii mei în fața otelului. E marea petrecere a claselor populare. Sînt însă și suflete care se revoltă în fața măcelăriei. Lumea oficială se preocupă chiar a da cailor un fel de payeze ale burții ferindu-i de aproape inevitabila spintecare.

Unele orașe italiene m'au deprins de mult cu groaza *ghizilor.* Spania-i are. Ei se presintă politicos și demn. Dacă li declari că vrei să vezi singur, se depărtează fără supărare. Dar la Cordova el m'a urmat, adecă nu servil, în urmă, ci ca bun camarad alături. Și-a arătat prețul: două pesete; m'am lăsat biruit, oferindu-i una. Ne-a condus discret și cinstit. La urmă, aflînd ce sîntem, ni-a vorbit de „regina României" (Elisabeta), ale cării opere le-a cetit: *ho mucho leido.* M'a întrebat dacă am fost mulțămit. I-am dat peste preț, și

www.dacoromanica.ro

mai ales i-am strîns mîna. Doi *hidalgosi* pe cari i-a apropiat soarta un moment și cari se despart ca doi cavaleri. Pretutindeni ești condus cu înțelegere și cu discreție, și de elevi de liceu cu un sens de precoce demnitate.

Reîncep supt catapeteasma dealurilor, sămănate cu căsuțe albe, livezile de măslini și alți arbori ai Sudului; cactuși cu foile mari mărgenesc drumul: apoi cîmpi, largi cîmpi de grîu în valea ce se răsfață la ploaie. Gările întind pe betișoare garnituri de iederă, și mierle cu picioarele galbene se zbat în cuști. La Almodavar, supt finici africani, biserica stă în fruntea rostogolirii de pe înalta culme a caselor maure, pe margenea marelui rîu tulbure, rătăcit în bielșugul apelor sale. Pretutindeni aici se înfige grea biserica, semn al cuceririi. Fabrici de jamboane, porculeți prin stații, în aceste locuri oprite odinioară animalelor necurate. Capre roșii se cațără pe coaste lîngă turmele mascuriilor bruni și negri, păziți de băietani supt glugi. În umbra măslinilor, brazda e plină de floricele albe.

La Rio del Lara, amintirile romane revin. Aceleași clădiri ferite de ochiul străin, aceleași livezi cu portocale care nu se culeg, de multe ce sînt, ci se păstrează ca podoabă (10 centime portocala). Guadalquivirul lăptos se strecoară supt un pod, și de aici înainte și mai vast se face cîmpul de țernă roșie. Apar căsuțe acoperite cu stuh, absolut ca acelea din satele noastre.

La Los Rosales portocalii așezați în rînduri de livadă se culeg, și grămezile de roade roșii se întind pe covor lîngă căsuța paznicului. E recolta de Marte.

Mai încolo se desface linia la Cadiz, și pescarii vînd crabi și langustine în fața trenului. Turnuri înalte anunță apropierea Giraldei sevillane.

În tren conversațiile zbucnesc de la sine fără a se cunoaște călătoril. Ochii frumoși te îndeamnă la vorbă, și e în adevăr o pagubă că nu stăpînești limba pentru a lua parte. Nu voiu uita cutare Andalusă bătrînă, de dimensiuni mapa-

www.dacoromanica.ro

mondiale, care, abia suită, îndeasă copilul pe care-l trage după sine cu vre-o zece păhărușe dintr'o curioasă licoare brună cu aspect de doctorie, oferă vecinului din față, bea restul ea însăși, se așează lîngă mine, se scusă că e prea voluminoasă, pune în loc copilul și umple într'o clipă tot vagonul cu vioaiele ei taclale în dialect.

Această voie bună prinde și clerul stăpîn. Cutare preot în horbotele slujbei abia isprăvite vorbește ca un bunic cu copiii de cor în fuste albe. În trenuri se înfrățesc cu lumea parohi de sate cu fața romană. Supt pălăriile negre, călugărițe de toate spețele, cu văluri negre, cu vaste aripi albe desfășurate, purtînd în șnururi negre medalii și amintiri de la toate hramurile. Doar cîte-o copiliță călugărită, sprintenă în rochia care desemnează blăstămatele forme ale primejdiei, dacă se grămădește într'un colț, unde stă tăcută, nemișcată supt focul privirilor bărbătești pironite asupra farmecului ei oprit. Din cealaltă latură a societății, jandarmi galonați, groși și grași, se suie în vagoanele de clasa a II-a, mănîncă, molfecă, fumează, scuipă — supt tăbliță *se prohibe escupir en los coches,* „nu e voie de scuipat în vagoane".

Multe fabrici în șir. Unii Englesi se supără. Farmecul arhaic se duce. *Observer* are un articol, și un ziar din Madrid îi răspunde înghimpat că Englesii n'au decît să-și ție banii în pungă.

Capitala vechii țări „vandale", a Andalusiei, n'are nimic din trecutul vechii Hispalis romane și, iarăși, nimic din timpul cînd Vandalii, îndată cuceritori ai Africei — așa de firească era legătura între cele două regiuni —, și-au făcut pe scurtă vreme aici popasul. Fără urme a trecut și timpul dominației visigote. Cordova fiind aleasă de năvălitorii arabi de la începutul veacului al VIII-lea, Sevilla n'a putut fi decît reședința unui simplu guvernator al sacrului Calif, care refusă coroana de aur oferită de iubita și soția lui, văduva regelui mort Rodrig, din aurul ascuns de dînsa, și isprăvi omorît de ai săi pentru sentimentele prietene creștinilor, cari sperau prin el revanșa lor.

www.dacoromanica.ro

A trebuit ca noul val arab din secolul al XI-lea să se abată asupra acestor cîmpii de floare şi roadă pentru ca în Sevilla să se facă o strălucită reşedinţă şi o frumoasă moschee.

Din aceasta din urmă n'a rămas decît grădina portocalilor şi acel admirabil minaret lucrat ca un juvaier, cu bogăţie, dar şi cu graţie, care, azi, încununat cu o pălărie din veacul al XVI-lea, în vîrful căreia se învîrte o giruetă — ciudată simbolisare! ar represinta Credinţa, entitate metafisică pe care o presupunem neschimbată, — se chiamă, după acest *girar*, după acest învîrtiş al său, la Giralda.

Se pretinde că aceiaşi ar fi fost şi soarta castelului, a *Alcazarului,* cuprins între puternicile-i ziduri cu crenele care amintesc încunjurul de la Carcassone şi de la Avignon. Tot ce e astăzi ar veni de mai tărziu, din zilele cînd regele Castiliei Petru-cel-Crud, duşmanul fratelui său duşman, Henric de Trastamarra, stăpînia asupra acestor Ţinuturi pe care nu el le cîştigase.

Se poate pune întrebarea ce a făcut din Curtea „regilor mauri" supuşi de dînsul acela ale cărui oase se află în raclă de sfînt la catedrala gotică de astăzi, Ferdinand de Castilia, care totuşi a residat aici, şi ce s'a petrecut supt acest raport în cele două secole de la zdrobirea ultimei năvăliri a Islamului.

Se spune că regele Petru, despre iubirile căruia cu Juana de Padilla — baia ei se arată în subteranele castelului — vorbeşte mult şi de demult legenda, a întrebuinţat arhitecţi mauri. Erau ei oare aşa de mulţi şi aşa de buni, atîta vreme după ce mărirea rasei şi strălucirea religiei lor dispăruse? Puteau fi creatori pentru toate aceste cămări, ascunzători, culoare de fugă, dormitoare şi săli de primiri, curţi interioare şi grădini ca din basme acei pe cari abia ni-i închipuim reparatori cari nu pierduseră conştiinţa unei îndelungate tradiţii? Şi în zădar s'a transmis oare din generaţie în generaţie ştirea, care şi azi se comunică, despre regii cari dormiau între pereţii lucraţi ca o cutie de ivoriu bizantină şi căptuşiţi cu «azulejuri» vrednice de a fi puse în cea mai mîndră moschee din lume?

www.dacoromanica.ro

Oricum să fie, nu se poate o mai impresionantă manifestare a unei arte de nesfîrșit de multe, de variate și totuși în totalul lor așa de armonioase detalii cum e aceia care, primind atîta de la Bizantini și de la alte civilisații supuse, poartă numele de arabă. Poveștile Orientului par scrise în piatră de mîni tot atît de răbdătoare pe cît și de meștere. Sînt în arhitectură lucruri care desfid orice descripție, și pentru niciun fel de clădiri nu e mai adevărat lucrul decît pentru această magie a liniei pure, a colorilor discrete, a sublinierilor cu aur, fie că e vorba de marmură, de porfir, fie și de porțelană și de lemnul bagdadiilor. E totdeauna același motiv, și e la fiecare moment deosebit; nu poți crede că va veni o vreme cînd această desfășurare începută instinctiv la un moment fericit se va putea întrerupe. Pare tot farmecul cerurilor quasi-africane prins în painjenișul unui cuib de zine măiestre.

Așa de mare a fost frumusețea acestei realisări de o nebună fantasie, linia desfășurîndu-se pe aceiași temă ca versurile unui poem în același ritm, încît nimeni, în vremile altei arte, n'a îndrăznit s'o strice. Opera „regilor mauri", ale căror femei ar fi locuit în cuiburile de marmură albă, ale căror „păpuși" s'ar fi zbeguit între „azulejuri", ale căror Sultane, strecurîndu-se prin labirinturi de flori, încrețiau apa basinelor țișnitoare, sau opera sumbrului luptător prin veacul al XIV-lea a fost îngrijită de oricine pe urmă a fost domn peste frumoasa Sevillă. Pănă și severul, recele Filip al IV-lea a adaus grija lui plină de iubire și de înțelegere. Ce a făcut Carol Quintul în frumosul lui chioșc căptușit cu flori albastre de ceramică asemenea cu acelea din cămările Sultanilor constantinopolitani nu abate prea mult din ansamblul grădinilor în care magnolii seculare, portocali cu trunchiurile scorojite se învecinează cu cei mai viguroși pomi noi și cu florile tuturor horticulturilor. Și lui Filip al II-lea, blond și glacial, i-a plăcut de încăperile în care plutia, cu mirosul mirților și arbuștilor Răsăritului, aroma sentimentală a voluptăților maure și a înfocatelor dragoste de regi medievali crunți la faptă și duioși la inimă. Infanți și infante s'au zbeguit unde odată fantomele prinților oacheși supt turbanele albe se strecurau ușor pe pavagiul de

www.dacoromanica.ro

faianțe rare. Doar dacă Bourbonii dulcegi și-au cățărat tocmai sus ietacele căptușite cu tapițerii. Dar azi o Curte cu alte inspirații găsește în aceste lăcașuri seculare, în aceste balsamice „paradisuri" de ape și flori odihna și mîngîierile după furtunile și după acrelile politicei.

Căci Alcazarul e locuit. Și aici ești condus de oameni ai Curții în uniformă. Astfel slăbește acusația adusă unor reparatori cari n'au făcut decît să șteargă o patină care peste propria lor operă se va reface din nou. E greu să faci arheologie pură în cămările Maiestății Sale catolice de ieri sau de azi.

La catedrală totul e, în schimb, lucru nou. Cu greu și-a făcut regalitatea creștină aici lăcașul vrednic de marile amintiri ale Islamului. Trei secole s'au trudit pentru aceasta, și abia al XVI-lea a văzut opera isprăvită. Meșteri străini, mai adesea Francesi — și un Normand, în epoca goticului „flamboyant" — s'au trudit pe rînd s'o dea gata.

O imensă masă de piatră, vrednică de zidurile de peste doi metri ale Giraldei și de grosimea pereților Alcazarului a ieșit din această răbdătoare colaborație. Gustul bastard și încărcat al mudejarului și al arhitecturii epocei Isabelei se manifestă în cele trei altare, unul îmbrăcat întreg în aur, care se succedă, cuprinzînd în două sicrii refăcute cenușa lui Alfonso el Sabio, scriitorul regal din evul mediu, ca și al mamei lui, fără a mai pomeni undeva, lîngă cenușa Sfîntului Ferdinand, oscioarele Crudului și ale dulcii sale iubite. Dar, în totalitatea lor, cele cinci năvi, ale căror bolți au numai ici și colo complicațiile artificiale și pretențioase ale stilului spaniol, sînt mărețe prin soliditatea și înălțimea, dar și prin simplicitatea lor. Pe lîngă această severă măsură se pierd noile adausuri de altare și morminte — pînă la sarcofagul lui Cristofor Columb, adus din Cuba și sprijinit pe imense statui simbolice —, care aparțin altui gust decît aceluia al îndrăzneței, dar nudei rugăciuni medievale.

Casa lui Pilatos reproduce în mai mic broderia Alcazarului.

Dar, în ciuda criticului engles, Sevilla nu e o cetate a

www.dacoromanica.ro

morților, regi și sfinți, mauri și creștini. Viața de azi pulsează puternic. N'are decît să străbată cineva „corsul" Căpitanului — tot Gonzalv de Cordova —, larg, mărginit de impunătoare clădiri moderne ori linia șerpuită a străzii *Serpiente,* scutită de tramvaie, de automobile și chiar de catîrii și măgarii satelor vecine, ca să-și dea samă de această mare vitalitate a unui oraș de vre-o 200.000 de oameni. Pe pavajul nou, atît de deosebit de măruntul caldarîm între mari lespezi, scrijelate ca trotoare, din Cordova, trec țerani bogați cu sombrerul pe cap, femei din popor și doamne, în frumosul păr al cărora — păstrat cu toată învierșunata reclamă a *paluquierilor* cari strigă deosebitele metode de a tunde chilug, *garzon,* o *señora* sau *señorita* —, se înfige pieptenele înalt de bagà, lucrat în desemne arabe, de care atîrnă mantila neagră. Cafenelele, pline pe jos, ca și clasele mai modeste din trenuri, de tot ce se poate arunca, gem de lume de toate treptele, care se strigă de la o masă la alta. Afaceri se înjgheabă ori se încheie aici în fumul țigărilor, în freamătul conversațiilor. Și oricine prețuiește vitalitatea rasei latine, cea mai inteligentă fără sforțare și mai activă fără icniri, nu poate decît să se bucure de aceasta.

La Italica, orașul roman care a dat naștere Cesarului ctitor al nostru, lui Traian, precum și aceluia care, cu alt suflet, s'a gîndit mai mult la el, la dulcele lui suflet trecător, decît la hotarele, de păzit și de întins mai larg, ale Împărăției, Adrian.

După o noapte tulburată de zvonul străzii care se repercută în zidurile de granit și de apelurile curioase ale unui clopot trezit încă de la patru înainte de ziuă, iată-ne în trăsură către ruinele care nouă ni deșteaptă depărtate și grandioase amintiri de origini ce nu se pot uita, ci mai curînd — meritate.

Vedem Sevilla margenilor gătindu-se de Duminecă. Mulți lucrători cu șăpci în locul beretului național, care, aici, în patria sombrerelor, lipsește. Femei în rochii negre, care și-au atîrnat vălul negru de pieptenele înalt și care, văzute pe la

www.dacoromanica.ro

spate, cu mersul lor încet și solemn, samănă și cu Împărătese romane pieptănate înalt și cu sătencele noastre din Romanați, care au împrumutat de la Turci acest fel de a-și aranja capul. Copii zburătăcesc piuind pretutindeni. Iar de la țară vin căruțele cu enorme roate încleiate cu pămînt roșu, șirurile de măgari și catîri pe spinarea cărora se întind în lat poverile, *tarurile* (cuvîntul, luat de vechii Moldoveni de la Tatari, e aici un împrumut de la Arabi) bosumflate, ori cari echilibrează cele două mari panere cu portocale proaspete, abia culese. Vin boii zdraveni, roșcați ca pămîntul, negri ca focul din ochii lor, cari, cu coarnele învîrtite desfăcîndu-se larg de ambele părți ale frunții ciolănoase, trag cu oasele capului, învelite anume pentru această sforțare. În cutare colț se pregătesc plăcintele de după biserică, și un iritant miros de untdelemn ars umple strada.

Colțurile arabe, de retragere, isolare și mister au dispărut aici cu totul. E un mare oraș cu clădiri greoaie, banale, gălbii. Numai la cîmp construcții de același caracter au în față niște stîlpi de cărămidă, fără frumuseță.

Ceața a cuprins toate zările. Abia mai tărziu, dincolo de drumul căptușit cu pietre mari, apoi fleoșcăindu-se cu tot felul de noroaie de Mart, în regiunea cea mai uscată din Spania, se zărește cîmpul verde sămănat cu flori nouă ori bariera de cactuși cari nu se usucă niciodată. De două ori se trec, pe poduri cu garnituri de fier, ciudat construite, ape mari. Șoseaua, care în alte timpuri, mai puțin darnice cu apă, poate fi bună, nu e păzită de nicio apărare de piatră sau de lemn. Te îngrozești văzînd prăpastia care se deschide în amîndouă părțile. La întîlnirea cu un greoiu camion, acesta s'a menținut ca prin minune pe margenea povîrnișului.

La capătul unui drumuleț de-a lungul cîmpului, Italica se anunță prin culmi acoperite de grîu des, mătăsos, stropit cu lacrimi din ceață. O căsuță de țară expune în curte câteva frînturi de coloane și un Adrian aspru cioplit, cu nasul sfărîmat. Înuntru, un singur mosaic găsit într'o casă particulară. Dar amfiteatrul, complect descoperit, e enorm și foarte im-

www.dacoromanica.ro

punător, cu adîncile-i galerii subterane, cu vasta-i arenă de luptă.

De pe aceste pietre și-a desfăcut aripile pentru un zbor tot mai larg omul creațiunii îndrăznețe și depărtate, al creațiunii complecte și eterne. Cînd, în pustiile nisipoase ale Asiei, care n'avea decît soarele cald comun cu aceste locuri și palmierul rege al arborilor Sudului, el a închis ochii obosiți, cu părerea de rău că nu poate îndeplini și acolo fapta cea nouă, el va fi visat de colțișorul din Betica, în care grîul e așa de catifelat și vîntul duce în larg mirosul florilor de portocal. Un gînd i se va fi dus însă, uitînd o clipă de maica atît de străină acum, la fiica dunăreană înălțîndu-și proaspetele temple și amfiteatre în cerul blînd, măturat de vînturile din Miazănoapte. Și acum noi ne întoarcem spre el, în locul unde copil a fost purtat pe brațe care nu știau ce greu va trage omul în cumpăna sorții și, în cuvinte pe care le-ar înțelege și cărora, peste smerenia unor ursite mai mici, li dăm vechiul înțeles, îl salutăm așa: Mărire ție, Doamne al nostru:

Doamne, tu care ni-ai dat moșie
Din văi în munte și din munte 'n văi
Și ai întins cu legionarii tăi
Până la Dunăre Împărăția,

Ce-ai prefăcut supunerile dace
În nouă viață și în nou avînt
Și-ai strămutat sălbatecul cuvînt
În graiu latin, acel ce mai mult place,

S'au scurs de-atunci vre-o două mii de ani
Și-aici sîntem, venind ca pelerini,
Romani prin voia ta, dintre străini,
De și străini, prin țară, 'ntre Romani.

În Sevilla, spre biserică, unde anunțuri amănunțite opresc sinurile și picioarele nude, supt pedeapsa expulsării imediate, merg adevărate procesiuni de școlari și școlărițe cu cărțile deschise în mînă. În negrul lor veșmînt de serbătoare, încununate cu pieptenele de pe care se răsfiră dantela cernită, cu piciorul fin prins în impecabili papucași, Andalusele

www.dacoromanica.ro

brune şi cele blonde pare că suie spre un capitoliu de încoronare a frumuseţei lor, maiestoasă şi delicată în acelaşi timp.

Carnavalul se anunţă. Ziarele sînt pline de vestea lui. Vitrinele expun cele mai neverosimile figuri de caricatură. Se anunţă costume nemai văzute.

Vechile petreceri, care înfrăţiau într'un vesel entusiasm toate clasele, nu sînt uitate aici. Ele formează centrul însuşi al vieţii. Săptămîna sfîntă, cu vălul alb rupt pentru cel negru, cu cel negru rupt apoi şi el pentru ceasul bucuriei, cu defilarea scenelor Pasiunii şi ale triumfului Mariei sînt un prilej de saturnale populare care depăşesc cu mult creştinismul. Şi cu atît mai puţină reservă se impune la *feria,* la bîlciul anual din April, un fel de „Moşi" spaniol fără vulgaritate, în zilele de zimbet ale căruia freamătă în vesel neastîmpăr toate picioruşele Andalusiei, cu Sevillanele în frunte.

www.dacoromanica.ro

IX.

Granada

În sala cu o mie de coloane
De scumpe marmori îndelung lucrate
Cu stalactitele nenumărate
Se 'nalță dulce sunet de organe.

Lumini lucesc pe margeni de altare
Și sună clar silabele latine
A' vechilor psalmodieri creștine,
A' rugăciunilor mîntuitoare.

De ce jălesc ecourile slabe
Cînd cade-al benedicției tesaur?
E locul unde-a plîns regele maur
În clipa catastrofelor arabe.

Miraculoase grădini încunjurate cu ziduri albe ca zăpada duc spre Utrera, de unde se desface linia la Cadiz. În jurul vilei cu terasă, zimbitoare în noutatea ei, livada de portocali dă lumină ca prin candele, din fructele ei roșii. Se desfășură ca niște cozi de păun fenixii, și toate felurile de cactus întind brațe ghimpoase care se umflă în rotunjimi de ariciu. Trunchiurile sucite sînt groase ca ale unui pom bătrîn și au înfățișarea unor șerpi ieșiți din mîluri. La Dos Hermanas, „Două Surori", toată lumea a ieșit la gară, condusă și păzită de polițiști în toate variantele tricornelor secolului al XVIII-lea. Un mal întreg te mîngîie cu flacăra miilor de zambile țișnite la razele calde, altele cu amestecul de flori galbene și rose. Pe pajiști parcă a nins cu florile albe. La Utrera, stația e plină de lume în mișcare, și trenurile pleacă în toate direcțiile.

Spre Răsărit cîmpii și livezi în țerna galbenă, sfărîmicioasă.

www.dacoromanica.ro

Vătafi călări se opresc la bordeie de stuh, de-asupra cărora zboară galiţile, iar cirezi pasc în faţă. Ferma, de-o parte, apare curată, albă.

Din grădini am dat acum în cîmpuri, în pajişti mîncate de vite, în mărăcinişuri tunse de capre; fluturi albi zboară peste un imens lan de înfăţişare necunoscută pe care-l tivesc mari buchete de viorele. La cantoane bucătăria se face în aier liber, cu oale ca urnele romane. Măgari se învîrt răbdători, scoţînd apa din adîncul pămîntului. Pe ogoare, ramurile de prisos ale arborilor se adună şi se ard. Dar plugurile, de o formă foarte veche, care fac o bună ispravă, sînt de lemn. Un rîuleţ se trece între dumbrăvi de mălini. La Arajal, castelul cu două turnuri de pe culme străluceşte în albeaţa lui de o lumină fantastică.

La Marchena, carnavalul ni apare. Un grup de marinari, purtînd ghitare în mînă, încunjură un steag înflorit, pe care-l suie în tren. Pe peron, apoi înaintea vagoanelor, un grup de musicanţi, văpsiţi cu roşu şi alb şi avînd o umbră de mustăţi şi de barbă, poartă pe cap pălării tari sau scufii femeieşti de modă şi cîntă, mătăhăind, din instrumente bizare, cîntece populare care strîng în jurul lor pe toţi copiii din împrejurimi. O fetiţă poartă în mînă un săculeţ de piele înfloritâ după vechile datini maure.

De pe lanuri se ridică berze mari, care s'au întors de mult în paradisul andalus. Coşmegile ce păreau acoperite numai cu stuh sînt făcute, cu păreţi cu tot, din paie aşezate în snopi. Înaintea lor ca şi pe coaste şi pe culmi, frumoşi cai cu capul fin, cari arată decadenţa lor arabă. Cei cari pasc pe cîmp singuri sînt împiedecaţi ca la noi.

Apoi dealul de granit se ridică, purtîndu-şi în frunte măslinii şi migdalii înfloriţi. La Osuna castelul-biserică apare în vîrf cu faţada-i brună, pe cînd dedesupt şi alte biserici acopăr cu crucea lor casele albe. Vechiu oraş roman, odată centru universitar, în al cărui lăcaş se odihnesc ducii de Osuna. Biserica e o puternică fortăreaţă, de origine de sigur maură; în dos, o reşedinţă ducală înalţă la colţuri turnuri rotunde, ascuţite ca nişte minarete.

www.dacoromanica.ro

La Aguadulce pletele negre ale femeilor sînt pline de confetti aruncate din vre-un tren de scutieri ai carnavalului.

De și e Duminecă, lumea lucrează pretutindeni. Călăreți cutreieră ogoarele, sapa bate în grunzuri, femeile în genunchi întind albituri pe iarbă.

La Roda de Andalusia sîntem seara ca în familie. Trenul stă aproape un ceas în mijlocul nației care supt soarele foarte cald umblă încoace și încolo, suie și coboară, rîde și cîntă. În sfîrșit plecăm pe platoul unde măslinii tineri-plantați se ridică din mijlocul grămăgioarei de pietre care-i asigură de dușmani în creșterea lor.

Nume de ciobani: Fuente Piedra, „Fîntîna din Piatră": florile de migdal dau să între în vagoane. De pe brazde, unde se sapă pentru pomi noi, de la *fondele*, hanurile de drumul mare ni se transmite cu mișcări de pălărie salutarea unui popor vesel și bun.

Așa ne apropiem de ultimul șir sudic al Spaniei, Sierra Nevada, „a zăpezilor", care corespunde ungurescului Havas pentru Carpații noștri.

La Bobadilla ne părăsește jandarmul și, fără a fi schimbat o vorbă cu noi, zice gentil la plecare: Adios. În gară, un alt grup în uniforme, beret verde, cămașă rosă în jurul unui steag. Cîntă în cor, sună castagnetele, și pe tobe cu ciucuri se culeg ofrandele. Copii ni oferă pe fereastă „ultimul" bilet de loterie: la Sevilla o femeie le vinde pe Serpientes la zece ceasuri noaptea.

De aici luăm pe valea Guadalhorcei supt Sierra de Torcales. Din munte vin turme de capre roșii pe brazdele roșii. Catîrii înșirați spintecă din nou cu plug de lemn brazda odată tăiată. Chilometri întregi, tot drumul e mărgenit de migdalii cu suava floare. Larga vale, circul de munte, e împrejmuită din toate părțile de munți gîrbovi isprăvind în conuri.

Antiquera e o veche cetate romană, prefăcută în destul de însemnat centru industrial modern, ceia ce-i dă din toate

www.dacoromanica.ro

părțile bune vile noi și îngrijite grădini. Înaintea unei frumoase clădiri acoperită cu olane verzi strălucitoare, copii cu măști improvisate se fugăresc ca pentru ziua carnavalului, și domnul elegant care s'a ivit imită cu degetele pe pachetul de hîrtie de țigară sunetul castañetelor. La întrarea proprietăților porți libere, fără ziduri, acoperite cu olane, se sprijină pe ușori de zid.

La Peña, „a amorezaților", formidabile blocuri de granit se ridică pe locul împodobit de legenda tragică; jos, apa se tîrăște înceată, verzuie, murdară.

Dar dincolo de trecătoare, supt dihania uriașă de munte, reîncep măslinii și lanurile de roadă, pășunile turmelor. Muntele Sudului nu mai creiază pustietăți; el a servit numai unor osebiri istorice, imposibile fără ființa sierelor. Grupări de case albe sînt risipite în munte.

La Archidona, același spectacol popular de sombreruri, de confetti în capetele cu păr bogat ale femeilor care-și fac la gară primblarea în fața unor tineri masculini de o superbă indiferență supt pălăriile cu fundul înalt.

Suim un platou de aproape opt sute de metri. Pănă și în haltele isolate carnavalul și-a scuturat pulberea de hîrtie pe capete, și ochii rîd. La coborîre o strălucită îmbujorare a cerului de-asupra liniilor mușcate al munților adînc albaștri, ale căror vîrfuri se aprind de cel mai delicat roz, pentru o visiune răpede-trecătoare. La un moment, tot circul muntos se înfășoară în neasămănate curcubee.

Seara se lasă încet: vite, cai, catîri, asini se întorc, supt muntele golaș, la ferma albă cu ziduri înalte: și mai departe urmăm pe platouri, unde o singură apă și-a săpat albia în adînc. Ca niște licurici se aprind cele d'intăiu lumini, la ferme și în cătunurile risipite ale sierrei. Sîntem la Rio Frio, „Rîul Rece".

Sus, s'a ridicat luceafărul, și atîta mulțime de greieri îl salută de se aude și peste zgomotul trenului corul răsuflării cîntătoare. Pe munte sus, o cruce se aprinde ciudat de

www.dacoromanica.ro

lumină electrică. La o stație pierdută copii cu grămada oferă apă proaspătă.

Granada.

Dormim în paturi ascunse supt perdele, în față cu un salonaș de primire pe Via Colon, care, împreună cu Calle de los Reyes, a lui Ferdinand și Isabelei, „regii“ fără calificație, taie în cele două direcții orașul. Pentru ca să ajungem la cel d'intăiu otel unde ne va pîndi un ghid, altfel băiat de treabă, dar care lucrează cu bieții noștri lei cu o desinvoltură pe care o pot suporta numai cele mai autentice pesetas, trebuie o solidă scuturătură pe un lung drum mărgenit de înnalte și frumoase construcții. Niciunul din orașele ce am văzut pănă acum, de la Madrid, nu înfățișează o astfel de serie de palate, demne de o Genovă. La ferestile aprinse pănă tărziu, figuri curioase de a vedea pîndesc ultimele manifestații ale primei zile din carnaval, și la lumina electrică strălucesc bendițele de hîrtie multicoloră care s'au aruncat din balcoane altor balcoane și care atîrnă de-asupra capului trecătorilor. Cafasurile ca vechile sacnasii bucureștene rămîn pănă tărziu luminate de dragul carnavalului.

A doua zi îl vom vedea, pănă la ploaia care curmă totul cu valurile ei răpezite, trimețînd pe străzi înguste, pănă la ultimele cărărușî întortochiate și murdare care se urcă în jurul muntelui, grupe de măști, dintre care unele foarte grațioase și altele foarte hazlii. Musicanți defilează în costume tărcate, căruți cu catîri cară un tineret bun de glume, copiii de toate vrîstele și din toate clasele încep a simți plăcerea de a apărea măcar în haine altceva decît ceia ce sînt. Te poți întreba une ori dacă e *adevărat* ori ba de pildă cărătorul de apă a cărui înfățișare e cam rustică și arhaică, și mi s'a spus că pentru mulți blănile noastre și barba mea au putut fi socotite ca una din deghisările cele mai bine reușite (am plătit în schimb dublu trăsura, cum se face în carnaval și la Corpus Domini, plus 3 pesetas pentru că drumul era fără voia mea).

Dar ce mă opresc eu asupra amănuntelor trecătoare ale zilei de astăzi cînd orașul trăiește, cu toți cei 120.000 de

www.dacoromanica.ro

locuitori, înnainte de toate printr'un măreț și neobișnuit trecut!

Acest trecut, al regatului maur care s'a prăbușit cu sunet, în aplausele întregii Europe creștine, acum patru sute și vre-o patruzeci de ani, se vădește dela început, nu numai prin fațadele și decorurile caselor de pe marile artere, prin painjenișul drumurilor mai mici, dar și prin atîtea din tipurile femeiești care și acum, supt puternica lumină electrică a „căilor" de lux, păstrează în haina neagră lungă, fără nicio podoabă, în hobotul ca o glugă de franciscan care li încunjură și li încunună capul via amintire a unei stăpîniri care a durat aproape de două ori timpul de cînd armele Castiliei și Aragonului, inițialele „catolicilor" sînt placate pe zidurile marilor clădiri. Și azi femeile nu merg în fabrici și unele doamne nu se presintă în teatre. Și, dacă, într'o fanatică pornire de a stîrpi tot ce nu se închină lui Isus Mîntuitorul, Filip al II-lea n'ar fi pîndit, urmărit, pedepsit, ucis sau zvîrlit peste granițe acea comoară umană, de altfel împăcată și în slujba exterioară cu creștinismul biruitor, Moriscii, striviți pănă și în ultimul lor refugiu din Alpujarras, și alte tipuri decît cele de amestec, știut și neștiut, care răsar de la ferești și din umbra porților ar chema în minte vremea cînd domnià aici măsura, liniștea, tăcerea solemnă a Islamului.

Cetatea de azi e de altfel un lucru nou, o crescătură, de aspect vesel și fericit, a regalității răsărite din osul lui Ferdinand și al Isabelei ori o prelungire, vastă și luminoasă, a acesteia, în vremile moderne. Cele cîteva biserici care, afară de catedrală, servesc cultul cel victorios, nu se deosebesc decît prin energica țîșnire a unor turnuri-minarete. Odinioară grupele de case erau supt muntele dominatorilor mauri, acolo unde astăzi vegetează în peșteri săpate 'n stîncă Țiganii, cari în zburdăciuni copilărești și în zăbăvi de ambe-sexe, destul de cunoscute nouă, așteaptă pe străinii doritori de a vedea femei urîte dantînd jocuri de o sălbătăcie voită și de o silită căldură, la Albaycin. Ori sus, la Sfîntul Nicolae, unde familii sărace cu copii mulți umplu de zgomot cărărușele care le pun în legătură.

www.dacoromanica.ro

Dimineața, ne îndreptăm spre ceia ce face, și va face totdeauna vestită Granada în istoria artei omenești, prețiosul dar, plătit, e drept, cu multe suferinți, pe care Africa, galvanisată de farmecul fanatic al Islamului, l-a făcut Europei noastre, de bună socoteală romano-elenică, armonioasă, dar zgîrcită și puțintel cam rece în raționalismul ei.

Alhambra nu e numai *un* palat, despoiat de moscheia lui, care ea n'a dominat niciodată Curtea; e un complex de zidiri fără plan, adăugit și schimbat necontenit, ca Vaticanul, și avînd ca singură unitate încunjurul de înalte ziduri galbene flancate cu turnuri masive de apărare și de pîndă. Fiecare rege din aceia ai refugiului de două sute și mai bine de ani a căutat să aducă partea lui până în vremea cînd sărăcia, primejdia de fiecare clipă, neliniștea unei agonii prelungite împiedecară orice refacere fiindcă zdrobiseră orice avînt. Considerîndu-se ca moștenitor al regilor grenadini, precum făcuse față de vechii califi un Petru-cel-Crud în Toledo, Carol Quintul însuși și-a adaus partea. El a locuit aceste încăperi, a pus să se lucreze, după exemplul bunicilor cuceritori, la ținerea lor, de arhitecți mauri, în cea mai bună stare, a făcut să se înscrie pe ziduri inițialele lui ambițioase *P. U.*, *plus ultra*, „încă mai departe", a ridicat de-asupra rîpei care domină orașul, ca și întinsa vegă zimbitoare la razele soarelui, munții de Nord, un pavilion cu delicate picturi pentru frumoasa lui Împărătească oacheșă, Isabela de Portugalia — ce triste par odăile unde a fost măcar o clipă farmecul unei femei! — și a avut chiar mîndria de a domina Alhambra, lumea fermecată a vechilor fantasme albe, cu maiestatea liniștită a unui palat de marmură albă, pe sculpturile căruia se joacă figurile goale — o, profanare! — și îngerii cu obrajii plini ai Renașterii favorisate și plătite de dînsul. Dar din chiliuțele vrăjite ale morților de alt neam și de altă lege a ieșit ca o putere distrugătoare, capabilă de a amorți ordinele trufașe și de a opri lucrul meșterilor supuși. Catastrofa visului de unitate a Europei creștine supt o singură coroană sau măcar o singură casă s'a produs și azi grămezi de pietre acopăr orbitele deschise ale ferestrilor și vîntul Sierrei plînge în ruina cea nouă,

www.dacoromanica.ro

atunci cînd el se opreşte, înduplecat, în zidăria primilor stăpîni.

Intrăm pe „Poarta dreptăţii", plină de mărunte izvoade maure. Un mare porumbel gras, leneş piroteşte în firidă.

Supt amabila conducere a omului care cu un nesfîrşit simţ şi cu tot atîta iubire conduce lucrările Alhambrei, unde aşteaptă atîtea săpături încă, după alt sistem decît acela al renovărilor văpsite şi lustruite după normele lui Viollet-le-Duc, cercetăm complexul de clădiri, care pentru un necunoscător formează un labirint. De jos, am suit o maiestoasă aleie de formidabili „ulmi negri" amestecaţi cu arbori din ţerile calde: de-o parte şi de alta, apele Nevadei curg cu zgomot, cum ele sar mai jos în şanţul care se varsă apoi departe în Genil. O necontenită foşnire de izvoare iuţi care dă acestei apropieri a unei reşedinţi regale de o subtilă complicaţie ceva din înfăţişarea unei bătrîne păduri nelocuite. Acest strat puternic de copaci constituie isolarea necesară pentru a întra în lumea măririlor moarte şi a legendei vii totdeauna. N'ai crede că la doi paşi aşteaptă clientela lor de Englesi şi Americani romantici sau numai curioşi două mari otele, dintre care unul poartă numele lui Washington Irving, nuvelistul nord-american care prin Poveştile Alhambrei" („Tales of the Alhambra") a atras şi atrage aici mii de călători. Numele Francesului care cel d'intăiu a cîntat povestea de jale a «ultimului Abencerrage», Chateaubriand, n'a avut acelaşi noroc.

Un palat arab e totdeauna acelaşi lucru, la Cordova ca şi la Sevilla, la Sevilla ca şi la Grenada, şi ca şi în apropiatul Maroc, unde astăzi se caută termini de comparaţie pentru aceiaşi artă. Totdeauna acelaşi lucru, şi totdeauna altul, prin admiraţia necontenit nouă pe care o deşteaptă fiecare lucru văzut. Aici nu mai e de sigur nimic din vechiul „Castel Roşu" — acesta e sensul „Alhambrei" —, clădit, pentru a asigura o cucerire şi pentru a împiedeca o revoltă, pe vremea întîilor guvernatori şi califi, nici apele care ţişnesc pretutindeni, hrănind la această înălţime de 700 de metri grădinile de portocali şi făcînd să cînte fîntînile de marmură cîntecul unei odihne de care vremea noastră e străină, nu se suiseră

www.dacoromanica.ro

prin găurile de stîncă. După retragerea aici a dominației maure, vînată acum în acest colț al peninsulei, dincolo de care muntele de 3.000 de metri cade drept pe margenea însorită a Mării, a început lucrul cel mare, și turnurile Vela și al Omagiului, zidurile încunjuratoare, cea mai mare parte din lucrările interioare sînt datorite regilor din cele două dinastii ce s'au succedat.

Din marmură une ori, mai adesea din stuc, întărit cu piatră și colorat cu albastru și aur, dintre care în părțile nerefăcute se păstrează adesea urme palide, dulci, din porțelane care formează mosaice de o extremă delicateță, s'a făcut, cămară de cămară, *patio* (curte) de *patio,* purtînd nume care în parte vin de la Arabi, în parte sînt creațiuni populare ori arată destinația salelor și saloanelor: dormitoriu, sală regală, sală a ambasadorilor, sală a bărcilor, Mirador al Reginei, *patio* al muților și *patio* al chiparoșilor, dantele de piatră, cu liniile împleticite, cu sîmburii de frunze stilisate, cu scoicile ușoarelor stalactite, acoperite de tavanurile în care cadrul se supune docil sculptorului totdeauna anonim. Multe din uși s'au păstrat cu măiestrita lor alcătuire de marchetărie. E aici tehnică de tipare, foarte adesea, lucru cinstit de săpător, migăleală de mosaist. Pănă la ultima creațiune, acea vestită Curte a leilor, a leilor bizantini, shematic și rigid închipuiți ca aceia cari sînt la picioarele jeților domnești și episcopale din bisericile noastre. Aici distrugerea, pănă la a soldaților napoleonieni, a lucrat mai puțin, și a fost mai puțin ispitită să adauge și să prefacă, reparația vremurilor noastre. Ansamblul se păstrează întreg, și în marea liniște d'imprejur, alintată în glas de ape, închipuirea măgulită de aceste dedaluri săltărețe poate aluneca spre visiunea de altă viață pe care o caută aici puținii cercetători a căror poesie se împrospătează necontenit la fîntîna artei și la ecourile pierdute ale trecutului.

Trebuie ca această închipuire să creeze însă niște regi arabi de un alt caracter decît al regilor creștini d'imprejur, vecini, prieteni nu odată, mai adesea rivali și la urmă cuceritori, fără a fi și destructori și vărsători de sînge?

www.dacoromanica.ro

N'are decît să privească oricine la basoreliefurile capelei regale din Catedrală pentru ca să se încredințeze, din spectacolul lui Boabdil, *el rey chico,* regele copil, usurpatorul, care vine umil, cu ochii plînși ca ai ultimului rege vandal în fața lui Iustinian, înnaintea părechii biruitoare, pentru a-și da sama că acești regi erau mai „regi" în sensul nostru decît în acela al califilor secolului al IX-lea. Înrîurind, și pentru veacuri, lumea creștină d'imprejur, ei înșii au fost adînc înrîuriți de dînsa. Pănă și în acest sanctuariu al artei lor, deosebită, dar transmisibilă și absolut imitabilă, anumite scene de războiu și seria regilor cu turbane pe fond de aur dovedesc cît de mult se îndepărtaseră acei cari chemau pentru un astfel de lucru pe oamenii altei tradiții, de învățăturile primitive ale Coranului.

Despărțirea de aceste locuri e ca o rupere de farmec, o reîntrare în atmosfera realităților pe care toate cele văzute pănă aici o contrazic. Dar în drumul spre Generalife, sus pe stîncă, locuința de petrecere a acelorași regi în ceasurile de vară calde, aceiași influență misterioasă străbate pe visitator. Mari chiparoși mărgenesc, după ieșirea din cărările de supt ziduri, un drum de pace înflorită, în același susur de ape săltărețe. Abia se văd în fund zidurile galbene pe care se mai păstrează cîteva îmbrăcăminți de stuc scociorît. De sus, vederea prinde din nou vega întreagă către oraș, pe cînd de cealaltă parte ochii se opresc la argintul zăpezilor fulgerate de soare.

În josul atîtor amintiri, în care s'a simțit bine „Împăratul" avînd numai voința de a trona cu legea și arta lui în mijlocul acestei păgînătăți supuse, era odată moscheia regilor. Pe locul ei se ridică astăzi un *sagrario* din veacul al XVIII-lea. Nu pe dînsa, ci alături s'a lucrat îndelung la maiestoasa biserică din secolul al XVI-lea, pe care Carol Quintul a moștenit-o și a făcut-o ce este astăzi, cu cele cinci formidabile năvi de o clară lumină, cu stîlpii cari sînt ca un turn pătrat de cetate tare, cu capelele împodobite de picturile lui

www.dacoromanica.ro

Greco, lui Ribera, lui Boccanegra, cu capelele și sălile capitulare în care Alonso Cano a tăiat o delicioasă Madonă de autentic tip popular spaniol. În „Capela cea mare", *capilla mayor*, cei doi regi fundatori ai puterii spaniole stau în genunchi, rugători. În Capela regală, *capilla real*, a lui Carol Împăratul, cu frumoasele sculpturi istorice din fund, două mari morminte de marmură, cu chipuri adormite și întovărășite de alegorii, de Italianul Fancelli și de Spaniolul Ordoñez, amintesc, de o parte, pe Ferdinand și Isabela, cuceritori, spune inscripția contemporană, asupra necredincioșilor și potolitori de răscoale, și, de alta, pe nenorocita lor fiică Ioana cea nebună de dragoste, și pe acela de al cărui dor a înebunit fiica de rege, regină în întunecimea minții: frumosul Filip de Austria. Dacă în aceste chipuri e concepția unui creștinism luminat de limpezile raze ale Renașterii, e ceva din simplicitatea musulmană a morții, cu cît mai impresionantă, în sicriile din criptă, simple cutii de plumb vechiu, pecetluite cu inițiale aspre, la care se adauge răclița lui Mihail, don Miguel, fratele, mort în copilărie, al lui Carol. Coroneta de aur a reginei iubite peste secole de un întreg popor se păstrează în sacristie ca și, la canonici, veșmintele de aur dăruite de dînsa, oglinda zilnicei sale împodobiri. „Priviți", spune copilul de cor care dă „explicațiile", făcute limpede cu glăsciorul lui de cristal, „capul reginei e mai sus ca al regelui", *esto porque era más intelligente*, „și asta pentru că ea era mai inteligentă". Și poporul, care în zidirile maure caută tot „sacnasiul reginei", și „baia Sultanei" vedea în această femeie domnitoare ca o întrupare a Precistei înseși, regină a Cerurilor, aceia de la care, spune inscripția nouă de pe zidurile moscheii din Cordova, «oricine are o suferință găsește o mîngîiere». Regina-madonă se intercala de la sine în șirul madonelor-regine.

Pentru a înțelege frumusețea Alhambrei nu trebuie să te uiți numai, cu ochi de turist, cu ochi de poet, cu ochi de artist sau cu ochi de savant la amănunțimile, de un gust atît de rafinat, ale zgîrieturilor imaginației unui popor genial. O astfel de clădire se compune din *trei* elemente; celelalte două

www.dacoromanica.ro

sînt grădina și încunjurimea însăși: natura din prejur. Iat'o apărînd aici cu verdele ei clar, vioiu, însorit, cu colțul de albastru închis între cadrele de stuc sculptat și tăiat drept în mijloc de colonete delicate. Doi pași mai departe, altă vedenie resultată din această întreită colaborație: opera omului, rodul pămîntului, fondul de binecuvîntare al cerului.

Ar fi așa ca în dimineața glorioasă, acum spre seară, cînd ploaia cade furioasă și valurile ei se amestecă în gîrle tulburi cu prisosul apelor muntelui, țișnind din urloaie?

Directorul învățămîntului primar din Granada îmi dă note asupra școlilor elementare din regat. Statul are 35.000, dar în unele provincii, ca această Andalusie mal ales, mai multe are Biserica, singura de care se poate vorbi: cea catolică. În rosturile ei nu se amestecă inspectorii decît ca să constate observarea legilor. Instrucția religioasă la școlile de Stat o dă mai totdeauna preotul, de și învățătorul laic ar avea dreptul. Manualele nu se impun de Stat, dar el are dreptul de a le interzice lucrări cari-i pot fi dăunătoare.

Ce puternică e, peste unificarea națională de secole, viața locală, cu și mai adînci rădăcini! Sînt și mai multe Spanii decît Castilia și Aragonul și Navara și Asturiile și decît Andalusia și tot ce mai poartă un nume în nomenclatura veche și nouă. Romanii au creat provincii administrative fără a putea distinge viața măruntă de regiune, a cării origine nu se mai poate urmări. Sînt oameni cari știu ceti și scrie și cari n'au fost niciodată la Madrid, cari nu se gîndesc că ar putea merge acolo, cari nu doresc să cunoască această capitală a țerii lor. Sînt în Granada tineri cari n'au fost nici în Sevilla, nici la Cordova. — Dar unde ai fost d-ta? — Eu? nicăiri. Îngrămădeala în trenuri e necunoscută. De aceia companiile se răstorc ca prețuri asupra celor cari călătoresc. Nordul, Madrid-Saragosa-Alicante, Andalusele întrebuințează une ori la clasa a II-a și vagoane care n'au pe jos decît vechea scîndură hîrșcîită.

---

www.dacoromanica.ro

X.

În Catalonia

Ne trezim în plină Taraconesă la Mora la Nueva, regiune de înalți munți, cu vîrfurile sălbatec rostogolite, atunci cînd la poalele lor livezi de măslini, de migdali în floare încă, răsăriți din obișnuita țernă roșie-brună, încunjură amestecul de case de toate colorile al orașului, lucrat pănă și pe burdușeala dealurilor.

Ce aspect al solului, teritoriul pe care Ebrul îl desface oarecum din restul peninsulei, prinzîndu-l între dînsul și Mediterana, a putut să capete prin așezarea în tovărășie a Goților și Alanilor, prin limbă, apoi prin desvoltarea ca un comitat a vechii mărci carolingiene, o înfățișare *catalană* deosebită, formînd *Catalonia,* dar pămîntul e același ca în tot cuprinsul peninsulei.

La Guiomete numele catalan al localităților apare. Ne suim pe valea Ebrului supt șirul „la Llana", căruia-i va urmà șirul Mequinenza. Grupe de case bune stau cinchite supt cîte un canaf de stîncă. Muntele e străbătut de tunele, care taie în piatră galbenă. Lucrul plugarului se acață desperat și de ultimul povîrniș arabil. Sus pe o culme împădurită castelul medieval apare, deșirîndu-și pe coastă întăriturile; supușii au alături satul și bisericuța lor. Altă răspîndire de case, și iată, în fund, calmul albastru al Mediteranei.

Revenim acum în lumea dumbrăvilor de măslini. Apa se cuprinde în basine pătrate. Reus se înfățișează ca o localitate industrială (fabrici de țesut); și aici largi platforme de gară, curate și absolut goale. Catedrala ridică un turn impunător flan-

www.dacoromanica.ro

cat cu turèle burgunde; în față, vile în care cele mai ochioase feluri de azulejos aruncă o notă veselă. Căsuțe pătrate, fără ferești, samănă cîmpul de roadă. Drumul se înfundă în prăpăstii adînc tăiate ca să reapară la lumină între vechile case cu olane și terase, galbene de coloarea Alhambrei. Pe alocuri livezile au un caracter mai mult nordic, cu arborii lor desfrunziți, negri. Buchete de proaspete flori galbene țișnesc din lespezile de pe margine. În vii se lucrează cu caii, cari sparg bulgării cu plugul.

Ebrul, care se trece mai departe, are numai șuviți de apă limpede în albia lui pietroasă. Dincolo, Riera la Nou, cu numele autentic catalan pentru o uscată îngrămădire arhaică de case între cîțiva portocali. Șirurile de pomi înaintează pănă de-asupra Mării de un verde adînc.

Pretutindeni grămăgioarele de case triste sînt dominate de campanilele disproporționat, isprăvit într'o îngustă cupolă, adesea cu țepi. Crenelele castelelor privesc une ori de-asupra valurilor. Vilele de la San Vicente, între palmieri și pini, sînt stropite de spuma lor.

Mai mult timp linia mărgenește țermul, pe care crește tarea buruiană ascuțită a cactusului. Uite colo o frîntură de vechiu zid feodal, în jurul căruia crește grîul. Alături vila cu porțelane verzi anunță apropiatul mare oraș de muncă și de cîștig. Din cînd în cînd se taie înaltele maluri de piatră pentru ca să iasă din nou la iveală zimbetul zilelor de plăcere de-asupra Mării. Întregi orașe încîntătoare par ieșite din pămînt, ca la o baghetă de vrăjitor. În față, luntri de construcție arhaică, purtînd catargul strîmb, saltă pe coame.

Marile lor înaintașe au ajuns la Atena, la Teba, în Moreia, ducînd pe cuceritorii catalani și navaresi, au strămutat la Bosfor pe ducele bizantin Roger de Flor și au așezat în contoare bogate pe negustorii din Alexandria. E mult trecut de glorie și de nebună aventură pe aceste ape care așa de line se zbeguie supt soarele de Martie. Instinct de castel și socoteală de negustor împletite împreună: soldatesca și pirateria lîngă munca orînduită a omului de contuar. Pe atlasurile rătăcirilor catalane din veacul al XIV-lea apar și nume

www.dacoromanica.ro

de pe malul Mării noastre, de la Costança-Constanța și Pangalia-Mangalia la Salinas-Sulina.

Lungă întindere de mal mai sărac și mai pustiu. Linia reîntră un timp în uscatul de sămănături, de livezi și de terenuri vagi, stăpînite de cîte un castel pe culme supt linia munților. Dar finicul crește și în tufișuri învălmășite lîngă frageda floare a migdalului; din puțuri pătrate apa se scoate cu un fel de pîrghie, de cîrligele căreia atîrnă ciutura de metal. Catîri sînt scoși la arat, și se sfarmă cu sapa grunzurii pentru zarzavaturi. Apa canalelor scînteie între lanuri ca straturile. Portocale zimbesc din frunzișul lor întunecat. Soarele de dimineață arde tare.

În fund Aragonul, cuibul aragon al baronilor. El n'are capitală, nici necropolă, în zborul lui spre Mare. Morții regali, Pedro al III-lea, Iacob al II-lea, asprii soldați, Lloria, Moncada, dorm în paza călugărilor prin abații. E un salt aici ca al Moldovei lui Bogdan și lui Lațcu pănă la „Marea cea Mare" a lui Roman-Vodă, „din mila lui Dumnezeu Domn românesc al țerii Moldovei".

Le Prat, „Livada", e întunecatul cuib de fabrici, în mijlocul veselului cîmp verde. Apoi iarăși fumegă furnalele. Imensa Barcelonă se strînge în jurul pătratelor turnuri gălbii ale înnaltelor ziduri cu terasă. Căsulii cu coperișul reținut de pietre o precedă.

Cu părerea de rău de a nu fi putut vedea pe prietenul și colegul mieu de la Academia de Inscripții Puig i Cadafalch, odinioară președintele cultural al mișcării catalane, acum suprimate, trebuie, pentru astă dată, să străbat numai marele oraș, care e unul din principalele porturi ale Europei, dar și capitala unui Ținut cu caracter special.

Străzi fără caracter, în care se încearcă, fără niciun rost, și împodobiri arabe. Tramvaiele roșii le străbat în răgaz. Aceleași căruți cu înalte roți. O mulțime foarte amestecată, în care se deosebesc toate tipurile. Nici urmă de vre-o deosebire în costume, care sînt cele obișnuite.

În această lipsă de netedă osebire pe toate terenurile stă slăbiciunea catalanismului care-și cere autonomia. E adevărat că o lungă desfășurare istorică, neîntrupată însă în monumente,

www.dacoromanica.ro

a precedat starea de azi. Tot așa de adevărat că o dulce limbă, mai apropiată de provențală decît de castillană, se vorbește aici și în împrejurimea rurală pănă la Ebru; tot așa de adevărat că această limbă a dat, în prosă și poesie — jongleri de o parte, de alta cronica lui Ramon Muntaner, care vorbește și de „Valahia" noastră balcanică în expunerea isprăvilor catalane — opere remarcabile. Nu trebuie să se uite spiritul de stînga al acestor îndrăzneți marinari, socialismul, anarhismul care a dus la executarea, plînsă și la București supt steagul roșu, a unui Ferrer, și excluvismul cetățenesc, dus pănă la revolte sîngeroase și eroice resistențe, ca a Saragosei, a acestor oameni iuți, gata să treacă la faptă. Din toate acestea s'a făcut, ca și din mult și nobil talent, curentul autonomist.

Dar acest port l-a apărat Aragonul, regalitatea acestuia i-a dat prin legătura cu Neapole prosperitatea. După unirea regatelor, vitalitatea tuturor provinciilor spaniole a curs aici, și creațiunea modernă e astfel resultatul unei solidarități umane care trece peste limitele Cataloniei. Problema e, astfel, mai complexă de cum pare, și resolvirea ei nu poate fi decît larg transacțională.

Din această mișcare a resultat însă pentru omenire învierea unei literaturi și mai ales o admirabilă căutare a tot ce privește țara cea mică.

Pănă departe se continuă întinsele ziduri de fabrică. Apoi, orașul se deschide supt dealurile țuguiate. Ici și colo, cîte un turn de castel dă distincție unui peisagiu comun. Aglomerările masive sînt confuse și triste, și cu atît mai mult iese la iveală vilele albe acoperite cu olane verzi smăltate. Suim necontenit către Pirineii de hotar.

Îndată reîncep pădurile de pini. Norii fac o scamă tulbure în jurul muntelui. Dar încă din Mart nicio picătură de apă în patul pietros al torenților; cîteva șuviți murmură pe pietre. Plopi întind pe alocurea ramurile în care n'a zvîcnit încă mugurul. Alți pomi poartă frunzișul veștejit de vîntul care pe neașteptate l-a pișcat.

www.dacoromanica.ro

La Empalme, „răscrucea“ care desface două drumuri. Peisagiul de pini și de înalți arbori goi cu finele ramuri albe continuă fără cea mai mică schimbare. Locuința umană a devenit extrem de rară. Gerona represintă o Barcelonă în mic, răpezindu-se de pe muntele catedralei cu linia zdrențuită a zidurilor ei galbene. Bisericile își schimbă caracterul. Cutare din ele are în față două rotunde turnulețe burgunde, iar turnul din mijloc, tăiat scurt la coperiș, e aidoma cu al lăcașurilor noastre. Figueres reproduce în imitație crenelele de vechiu castel. E o temniță modernă. Largă se desfășoară valea înverzită a Ampurdanului-de-sus. Cactuși și migdali se mențin pănă la aceste inălțimi, ca și vița și măslinul. Cîte o turmă de oi se risipește prin văi.

Spre graniță valea se strîmtează, cultura nu se mai face decît pe terase tăiate în munte, unde se încearcă totuși vița. De-odată în jurul unei stînci roșii marea se ivește, adînc-albastră, jucîndu-și spuma de mal și alintînd luntri cu pînzele albe.

www.dacoromanica.ro

XI.

Catalonia francesă.

Aici e granița de acum o mie de ani între provinciile romane ca și acum între cele romanice.

Dar nu și granița limbii catalane și a trecutului istoric catalan. Acestea se întind și dincolo de pasul pirinean de granit roșu sămănat cu plante africane. Pe aceleași coaste aceleași vii, de acelaș sistem de cultură, aceiași măslini și aceiași migdali în floare. Aceleași vechi turnuri risipite pe culmi.

Dar întâia localitate francesă, cu casele albe supt olanele roșii, arată mai multă prosperitate, și de altă formă, modern împodobită, e clopotnița care o păzește. Banyuls-sur-Mer e o stație bine cunoscută. Ceva mai departe, Port-Vendre amintește numele zeiței Vineri pe care doar dacă florile de zăpadă s'o fi chemat și oprit o clipă aici. Dar Collioure, cu biserica-i gotică sprijinită pe contraforturi, cu castelul ei dărăpănat, cu casele brune și străzile înguste e un cuib catalan.

În stînga Pirineii urmează ridicîndu-se până la vîrfurile trainicilor zăpezi. La Elne turnurile medievale se ridică peste un modest grup de locuințe: în fațada de cărămidă a clopotnițelor din secolul al XI-lea se sapă mai multe arcade oarbe, ca la vechile clădiri sfinte moldovenești.

Perpignan, capitala Roussillonului cucerit de Franța regală în secolul al XV-lea, restituit de Carol al VIII-lea în ajunul ruinătoarei campanii italiene, din nou dobîndit pentru a fi păstrat pentru totdeauna în veacul al XVII-lea, păstrează încă tot

www.dacoromanica.ro

caracterul său inițial, și parcă anume apare preotul cu largile aripi negre la pălărie ca să amintească presența pe aici a Spaniei. De aici se pleacă spre Puigcerda, la cealaltă provincie catalană a Franciei, Cerdagne, Saldanha a vechilor ei suverani. Gara e plină de butoaie și firmele socot zecile de mii din deposite. Un măgăruș bea în margine apa unui rîu desordonat ca acelea din peninsula iberică. Vaste grădini de legume se amestecă în împrejurimi cu viile.

Rivesaltos, în mijlocul lor, își strigă tare numele catalan: „Maluri înalte". Alt rîu de munte se răsfiră clar în margene.

De la o vreme marea revine însă în prelungiri pe care le cearcă albe cornuri de luntri. Trenul urmează mult timp margenile acestui golf sămănat cu luntri micuțe ori îl străbate pe o limbă de nisip pietros. Pe alocurea o buruiană roșcată acopere terenurile inundate. Împrejurimile pietroase sînt mai cu totul pustii. Vîntul mișcă violent marile întinderi de papură uscată.

Căruțe de tăietură franceză, dar trase de catîri înzorzonați, la La Nouvelle, unde un ascuțiș gotic se ridică într'o fațadă cu trei portale romane, de-asupra căruia turnul, umflat sus, are delicate ornamentaiți de cărămidă. Aceleași mlaștini marine, de ambele părți. Instalații permit să se culeagă nisipul fin adus de ape. Soarele cald aprinde de luciri metalice această imensă suprafață de leșie. Păsări albe, venite din luciu, se leagănă pe crestele stîrnite de vînt.

Și aici viile se ară cu caii în jurul vreascurilor negre tăiate în toamnă. Terenuri interioare nelucrate, în parte și amestecate cu sărătură. Peste o mare aglomerație de clădiri roșii și brune o înaltă biserică sprijinită în contraforturi și asociată cu un castel crenelat. Alături greoaie fabrici și deposite de vinuri. Biserica are în față două turnuri groase, de pe platforma cărora țîșnesc altele două mărunte: două înalte ferești gotice astupate mărgenesc locul gol al rosației. E vechea Narbonă.

Linia visigoticei Toulouse pleacă de aici; pănă aici nu odată prin pasurile Pirineilor au pătruns cetele emirilor a-

www.dacoromanica.ro

rabi, cari, așa păgîni cum erau, nu întîmpinau totdeauna o rea primire din partea unei populații stoarse de alții, creștini, cari nu erau mai buni decît dînșii. Relațiile între cele două religii nu erau ce se crede și chiar nobilimea, în Spania mai ales, dar și aici, își putea găsi avantagiul într'o nouă viață politică dominată de moștenitorii, ca artă și viață de Curte, ai Bizanțului și Persiei. Mai-mai ca Visigoții de aici să urmeze exemplul «Vitizanilor», partisanilor regelui Vitiza, la Spanioli și să răsară niște «mozarabi» și pe acest pămînt al Galiei sudice! Era aici, de altfel, ca și acolo, necesarul substrat al amestecului: viața romană, care dincolo a dat, între altele, modelul băilor.

Galia narbonesă își are caracterul ei, dar via acopere din nou cîmpul: turme de capre smulg ierburile sălbatece, și căruța iberică, înaltă în roate, străbate cărările.

Părechea catedralei din Narbonne e la Béziers. Sus pe dealul de lut, încunjurată de clădiri mari înoite, biserica apare, cu cele două turnuri din față, cu larga rosață, cu puternicul turn din mijloc și ascuțitele vîrfuri care se ridică pe absida altarului. Ziduri străbătute de ferești mărunte se coboară la vale. Totalul dă o mai mare impresie de unitate istorică și pitorească, perfect potrivită cu însești condițiile naturale ale țerii.

Vie, necontenit vie, în țernă roșie — și pini. Lîngă un nou turn de pază, Garona se desfășoară largă supt cerul șters al serii.

După terenuri de mari inundații, Cette, în aceiași interminabilă regiune a vinului. Noaptea se lasă, și din vechiul Montpellier, al învățătorilor de medicină, la care a participat și Vodă-Despot al nostru, nu se văd decît înguste străzi luminate rău.

Aici însă e altă lume. Comunitatea franco-spaniolă a încetat.

---

www.dacoromanica.ro

XII.

Cîteva observaţii răzleţe

Bourbonii nu s'au mulţămit cu „versaillisarea“ Escurialului, atît de străin de asemenea podoabe. Ei şi-au făcut la Sud de capitală o întreagă reşedinţă nouă în gustul secolului al XVIII-lea. Lărgind şi prefăcînd cu totul un castel început de Filip al II-lea cu bisericuţa alături, ei au creat un pompos sălaş de ţară, cu saloane pompeiene şi iaponese, cu tapiţerii de mătasă şi mici tablouri zimbitoare. Carol al III-lea a ordonat lucrările care desăvîrşesc începuturile lui Filip al V-lea. Cînd gustul secolului s'a aplecat către „ţerănismul“ behăitor şi împanglicat, Carol al IV-lea şi-a făcut „Micile Trianoane“ în mijlocul grădinilor, helèşteele, „piesele de apă“ şi „casa plugarului“ *(del Labrador)*, de cea mai hotărîtă nuanţă pseudo-rustică.

Palatul Regal din Madrid e fără îndoială una din cele mai măreţe locuinţe ale monarhiilor europene, cîte au mai rămas. El impune prin vastele lui proporţii, prin uriaşele lui saloane şi scările largi de marmoră, prin valoarea tuturor materialelor din care este construit. Însăşi orînduirea lui internă are un impresionant caracter arhaic; eticheta spaniolă e păstrată pînă în cele mai mici amănunte: şi acuma ca în zilele lui Carol al III-lea, halebardierii îşi strîng puştile piramide în sala cea mare de pază, ei străbat culoarele în pasul prescris de datină, îndeplinind faţă de monarhia constituţională riturile vechii monarhii sacre, din mila lui Dumnezeu. Un gust ales a presidat la împodobirea şi mobilarea sălilor:

www.dacoromanica.ro

de la Filip, dar mai ales de la acest rege Carol, care purta numele lui Carol Quintul și, dacă n'ar fi putut guverna singur, știa să încredințeze afacerile unui „revoluționar" în sensul ideilor timpului, ca Aranda, fiecare domnie a adaus ceva. Giambattista Tiepolo a zugrăvit un imens plafond și altă sală poartă și ea pecetea marelui său talent de decorator; aiurea a lucrat Raphael Mengs. Creînd marea colecție de artă din Prado, Bourbonii și-au reservat tapițerii neprețuite, cîteva pînze de Luca Giordano, care sînt de prima ordine; Mengs a știut să dea maiestate grosului nas al lui Carol al III-lea; de Goya sînt impresionantele portrete ale reginei Luisa în tinereță și lui Carol al IV-lea în costum de vînătoare, cu cînele privindu-l supus în ochi.

Statui culese de pretutindeni ieau loc alături de produsele acelor manufacturi regale cu care se mîndriau atunci toți monarhii. Din ferestile largi vederea merge pănă în capătul vastelor terenuri care și departe către munte aparțin regalității.

* * *

Într'un cadru mai restrîns, între pajiști verzi și grădini spaniole în care-și primbla pașii obosiți gîrbova bătută care fusese cea mai frumoasă din suverane, Împărăteasa Eugenia, se desfășură alb palatul din Madrid al ducelui de Alba și al ducesei, ea însăși o femeie de cea mai fină și mai strălucitoare frumuseță aristocratică. Veacuri întregi, s'au strîns aici comori neprețuite: „rolul" de bord al echipagiului lui Cristofor Columb, plîngerea lui, plină de ștersături, împotriva nedreptăților îndurate, scrisoarea către dînsul a regilor catolici, cari și-au pus dedesupt iscăliturile: *yo el rey,* la stînga, la dreapta, *yo la reyna,* manuscrise inedite ale lui Lope de Vega, din care a publicat colegul și amicul mieu, profesorul Americo Franco. Apoi o adevărată vedenie a epocei marelui duce de Alba, „sîngerosul" pentru legea sa și regele său, în Țerile-de-jos, cu admirabilul portret al lui de Tiziano, plin de o așa de adîncă pricepere sufletească, și, în față, unul al unui Flamand; o statuetă înfățișează pe generalul cu fața ovală și lunga barbă suptire distrugînd pe toți inimicii causei lui. Sîngele

www.dacoromanica.ro

Stuarților curgînd prin mareșalul de Berwick în vinele familiei, portretele englese sînt multe, de la Carol al II-lea pănă la ultimii Sobieski. Galeria continuă cu Flamanzii și Italienii din colecția ducelui de Olivares, între cari o superbă pînză a lui Palma tînărul, pănă la Goya, de la care vine o întreagă colecție de tipuri de dame din secolul al XVIII-lea și, în plus, o figură de bătrînă care ar părea zugrăvită ieri. Madrazo e representat printr'un portret cam rece, dar în schimb Zuloaga, marele pictor al Spaniei de azi, a știut să dea frumuseței extraordinare a doamnei de casă o superioară distincție prin lungile linii amintind pe ale lui Greco și prin flacăra rochiei roșii. În fiecare colț, relicviile Împărătesei: portretele pe care bătrîna le-a păstrat pănă la moarte lîngă dînsa, cartea de rugăciuni cu pioase recomandații pioase pe care o dădea în vara anului 1870 fiului plecat în războiul fatal. Și acest fiu, destinat oribilei morți în desișurile africane, de sulițile Zulușilor, apare pretutindeni: în chip de copil, apoi ca tînăr de o mîndră și simpatică înfățișare. O mare strălucire a plecat de supt acest acoperiș, și multă vreme în odăile acestea a rătăcit nemîngîiată o mare durere.

* * *

Și în vecinătatea imediată a Madridului, între Aranjuez și capitală, nu lipsesc de-a lungul pustiului tăiat de Guadiana nume care vin de sigur de la păstorii cari-și duceau pe aici turmele de oi și de capre. Yeguas e „Iepele"; Cienpozuelos înseamnă „O sută de mici puțuri".

* * *

În situația ei de astăzi, Spania găsește un sprijin, supt toate raporturile, în același timp cu o mîndrie și un îndemn, în solidaritatea crescîndă cu „Spaniile" libere de peste Ocean.

În Europa e isolată, puțin și din voința ei. Rari Italieni în peninsula vecină cu a lor. Amintirile lui Napoleon mai mult decît eventuale frecături pentru Maroc fac să nu existe ceia ce ar fi de așteptat și de dorit cu cea mai apropiată soră latină, Franța. De Portugalia li pasă prea puțin Spaniolilor.

www.dacoromanica.ro

Limba portughesă, acest dialect «galic» *(gallego)*, prelungire a celui din Galicia spaniolă, nu e cunoscută și, cu șușuiturile și nasalisările ei, asemenea cu ale Francesilor, n'ar plăcea; literatura portughesă e cu totul ignorată.

Revoluția de la hotarul lor pare a nu-i importa pe Spanioli: foile ilustrate dau atîtea scene cîte și ziarele din Paris. Foarte mulți din cei de aici n'au fost la Lisabona. Portughesii sînt acei cari ieau inițiativa rarilor raporturi. Un grup de studenți de la Coimbra au visitat de curînd pe colegii lor din Salamanca. Un editor din Lisabona a venit pentru a se înțelege cu scriitorii spanioli pe cari vrea să-i traducă, și li-a oferit un prînz.

Dar din America spaniolă vin necontenit călători într'un pelerinagiu privit ca de datorie. Plătesc bucuros și larg. Uimesc prin frumosul lor dialect andalus. Misiuni se schimbă cu republicile de peste Ocean. Reviste servesc o causă care interesează întreg latinismul mondial și poate crea una din asociațiile cele mai puternice ale epocei noastre.

* * *

La Madrid, influența Bisericii se vede în toate domeniile. Procesiunile trec pe stradă cu baldachinele aurite: n'am văzut însă pălăriile ridicîndu-se, și mai mult decît odată intelectuali protestau contra acestei „expoșiții" permise unui singur cult. Casele mari au capele, și se semnalează de aceiași intelectuali cu mulțămire cînd crucea și icoanele lipsesc în odăile de culcare. Se face azi la Madrid o nouă stradă, și ea încunjură, strîmbîndu-se, o greoaie zidire coșcovă.—E natural s'o cruțe: înuntru sînt Iesuiții. Mîne, Miercuri, în culoarele și salele, pline de invitați, ale Palatului Regal din Madrid, regele, familia lui, granzii de Spania, inaintea cărora halebardierii bat din toporașe, înalții demnitari, clerul vor defila în pompă. La Corpus Christi covoare se întind în aceleași săli pentru trecerea Domnului.

* * *

Andalusia singură e o țară de mare proprietate, pe cînd aiurea, la Valencia de pildă, țeranul își arenă slitâîned ppînire ogorul lui. Sînt aici domni de pămînt cari-și trag drepturile de la

www.dacoromanica.ro

cucerire și cari culeg încă dijme numite cu vechea denominație arabă. Astfel ducele de Medina Coeli, care primește tributul său de plută, în milioane. Dar îngrijirea pămîntului se încredințează „colonului", și el trage din ea ce-i trebuie pentru hrană. Nu se ostenește mult, nu cere mult. Temperamentul național e vesel. „Chestiuni" ca în țeri de oameni mai dîrji nu se ridică. O situație de atîtea secole se menține și acum. Oamenii politici de astăzi nu cred că trebuie s'o modifice.

* * *

Dictatura, mi se spune din cercurile finanței, a adus un folos. E liniște. „Nu te mai temi ca la Barcelona să fii împușcat pe stradă." Astfel judecă și stînga, mai ales intelectualii. Ei condamnă aspru lipsa de hotărîre a lui Garcia Prieto, care s'a lăsat așa de ușor răsturnat, atunci cînd la mijlocul nopții generali veniau speriați la Ministeriul de Război ca să vadă dacă planul n'a fost descoperit. Ei critică foarte aspru pe regele în jurul căruia la 1913 încă se strîngea tot sentimentul național; el ar fi știut și pregătit lovitura. Par să voiască a ierta păcatele unui „partidism" desfrînat. Critică măgulirea de către general a instinctelor populare, frăția cu cluburile socialiste. Îl represintă ca pe un om care ar fi în stare să amenințe pe Suveran, redus să-l urmeze în toate, cu proclamarea Republicei. Ceia ce am putut constata e o libertate de cuvînt măcar în conversații, neînțeleasă într'o tiranie.

Ca notă generală, desgustul de politică. O aud din toate părțile. Și e, pentru orice popor, o mare nenorocire.

---

www.dacoromanica.ro

Trei conferințe, la Teatrul Național
din București, despre Spania.

⁘ ⁘ ⁘

www.dacoromanica.ro

I.

Ţara

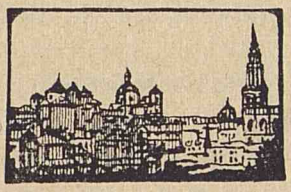

Sînt dator să explic aceste trei conferinţe despre Spania: să le explic întăiu printr'o datorie elementară. Sînt persoane foarte bine primite într'o ţară, care, după ce au părăsit această ţară, spun rău de ea. S'au întîmplat unele casuri chiar cu scriitori vestiţi, în rîndul cărora nu am de loc intenţiunea să mă înşir, în timpurile din urmă, în ce priveşte Italia, dar sînt alţii, între cari să-mi daţi voie să mă înscriu, cari cred că, primiţi bine într'o ţară, au datoria de a o face cunoscută, chiar dacă ar fi mai bine cunoscută decît cum este cunoscută Spania la noi, sau, pentru ca să întrebuinţez un termen mai potrivit, decît cum este necunoscută Spania la noi.

Cînd, la Madrid, am arătat, foarte sfios, dorinţa de a a da o conferinţă despre Romănia — fireşte nu în limba castillană, pe care o înţeleg şi o vorbesc, dar nu ca să pot da o conferinţă în ea, ci în limba francesă—, şi am adus ca scusă că, avînd în bagajele mele proiecţiuni, care aveau altă destinaţie, le-aş putea întrebuinţa ca să fac cunoscută Spaniei Romănia, mi s'a spus mie, însumi, un necunoscut pentru cea mai mare parte dintre colegii înaintea cărora mă presentam — şi nu mă plîng că Spaniolii se ocupă în rîndul întăiu de lucrurile care privesc ţara lor—: „Faci foarte bine că vorbeşti de Romînia fiindcă este o ţară necunoscută şi, anume, ţara cea mai

www.dacoromanica.ro

necunoscută din" — bănuiesc că voià să zică din lume, dar pe urmă s'a reluat: „din Europa".

Cred că, după conferinţa care a fost înfăţişată fără nimica din acea gravitate profesională care este moartea unei expuneri, după conferinţa presintată pitoresc, familiar, fără pretenţie, înaintea publicului spaniol din Madrid, care nu era numeros, dar foarte ales, el va fi căpătat dorinţa de a asculta şi mai multe lucruri despre România. Şi, dacă-mi aduc bine aminte, mi s'a arătat dorinţa ca, într'o viitoare călătorie — călătorii care nu sînt uşoare, dat fiind că leul este a patruzecea parte dintr'o peseta—, să se vorbească mai pe larg şi în mai multe locuri de România.

Nu vă voiu spune că, pe lîngă interesul intelectualilor pentru ţara noastră, — ideia de latinitate nu este totdeauna cea mai vie, dar la mulţi este o ideie foarte vie—, a mai fost un interes, pe care, pretutindenea, îl poate trezi ţara noastră, în ce priveşte produsele de exportat, ca şi în ce priveşte cumpărăturile pe care ţara noastră le poate face din Spania. Mai tărziu voiu avea prilejul să vorbesc şi despre onestitatea produselor spaniole. Mi se pare — nu-mi pot da sama de ce înseamnă navlul şi de preţul la care s'ar ajunge, date fiind anumite taxe vamale spaniole—, că mi s'a spus că, în locul detestabilei hîrtii naţionale, pe care o întrebuinţăm, şi numai de cîteva feluri — căci se încăpăţinează toate fabricile să ni dea numai de aceste feluri—, am putea întrebuinţa hîrtia din Spania, care, în unele regiuni, are mari *papelerias*, adecă fabrici de hărtie, „hîrtilării", cum li-am zice pe româneşte.

Iar, în ce priveşte raporturile Spaniei cu noi şi ale noastre cu Spania, trebuie să spun întăiu că ideile care domnesc astăzi asupra acelei ţeri sînt greşite. In România lucrul nu e de mirare: sîntem aşa de departe şi prin schimb, prin valoarea banului într'o ţară şi în cealaltă, dar, în ţeri mai apropiate de Spania, în hotar cu dînsa, cum este Franţa, sau altele care, fără să fie în hotar, sînt mai apropiate de Spania decît noi, cum este Italia, ideile

www.dacoromanica.ro

care domnesc asupra acestei frumoase țeri sînt în cea mai mare parte greșite. Se ieau, adesea, din vechi cărți de călătorii, evident foarte frumoase, dar necorespunzătoare. A întrebuința scrierile lui Théophile Gauthier sau Edgar Quinet ca să cunoști Spania, este de sigur un mijloc, dar nu cel mai bun. Ajungem la o Spanie, dar Spania aceasta este deosebită de aceia pe care o putem vedea cu ochii noștri. E ca și cum cineva cu privire la România s'ar informa din scrierile călătorilor de la 1830-1840 și s'ar aștepta să găsească în mijlocul Bucureștilor lacuri în care să se scalde animalele, ori, ici și colo, cîte o clădire cu două rînduri, cele mai multe fiind cu unul singur, să vadă boierii ieșind cu işlicul în cap și cu veșminte lungi, orientale, cu Arnăutul cusut cu aur pe toate cusuturile, pe capră... Lucrurile acestea, de la 1830 1840, erau pitorești, dar ele nu mai sînt de actualitate. Ceva din murdăria veche s'a păstrat, evident, ca să nu se piardă tradiția, dar și ea va trebui să dispară cînd vom ajunge la o reglementare uniformă și armonică a vieții noastre exterioare, cînd vom ajunge să fie tot așa de bine rînduită strada cum este casa. Oricum, țara noastră nu mai este cea din 1830-1840, și, atuncea, cum ni-ar plăcea nouă să fim înfățișați pe basa unor scrieri de acum un secol? Tot așa și Spaniolii au dreptul să se supere cînd, în cea mai mare parte din lumea cultă, sînt înfățișați după scrierile romanticilor cari veniau la ei pe vremuri să găsească pitoresc pe pielea poporului spaniol.

In dimineața aceasta chiar am luat din bibliotecă frumoasa descriere de călătorie a lui Edgar Quinet și am comparat-o cu amintirile mele, lucru foarte ușor, întru cît am făcut același drum, căci el a întrat pe la Pirinei, a trecut drept spre Madrid, spre Valladolid și a văzut apoi Sevilla, Granada, Cordova. Partea cea mai mare, însă, a descrierii lui de călătorie, din care credeam că pot profita, mi-a profitat puțin: ici, colo, doar cîte o caracteristică capabilă să fie întrebuințată și astăzi, fiindcă Edgar Quinet a fost un scriitor de un foarte mare ta-

www.dacoromanica.ro

lent. Unele note despre catedrala din Burgos, fără îndoială una din minunile artei gotice. Cu privire la Toledo, la Alhambra, la Cordova, ceva mai mult; dar, despre celelalte elemente, culturale, artistice, o pagină, două. In schimb toate aventurile lui de drum sînt înfăţişate pe larg, aventuri care astăzi nu se mai pot întîmpina, chiar să vreie cineva.

Adevărat, e mult mai bine să cunoşti o ţară în toate colţişoarele ei decît s'o străbaţi cu un tren rapid care te duce în cîteva ceasuri de la Irun la Madrid, şi, dacă şi-ar urma cineva mai departe drumul, ar putea să se găsească în Andalusia, întrebuinţînd şi noaptea, pănă în dimineaţa următoare.

S'au păstrat, de sigur, multe dintre lucrurile pe care le descrie Quinet, dar nu mai există Spania pe care o înfăţişa el. Ii face plăcere cuiva şi azi peisagiul de Miazăzi, drumurile de praf, cu catîrii în sunet de clopoţei, dar nu vine cineva în Spania înainte de toate pentru aceasta. Se mai întîlnesc posade, hanuri de drumul mare, acele „ventas" de care vorbeşte Quinet; se cîntă şi acuma din mandolină la fereştile în dosul cărora este cineva, se poartă şi acum un cuţit, *navaja*, care nu e deosebit întru nimic de cuţitul de la noi, din brîul ţeranilor. Intîlneşti şi acuma frumoase capete brune, şi pieptenii se cufundă în părul bogat, care, din fericire, nu se taie, cu toate reclamele desperate ale coaforilor — mai cu samă în Sevilla sunt pieptănături bogate, de pe umerii plini atîrnă mantilele frumoase. Sînt şi acuma alergări de tauri, pentru persoanele, multe, care doresc să asiste la cruda luptă din care iese biruinţa omului îndrăzneţ şi dibaciu.

Dacă urmăreşte cineva lucruri de acestea, le va întîlni încă. Va întîlni şi o anume plăcere a vieţii în afară, un entusiasm, la clasele populare, pentru lumină, pentru coloare, pentru musică, pentru mişcare, dar nu în aceasta, iarăşi, se resumă Spania. Ea represintă mult mai mult şi va represinta şi mai mult în viitor, căci este o ţară care

www.dacoromanica.ro

se reface, nu după un războiu, dar după o rea stare interioară care a durat decenii întregi.

Şi, iarăşi, să nu se creadă că actualul guvern, suspendînd libertăţile constituţionale, a făcut numai o greşeală, faţă de legalitate. Cînd suspenzi libertăţile constituţionale în mod franc şi pe riscul tău, pentru a face, după credinţa ta, mai bine, e totuşi ceva şi, oricum, să nu ne impăunăm cu o democraţie ipocrită împotriva unei ţeri care franc a suprimat libertăţile, cu o condiţie: ca ţara să stea mai bine decît cum sta cînd avea instituţii democratice. Şi, de fapt, stă mai bine astăzi Spania decît atunci cînd se mîncau partidele şi cînd nu era nimenea sigur la locul lui. Spania de azi, care este în progres, ca şi Italia d-lui Mussolini, nu datoreşte aceasta însă numai unei persoane— şi persoana, evident, în Spania, nu e de aceiaşi talie ca aceia care conduce Italia, şi nici nu are această pretenţie, şi cineva e criticabil numai cînd o are. D. Primo de Riviera, un general căruia, într'un moment, împrejurările i-au impus să iea conducerea, nici partid nu-şi face, nici în armată măcar,— căci este o parte din armată care este nemulţămită cu el şi şi-a arătat starea aceasta de spirit chiar în timpul din urmă. Un om desinteresat a crezut că pe această cale se poate aduce un serviciu naţiei sale, dîndu-i puţină linişte şi căutînd a strînge toată naţia pentru o muncă folositoare. Ce va fi pe urmă, se va vedea.

Spania care va fi de pe urma acestei munci, începute, merită să fie cunoscută altfel. Să n'o confundăm cu Spania din „Carmen" şi din aşa-zisele zarzuelas, amestecul de comedie şi operetă care încîntă publicul local, să nu confundăm Spania lui Primo de Riviera cu Spania lui Bizet, cum nu trebuie să confunde cineva România adevărată cu România legendei întemeierii mănăstirii de Argeş, strămutată, cu lux de trompete şi alte accesorii, care n'au nimic a face cu literatura, pe scena acestui teatru.

Fiindcă şi noi sutem pitoreşti, dar nicio naţie n'ar consimţi să fie considerată numai supt raportul pitoresc-

www.dacoromanica.ro

lui; nicio nație vrednică de un trecut ca al nației spaniole și înaintea căreia se deschid perspective cum se deschid înaintea Spaniei, n'ar consimți să fie considerată numai supt acest raport.

Și acuma, urmînd un sistem ca să zic așa: profesoral, dar fără nimica din spiritul profesoral, adesea desagreabil, să mi se permită să împart cu oarecare metodă o expunere care ține să nu fie cu neplăcere ascultată, dar ține, cu toată hotărîrea, să fie instructivă și, anume, dînd lucruri care nu se pot găsi în cărți. Și, dacă mi se va obiecta că nu pot aduce decît experiența mea de două stăptămîni, voiu adăugi că la dînsa se unește o experiență de cetitor asiduu timp de vre-o treizeci de ani.

Intăiu, ceva despre pămîntul Spaniei, despre țara spaniolă, supt raportul pitorescului și cu cîte explicații sunt de nevoie pentru a o înțelege. Voiu vorbi de muntele spaniol, de marea spaniolă, de rîul spaniol, de pădurea spaniolă, de cîmpul spaniol, de unele mai mult, de altele mai puțin, după cum este materia de expus și în raport cu genul particular de curiositate pe care-l pot deștepta. Și, fiindcă acolo sînt și multe oi albe, atîta de albe, vom vorbi de pășunea spaniolă. Apoi de grădina, de livada spaniolă și, în sfîrșit, de orașele spaniole. Și voiu raporta, cît este cu putință, orice se poate observa în Spania la ceia ce, în același domeniu, se poate observa la noi, așa încît, în felul acesta, unele elemente de explicat vor veni de la sine.

Cînd se anunță ceva despre muntele spaniol, ne-am putea gîndi la muntele românesc. Muntele nostru e une ori de stîncă, dar de cele mai multe ori n'o arată. Odinioară, cînd se călătoriă mai puțin, trecînd întăiu pe valea Oltului în sus, eram acum în vecinătatea graniței și așteptam munții aceia grozavi pe cari-i suggerează manualele de geografie, așteptam stîncile sălbatece și nu vedeam decît niște înălțimi foarte agreabile, împodobite cu verdeața pădurilor și presărate pe alocuri cu căsuțe albe. Acesta

www.dacoromanica.ro

este muntele nostru. La Bucegi, la Caraiman, la Cheile Bicazului, la Ceahlău, toată lumea aleargă ca să vadă această raritate a piscului înalt și gol. Iar lumea care a călătorit în Alpi și-ar închipui și Pirineii ca un șir de stînci acoperite cu zăpadă...

La noi supt munți se înșiră dealurile, li urmează șesul, la capăt Dunărea, sau, în Moldova, după munți și dealuri, văile Basarabiei, șesul Bugeacului și linia Nistrului. Aici este o coborîre normală. Insă să nu uităm un lucru. Sîntem numai o bucată din complexul unei peninsule sud-europene, care ar porni de sus de la Carpați și ar cuprinde și Ardealul. Nu sîntem Balcanici, dar sîntem peninsulari, ai peninsulei a treia din Sudul Europei. Și, dacă se iea în întregime această peninsulă, o să se găsească și aici fenomene ca în Spania. Dar, pe cînd peninsula noastră are o șiră a spinării, Pindul, pe care se prind liniile care merg transversal, în Spania vîrcile acestea existînd, șira longitudinală nu există. Portugalia nu e despărțită prin munți de Spania, ca Dalmația, Albania de interiorul balcanic, de și țara e cu totul diferită. Ni închipuim prea ușor că Portugalia este un regat iberic, despărțit de Spania numai prin întîmplare. Nu. Este, de fapt, o independență desăvîrșită, bine înțeles supt raportul limbii, care e tot o limbă romanică, dar și al rasei și al desvoltării istorice. Dacă voiți, Portugalia, în peninsula iberică, e ce este Albania în peninsula balcanică, dar cu deosebire că Albania este veche și simplă, pe cînd Portugalia este nouă și atît de complicată.

Spania este alcătuită deci, în ce privește muntele, din șirurile aceestea, mai mult sau mai puțin paralele, de la granița Franciei și pănă la ultima linie de înălțimi din Sud.

In geografia de școală, ne-am învățat cu ideia că deasupra Spaniei este *o linie* a munților Pirinei. Nu e tocmai așa: Pirineii sînt munții de la Oceanul Atlantic pănă la Marea Mediterană; ei despart Spania de Franța, dar în partea de spre Vest sînt Munții Cantabrici. Acești Munți Cantabrici ni amintesc, prin nume, influența de rasă a Cel-

www.dacoromanica.ro

ţilor, a Galilor, peste Iberi, în peninsula zisă după aceştia din urmă: iberică; acest nume de Cantabrici trebuie pus în legătură cu alte nume celtice, din Anglia, cum este de pildă regatul de Kent, Canterbury.

Pasurile sînt la Vest — Irun—; la Est—Cerveres; cel din mijloc, care duce la Pampeluna, e puţin întrebuinţat.

De la aceşti munţi, de-o parte Pirineii, în partea răsăriteană, iar, de altă parte, Cantabricii, cari despart cele două ţeri latine, de la ei în jos, este o regiune muntoasă, extrem de interesantă. Aproape, se zbate Oceanul Atlantic şi atmosfera este caldă, faţă de înălţimea mare a locurilor: pe o vreme cînd la noi este cîmpul gol, acolo erau mulţime de flori pe margenea tuturor şanţurilor, în tranşeia pe unde trece trenul. Printre ele, turmele de oi albe, supt conducerea unor ciobani cari nu au a face cu ai lui Edgar Quinet şi mai ales nu cu ciobanii lui Grigorescu; dar oaia este—ceva mai interesantă. Regiunea aceasta nu cuprinde de loc cîmp lucrat.

Pe urmă, ceva mai jos, se ajunge la vaste teritorii care se pot sau ba întrebuinţa şi pentru cultură. Căci o parte se chiamă *despoblados*, terenuri despopulate, — nu că a fost pe acolo o populaţie şi a dispărut, dar ea a lipsit totdeauna, în timpurile istorice. Satele sînt rare: nu vezi sămănarea ca de flori albe a locuinţilor, ca în regiunile noastre; nu ai aceiaşi bucurie a ochiului. Casa albă o întîlneşti în Andalusia, tocmai în Sud, iar pănă acolo locuinţa cu frontonul triunghiular şi cu două rînduri, după obiceiul casei basce, sau casa din Castilia, gălbuie, aproape neagră. De altfel, satele sînt rare, şi ogoarele care apar de la o bucată de vreme sînt amestecate cu pietre.

Iată însă că de-odată se ridică munţi înalţi cu creştetele ninse: Sierra Guadarrama, cu numele arab. Escorialul, unde sînt îngropaţi regii, e aşezat aproape la 2.000 de metri de-asupra mării. Dar Madridul însuşi, la o jumătate de ceas cu trenul de Escorial, e simţitor mai jos. Totuşi clima capitalei spaniole este, din causa acestei vecinătăţi, nestatornică. Vara este caldă, dar, cînd am ajuns acolo, pe o

www.dacoromanica.ro

zi de primăvară, din... Februar, seara a început să ploaie; cu cîteva zile înainte fusese zăpadă și munții se vedeau albi.

Sîntem acuma în regiunea stăpînită odinioară de Mauri, și îndată răsare Sierra Morena, Șirul Maur, Negru. De aici se coboară în regiunea Andalusiei sau în teritoriul Vandalilor, stăpînit odinioară de acești Germani, înainte să treacă în Africa. Acolo e oricînd raiul lui Dumnezeu. Trecînd din Andalusia în Italia, ți se pare aceasta o țară rece și, în ce privește bogăția livezilor de portocali și înflorirea grădinilor, nicio țară din Europa cunoscută mie nu-i samănă.

Și mai jos, Sierra Nevada, Șirul Nins, se ridică la mari înălțimi. In umbra ei e Granada, și vîrfurile albe păzesc Alhambra. N'am văzut niciodată zăpadă pe munte mai frumoasă decît în dimineața de la Granada: soarele cădea foarte cald de-asupra crestetelor, care se prefăceau într'un imens lac de argint și de partea cealaltă coasta, de vre-o 3.000 de metri înălțime, se cufundă drept spre Mare. De pe muntele desgolit treci spre țermul tivit cu livezile de portocali.

Aceștia sunt munții Spaniei, de un mare interes: în fiecare moment ei îți reservă o surprisă.

Marea.

Spania se găsește între două Mări: Oceanul Atlantic, la Apus și Nord-Vest, Marea Mediterană, la Răsărit. Dintre ele, una este în cea mai mare parte închisă de Portugalia. Deci drumul Oceanului Atlantic este interzis Spaniei; numai ce se găsește la Nord de Munții Cantabrici, în colțul de de-asupra Portugaliei, în așa-numita Galicia, îi este deschis. Țermul Oceanului mai revine doar jos spre strîmtoarea de Gibraltar, pomenind numele lui Taric, Arabul cuceritor de la începutul veacului al VIII-lea.

Toată coasta aceasta este foarte puțin prietenoasă și de loc frumoasă, cum nu e nici din cale afară de utilă comerțului spaniol.

www.dacoromanica.ro

Prin urmare, de și peninsula iberică e așezată între Oceanul Atlantic și Marea Mediterană, Spania are, de fapt, o singură Mare. Să o alăturăm cu Marea noastră, care nu mi s'a înfățișat niciodată așa de „neagră", ci, foarte dese ori, fermecător de albastră. Dar ea nu se poate asămăna cu extraordinara frumuseță a Mediteranei de pe coasta Spaniei. Am putut s'o văd de la Barcelona pănă la Cerveres, stația de graniță în Pirineii orientali. Partea aceasta de Mare este în adevăr uimitor de frumoasă, de un nobil albastru pe care nu l-am văzut decît într'o regiune binecuvîntată de Dumnezeu, la Ragusa: același luciu de cobalt și aceiași generoasă vegetație. Cum acolo, în jurul Ragusei, prunul este înlocuit cu smochinul și bălăria cu cactus-ul, Spania înveșmîntează țermul Mediteranei în adîncul verde lucios al portocalilor. Cînd am ajuns acolo, la un capăt de iarnă, se vindeau și portocale din anul trecut, —și cine era străin și prost, ca mine, i se întîmpla să le cumpere uscate—, dar cele noi, abia culese, stăteau în grămezi, ca la noi dovlecii roșii pe cîmp, toamna. Ici, colo, era lăsat cîte un portocal neatins, cu fructele lui ca merele de aur ale basmului.

După ce am văzut Marea, să vedem rîurile spaniole.

Spania are foarte puține rîuri, și acestea sînt adesea împărțite cu altă țeri. Ebrul, care udă Aragonul și Catalonia, făcînd unghiu cu Pirineii și Mediterana, este un curs de apă oarecare, fără pitoresc. Rîurile mai însemnate curg de la Răsărit la Apus, către Oceanul Atlantic. Intre fiecare două siere este basinul unui rîu. Cele din Nord sînt, ca ale noastre, lungi și cu malurile neregulate.

Minho trece în Portugalia ca și Duro și Tajo, Tagul, cum zicem noi, care are de afluent Mançanaresul. Madridul este așezat pe margenea acestui rîuleț de nimic, căruia Alexandru Dumas îi făcea ofrandă apa din păharul său de la cafenea, un rîuleț care vara abia se vede.

Și versul popular spaniol rîde de această supțire șuviță de apă săracă: rîul e... în vacanță. Dar la ieșirea din Ma-

www.dacoromanica.ro

drid, Mançanaresul se înfățișează convenabil, de-a lungul unei șosele perfect întreținute și gudronate. Căci, în parentesă, nu e de loc adevărat că Spania are drumuri rele, că e cineva în primejdie să-și rupă mașina și că populația ar ieși înaintea călătorilor cu ciomege. Da, alături de un drum foarte bun, Mançanaresul era cuprins între maluri cum urez să le aibă vre-odată, dacă se va întîmpla această minune, infectul canal care se întinde supt nasul edililor noștri prin mijlocul Bucureștilor.

In ce privește rîurile din jos, rîurile arabe, Guadiana și Guadalquivirul, sînt extrem de late. La Cordova, cel din urmă ni-a apărut foarte crescut, cu o înfățișare de Dunăre furioasă, cum trecea pe supt arcele podului vechiu, cu îngrămădirea de căruțe trase de catîri, căruțe iberice, cu roate enorme și cuprinsul mic ca un cuib.

Rîuri de sigur foarte interesante, dar care n'au niciun punct de asămănare cu apele noastre mai liniștite, am zice mai campestre, oglindind un cer senin, de un clar mai șters. Sînt rîuri cu un curs neașteptat: parcă e un taur căruia i s'a dat drumul în arenă și pornește furios pentru ca îndată să se înfrîneze, avîntul isprăvindu-se în imensa apă nemișcată, care nu poate să aibă un mers mai departe.

Pădurea pe care o avem noi, în care au trăit înaintașii noștri,— codrul, care este așa de legat de ființa noastră: codrul pandurului, pădurea codreanului, în care se cuprinde poesia de vis și dor, adăpostul și mîngîierea lui Eminescu, codrul care încîntă și cînd îl vezi și numai în amintire, pădurea nesupraveghiată, care crește cum a dat Dumnezeu, ea care constituie o podoabă și un enorm venit pentru țara noastră—, pădurea aceasta în zădar o căutați în Spania. Munții sînt goi, dar jos, supt linia lor, agricultura este făcută cu cea mai mare grijă. Greșește cine-și închipuie țeranul andalus trîntit într'un cot și uitîndu-se la Andalusa care se leagănă în mersul ei—și nu e țară unde femeia să meargă mai frumos

www.dacoromanica.ro

decît doar în Veneţia înainte de canalisarea modernă, cu femeile purtînd vechi urne de aramă roşii, supt care atîrna şalul bogat, ţinut în umeri, femei suindu-se încet, încet, sus, ca împăraţii pentru încoronare.

Casa albă, cu terasă, vechea casă africană, maură, nu spune mult nici despre gospodăria locuitorului, dar, cînd iese ţeranul de acolo, el lucrează onest — şi am avea de învăţat şi de la dînsul, ca şi de la Italianul din Nord. Nu trebuie să uităm că aici au stat Arabii, profesorii de agricultură ai lumii întregi.

Dar, dacă pădurea de la noi nu se găseşte, este livada. Livezi aşezate ca acelea de pruni de la noi, puse de alţi ţerani decît ţeranul care face politică şi cultivă idei democratice. Dar aici stau în şiruri măslinii suri şi migdalii cu frunza supţire. Cei din urmă sînt de o aleasă gingăşie; desvoltîndu-se mai tărziu, dimineaţa mugurii lor abia se crapă, iar seara un imens buchet de flori rose încîntă privirile. Toate margenile de drum erau, în Sudul andalus, plantate cu migdali, şi în fund se întindeau în şiruri măslinii, cari formează bogăţia acelor regiuni, cum formează şi pe aceia a Sudului Franciei, a Provenţei; în curţi teascurile lucrau, şi se vedea cîte un nenorocit de catîr care se tot învîrtia pe loc, cu o răbdare de erudit sau de birocrat, ca să stoarcă măslinei acel untdelemn care serveşte la gătirea celor mai multe feluri în bucătăria naţională spaniolă, tot aşa precum, fiind atîta vin în Franţa de Sud, toată Catalonia francesă era numai viţă de vie, care de altminterea se întîlneşte şi în partea de Sud a Spaniei: lucrătorul frances trebuie, din patriotism, să consume această bogăţie naţională, care nu se poate exporta toată. Nu de mult, în Spania, se gătiau toate mîncările cu untdelemn, adăugindu-se, ici şi colo, şi şofranul, pe care, cum zice proverbul nostru, nu-l ştie — Ţiganul.

Păşunea în sensul nostru, vasta păşune, pe care o are, pe alocurea, ţara noastră ca şi America, nu există în

www.dacoromanica.ro

Spania, unde vitele albe nu sînt pe departe în numărul de la noi. Nu vede cineva, cum de atîtea ori are prilejul în părțile noastre, imense stepe acoperite până în Iunie de vegetația care țîșnește din pămînt cu bogăție și îngrașă animalele ieșite slabe din iarnă pentru ca pe urmă să pască în miriști și pe margenile șanțului. Această pășune înfloritâ bogat și trăind din mustul primelor ploi cît primăvara, nu se întîlnește acolo, și, în locul cirezilor, ce se vede este grupul cel mic de oi. Și, așa cum la noi ciobanul își urmează în fiecare an un drum, drumul oilor, pe care-l afli și în numele, încă neschimbat, al unei străzi din Ploiești, — e un timp cînd stă la munte, apoi coboară, de multe ori în luna Septembre, iar în alte părți încă din a doua jumătate a lui August, pentru a se duce la baltă,— tot așa este și acolo drumul oilor, *la mesta*.

Grădina.

Evident că o livadă de portocali este o grădină, dar portocalii pot fi întîlniți și în afară de livadă. Cutare moschee, devenită azi biserică, sau în timpul cînd îndeplinia rostul vechiu și era loc de închinare al musulmanilor, este alcătuită dintr'un șir nesfîrșit de coloane, care se numără cu sutele,—lui Edgar Quinet i se părea că sînt chiar cu miile, eu cred că exagera—, dar, în afară de pădurea lor, este, în fiecare, la întrare, un pătrat care cuprinde portocali. Insă aceasta nu este încă o grădină. Grădină este unde ai florile.

Cele mai frumoase grădini sînt acelea pe care le-au introdus Arabii și care sînt păstrate până astăzi. Grădini ca acelea de la Alcazarul din Sevilla par să aparție domeniului poveștilor cu zine. Se plîngea călăuzul mieu că vremea a fost cam aspră și nu sînt încă toate florile, și, cînd colo, erau florile noastre din Iunie. Dar, dacă, în ciuda vecinătății relative a sierrei și a vîntului mai rece, care poate să ajungă până acolo, se poate păstra un asemenea bielșug de vegetație, aceasta se datorește, nu numai aierului, în general liniștit și cald, ci și admirabilei stro-

www.dacoromanica.ro

piri. De-odată ți se atrage atenția asupra unui punct rotund din paviment, care dacă se învîrtește, țîșnesc apele, prefăcînd, la anumite oare, toată partea aceia din grădină în lac. Și natural că, supt cerul acesta liniștit, cu clima în general bună și cu această largă stropire pe deasupra, păstrată din înțeleptul sistem arab, se pot îndeplini și păstra cele mai minunate grădini din lume. Tot așa sînt și grădinile de la Alhambra și din acel pavilion al regilor care se chiamă Generaliful.

Se spune că, pe vremea lui Napoleon, cînd Francesii dominau în Spania, s'a gîndit cineva să aducă un grădinar frances. Omul a venit, a văzut, a admirat și a declarat că mai bine nu se poate face, decît doar a se introduce, ici, colo, cîte un mic element de varietate.

Venim acuma la oraș.

Orașul spaniol e de mai multe naturi, după momentul istoric cînd a răsărit, după elementul etnic în mijlocul căruia este clădit și după vicisitudinile prin care a trecut.

Orașul basc e cu totul deosebit de cel din Castilia-de-sus, din Castilia Veche, din Castilia Nouă, și el de o formă deosebită, iar orașul din Andalusia are încă o altă caracteristică decît acel din ambele Castilii, fără a mai pomeni orașul de pe malul Mării și în special orașul din Catalonia, și el de un tip special. Orașul din Nord l-ai crede că este, fiindcă l-au făcut Bascii, un oraș arhaic. Dar în el e, azi, o puternică viață modernă. S'a petrecut cu această regiune ceia ce s'a petrecut la noi cu aspectul satelor și al orașelor din valea Prahovei. Căci se și asamănă orașele din această regiune bască, asturiană ori din regiunea Navarei, din causa modernității lor, ca și din pricina publicului care vine acolo pentru aier și pentru băi, cum merge lumea la noi la Sinaia pentru aier de munte, cu orașele de pe această norocoasă vale. Am întrat la Irun noaptea, dar, a doua zi de dimineață, n'am avut impresia că mă găsesc într'o țară străină. Preotul se deșteaptă foarte de dimineață, — am fost tre-

www.dacoromanica.ro

zit din somn de clopotele bisericilor—, așa că toată lumea trebuie să se trezească pe la cinci, cinci jumătate dimineața, în sunetele clopotelor lui. Afară de continuele sunete de clopot, Irunul nu avea decît doar în îmbrăcămintea țeranului, care acolo s'a păstrat cea veche, o deosebire; căci în îmbrăcămintea neagră a femeilor este o oarecare asămănare cu costumele de la noi, în regiunea Sibiiului, între Poienari, unde negrul, dar și albul, domină. Irunul însă era un oraș, în clădirile lui, ca oricare. Ba încă, în Franța, dincolo de Pirinei, unele case aveau caracterul arhaic mai pronunțat. Am trecut pe la San-Sebastian, care este splendid, dar un centru în cea mai mare parte modern. Și așa este pănă la Sant' Iago de Compostella, unde și biserica bătrînă este de atîtea ori prefăcută încît acei cari au văzut-o spuneau că are aspectul aproape modern.

In Castilia, lucrurile se schimbă. Catedrala răsare imensă, în mijlocul orașului; ea pare că anulează, iar nu că domină numai tot ce se găsește lîngă ea. Alături, cîmpia e plină de vechi turnuri — acestea sînt castelele—de unde Castilla —, de burguri — de unde Burgos. Cînd treci însă de această Castilie și ajungi la Valladolid, ești acum în altă lume.

Valladolidul, simpatic oraș, nu are de loc aspectul unui cuib de munte. Nu-l vei regăsi decît la Toledo, care este ca o prelungire către Vest a lumii visigote. Acolo, cum ieși din gară, treci podul, peste largul rîu leneș, gălbiu, întri, printr'o poartă prefăcută de Arabi, într'o mulțime de străduțe întortochiate. Totul amintește acea vreme veche cînd stăpîniau Visigoții, ale căror urme nu le-au putut înlătura Maurii biruitori.

Dar, deocamdată, la Valladolid este altceva. Casele strălucesc din acele *miradores*, de geamuri pline de soare, pe care le avem și noi, dar într'o formă deosebită: în cerdacele libere, pe stîlpi. Aici, ca să se cîștige o odaie, s'au pus geamurile între coloanele de lemn, făcîndu-se ceia ce, după turcește, numim un geamlîc.

www.dacoromanica.ro

La Madrid, apare caracterul fabricat: capitala mai nouă este un oraş făcut de regi din nimica, şi ea presintă, cum de alminterea şi regiunea ceva mai la Nord, în locul bisericii gotice, cupola grea a veacului al XVI-lea, dominînd paşnic amestecul de case.

Dar acest oraş de pecete bourbonică, împrumutată din Franţa şi mai ales din Italia, a avut în ultimele decenii un şir de primari de mare merit şi a putut deveni unul din cele mai frumoase oraşe din Europa. Se lucrează harnic şi astăzi, şi se deschid necontenit străzi noi. Pe cînd Bucureştii noştri nu au, de nu ştiu cîţi ani, decît aceleaşi bulevarde, care nu se pot complecta, la Madrid drumurile noi se încearcă din an în an. Unul singur nu va putea fi continuat, fiindcă a găsit în drumul lui biserica Iesuiţilor. In momentul cînd eram eu acolo, rămăsese încă deschisă exposiţia de proiecte pentru înfrumuseţarea Madridului, la care şi regele a venit ca să facă alegerea planurilor de înfrumuseţare potrivite cu împrejurările.

In Sud, oraşele cu străzi frumoase, vechi, înguste, pline de pitoreşti surprinderi, ori cu noi artere, Granada, Cordova, cu primblarea, *paseo,* a marelui căpitan Gonzalv de Cordova, se mîndresc cu stilul aşa-numit *mudejar,* în care goticul se amestecă cu anumite elemente arabe. Pe cînd, la Cordova, o orbitoare lumină electrică se revarsă asupra principalei artere, în părţile laterale a rămas toată atmosfera de taină, de lucruri închise ca să fie îngrijite mai bine, tot zăbranicul de taină al vieţii musulmane. Strada se învîrte în toate părţile, şi de-odată se deschide o poartă ca să vezi, să zăreşti numai, grădina interioară, împodobită cu ceramică, cu *azulejos,* curtea pavată cu granit, împodobită cu portocali, cu plante de Sud care înfloresc în mijlocul iernii. Iar, dacă pătrunzi pe scară, ale căreia trepte, dese ori de marmură, sînt foarte distanţate, dai de nişte cămăruţe împărţite curios, fiecare fereastră dînd altă vedere a clădirilor vecine — şi de multe ori de acolo descoperi toată

www.dacoromanica.ro

lumea care pe terasa de jos îndeplinește rosturile ei de viață. E o lume arabă veche, și ea n'a fost păstrată nicăiri mai curat decît în aceste două orașe: Granada și Cordova. Și aș prefera, din acest punct de vedere, Cordova.

Dar aș face o nedreptate Sevillei, cu lungi străzi moderne, cum este calea Serpiente, care se învîrtește șerpuitor —vara, cînd e cald, se coboară niște pînze pentru ca trecătorii să fie apărați de soare—, dacă n'aș spune cît e de plăcut să străbați acele drumuri înguste, pe care trec țeranii veniți de la cîmp cu pălăriile de paie mari, purtînd larg, liber, îmbrăcămintea lor brună sau neagră, pe cînd femeile cu mantii negre, cu șaluri în franjuri pănă dincolo de genunchi, cu picioarele impecabil prinse în cipici de prima calitate, pare că ating numai pavagiul cu sprintenul lor pas aristocratic.

Și, cînd te întorci prin Catalonia, întîlnești o altă viață: o viață comercială, cu clasele populare nemulțămite, căci se cred exploatate, și numai mîna de fier, venită în ultimul moment, le-a smuls de la anarhia de odinioară. Orașele au, din această pricină, un caracter morocănos, care amintește ceia ce e mai puțin simpatic în centrele mai cunoscute ale Europei.

www.dacoromanica.ro

II.

Poporul

Părerile exprimate cu privire la spiritul poporului spaniol de anume persoane sînt absolut greşite, cum am mai spus-o, pentru că nu şi le-au format din cunoaşterea trecutului spaniol, nici măcar a elementelor care au alcătuit acest popor, şi nimic nu este mai greu decît să se fixeze, fără a cunoaşte originea unei naţiuni, desvoltarea ei istorică, toate evenimentele şi stările prin care a trecut psihologia acestei naţiuni.

Un cugetător bizar, care a fost primit foarte călduros şi aici, la Bucureşti, contele Keyserling, mistic, revoluţionar, schimbător al tuturor ideilor de pănă acum, creator al unui nou fel de a concepe rosturile dintre oameni şi idealul omenesc—ce se poate mai mult!—, exprima, astfel, dăunăzi, în *Revue Bleue,* opinii în adevăr uimitoare ca necunoştinţă şi superficialitate.

El pare a crede că într'o eră nouă, în care să nu mai fie nici graniţe, nici osebiri, Spania va avea un mare rol. Şi, anume, pentru că ea este o ţară absolut primitivă, şi acest primitivism, această spontaneitate sălbatecă, „africanismul" poporului spaniol, îi dă drepturi pe care nu le-ar fi putut căpăta altfel.

Să fie oare aşa?

Cînd treci din Franţa în partea corespunzătoare a Spaniei, în regiunea Munţilor Cantabrici, în părţile Asturiei, găseşti o viaţă foarte desvoltată, cu o populaţie foarte

www.dacoromanica.ro

deasă; găseşti o industrialisare foarte puternică la oraşe care corespund cerinţilor celor mai înnaintate ale urbanismului contimporan. Şi d. Keyserling a fost totuşi în Spania; a cunoscut personalităţi care au un mare rol în intelectualitatea spaniolă de astăzi: pe un Blasco Ibañez, pe un Miguel de Unamuno, şi totuşi a putut pleca din Spania cu ideia că Spania este, în ce priveşte oamenii, o ţară africană, primitivă, o ţară de ciobani neciopliţi.

Şi contele Keyserling mai adaoge un lucru: că Spaniolii sînt poporul cel mai puţin receptiv. Mie, din potrivă, mi s'a părut că Spaniolul este extraordinar de receptiv: doar a primit două dinastii străine şi n'a izgonit pe niciuna! A primit pe Habsburgul care a pus stăpînire pe Castilia şi Aragon, pe Bourbonul care, într'o ţară săracă, a creat palate frumoase, cheltuind sume enorme din bani grei, luaţi din osteneala poporului spaniol. A primit pe Habsburgi cu eticheta lor, pe Bourboni cu obiceiurile francese din secolul al XVIII-lea, absolut frances; a imitat literatura francesă de atunci, şi originalitatea naţională a fost o bucată de vreme înnăbuşită. In secolul al XIX-lea a primit romantismul frances: Espronceda, Zorilla n'au făcut decît să urmeze, evident cu o notă spaniolă, ceia ce li face onoare, curentul care venia, zgomotos şi strălucitor, de la romantismul lui Victor Hugo, ori de la felul aventuros al poemelor tragice, sumbre ale lui Byron. Nu e mişcare din Europa care să nu fi avut, imediat, răsunet în Spania.

Cam în acelaşi timp, se represinta la Paris o comedie uşoară, „Regina Biarritzului", în care e o tînără Spaniolă vrăjind lumea întreagă. E acolo şi mama, coborîtoare „a lui Carol Quintul", şi soţul amator de curse de tauri...

Lăsînd la o parte şi amintirile jignitoare pentru Spanioli din comedia de la Paris şi teoriile d-lui Keyserling, adoptate de intelectualitatea Bucureştilor care l-a chemat şi l-a recondus în aplause, să vin acum la popoarele înseşi din care s'a alcătuit naţiunea spaniolă, la condiţiile în

www.dacoromanica.ro

care ele s'au frămîntat împreună şi la perfecta armonie a cării psihologie este isprăvită, adecă pe deplin formată.

Căci sînt popoare a căror psihologie este isprăvită, şi sînt altele care n'au găsit încă nota determinantă a psihologiei lor naţionale. Un coleg al mieu de la Universitatea din Bucureşti, şi el un teoretician, un metafisic, spunea la un moment dat că nu se poate verbi de naţionalismul românesc, pentru că nu e terminat poporul românesc, iar cum o fi el cînd s'o termina, o să vedem. Atunci numai acest popor va putea servi ca basă pentru artă, pentru literatură, pentru viaţa sufletească şi politică. De fapt naţiunea românească cea adîncă şi adevărată este formată de multă vreme şi n'o s'o transformăm noi după poesia decadentă a cutărui profesor de matematică din Bucureşti: n'o să transformăm după astfel de ciudăţenii psihologia milenară, capabilă de orice desvoltare, către oricare culmi ale cugetării şi artei, a poporului nostru. Intelectualii sînt adesea individuali, şi din această causă nu pot să se „totaliseze": unul o porneşte pe un drum, altul pe altul; şi de obiceiu direcţia e determinată de faptul că un drum e ocupat şi atunci îl iei pe cel de alături pentru că, altfel, din mulţime, nu te-ar vedea nimeni. Dar naţia, din fericire, e tradiţionalistă şi capabilă de evoluţii normale.

Cea d'intăiu naţie din Spania, care, cîndva, s'a întins asupra peninsulei întregi şi a ocupat şi teritoriul pe care-l ocupă acum Portugalia, au fost Iberii, cari erau aşa de numeroşi şi, pe lîngă aceasta, aşa de capabili de expansiune, încît n'au ocupat numai teritoriul peninsulei iberice care poartă numele lor— Spania este un nume cărturăresc după amintiri antice—, dar şi o parte din Franţa. Franţa nu se găseşte astăzi pe un teritoriu care a aparţinut numai rasei celtice, ci şi, în bună parte, pe teritoriu iberic. Partea de la Garonne, tot unghiul sud-vestic al Franciei a aparţinut Iberilor de pe vremuri, a căror ţară era tăiată de Pirinei. Nu se întindeau deci nu-

www.dacoromanica.ro

mai până la acest zid de munți, ci-l depășiau foarte mult. Iberii, la un anume moment, au fost cuceriți de Romani. Partea Iberilor este însă foarte mare în alcătuirea poporului spaniol de astăzi.

Cînd se zice că Iberii au fost desnaționalisați de Romani, este foarte adevărat, dar aceasta nu înseamnă că desnaționalisatul, care întrebuințează altă limbă, nu păstrează în cea mai mare parte caracterele fundamentale ale rasei sale. De exemplu: noi sîntem într'o parte din alcătuirea noastră Traci desnaționalisați, dar calitățile Tracului de odinioară; avîntul, entusiasmul, dorința de a se jertfi, trecerea repede de la bucurie la tristeță,— ceia ce a pătruns și în religia grecească prin cultul lui Bacchus, prin ceia ce este mister în religia elenă, și care vine de la Traci—, aceste note s'au conservat. Trebuie să admitem deci că notele caracteristice ale Iberilor s'au păstrat și după desnaționalisarea lor de Romani. Aceste note le putem cunoaște cu mai puțin amestec decît în restul peninsulei la acei cari sînt ținuți pe dreptate a represinta astăzi rasa cea mai veche, și aceștia sînt Bascii, Bascii din regiunea pirineană și din partea corespunzătoare a Franciei.

Noi li zicem Basci, dar numele lor nu este acesta. Nici limba „bască" nu este terminul întrebuințat de ei. Ei au păstrat vechiul lor nume arhaic, și limba lor a păstrat vechea ei numire: *Escauldunac* și *escara*. O limbă cu sunete curioase, cu strigăte de pasăre, ca un croncănit de corb, corespunde felului de a fi al unei rase extrem de arhaice. Azi, în cea mai mare parte a lor, Bascii întrebuințează curent limba spaniolă, dar cunosc și limba lor cea veche. Păstrînd Bascii caracterele fundamentale ale rasei ibere, sînt un popor foarte viteaz. In afară de faptul că sînt foarte harnici, foarte orînduiți, foarte statornici, un admirabil popor de pace, cu obiceiurile conservative, ce nu sînt dispuși să treacă la alte forme de civilisație, pe care nu le-au avut strămunii, ei sînt, deci, un popor foarte viteaz. Nu de avînt, ci de vitejia aceia pe care noi sîntem

www.dacoromanica.ro

mai în măsură să o înţelegem decît multe alte popoare. Căci şi noi nu sîntem un popor viteaz de avînt, ci de resistenţă, şi poate că nu sîntem un popor viteaz de avînt pentru că nouă nu ni place să fim văzuţi cînd dăm ce e mai bun din sufletul nostru. Chiar atunci cînd i s'a dovedit Basculuí că n'a avut dreptate apucînd în cutare parte, el merge pănă la sfîrşit. Două exemple mari din istoria Spaniei. Intăiu, cînd elementele creştine au fost aruncate către munte, se putea crede că Spania era pierdută. A fost, de fapt, un moment teribil, în care viitorul creştinătăţii în peninsula iberică părea închis. Musulmanii s'au întins pănă la Pirinei şi erau să treacă de acolo în inima Europei.

Dar în momentul acela, care era cu atît mai dureros, cu cît o parte din nobilimea visigotă s'a împăcat cu Arabii, ultimii campioni ai libertăţii creştine s'au retras în Asturia, supt paza munţilor. Resistenţa aceasta spaniolă a fost de sigur şi visigotă, dar a fost înainte de toate o admirabilă resistenţă bască. Arabii au înaintat pănă în sus de Madrid cu stăpînirea lor bine aşezată, perfect consolidată, căci altfel nu s'ar chema munţii de de-asupra sierra Guadarrama, nume arab; Arabii au schimbat pănă şi numele de localităţi. Stăpînirea lor a ţinut secole întregi, dar, în felul acesta, cînd împrejurările au fost mai prielnice, s'a putut face descălecatul spaniol.

Astfel în tratarea istoriei Spaniei se găsesc atîtea puncte de atingere cu propria noastră istorie, atîtea desvoltări paralele care vor servi ca să înţelegem altfel istoria poporului spaniol de cum s'ar putea cetind, în cîteva pagini dintr'o carte străină, desvoltarea istorică a Spaniei. Meritul acestei rămîneri în munţi aparţine, în mare parte, Basculuí. Am putea spune chiar, în ceia ce priveşte istoria noastră, că meritul concentrării în munţi — noi n'am fugit de munţi, cum n'au fugit nici toţi Spaniolii creştini în faţa Arabilor—, revine poate vechii rase de la noi, care se poate pune alături cu rasa aceia arhaică a Bascilor şi cu

www.dacoromanica.ro

altă rasă, foarte veche în Europa, total desnaţionalisată, care, azi, vorbeşte în întregime italieneşte, rasa ligură. In regiunea de munte, mai ales a Haţegului, s'a păstrat tipul dacic până astăzi, într'o ţerănime care represintă încă, după atîtea secole, pe Dacul de pe vremea lui Decebal.

Al doilea moment cînd Bascii au arătat tot ceia ce pot a fost cînd, la începutul secolului al XIX-lea, s'a pus în Spania chestiunea dinastică: Ferdinand al VII-lea murise, şi din a doua căsătorie lăsase o fată, pe vestita regină Isabela a II-a, pe rînd idolul poporului spaniol şi victima revoluţiei care a făcut-o să plece şi să moară pe pămînt frances. Isabela era atunci copilă. Acei cari mergeau alături de mama ei, regenta Cristina, aceia luptau supt un steag, şi, de altă parte, erau cei cari doriau să aibă pe tron, nu o copilă, ci un bărbat şi s'au dat de partea fratelui regelui mort, Don Carlos, A început mişcarea carlistă. In lupta dintre aderenţii reginei Cristina şi aderenţii pretendentului, îndărătnicia bască a fost aşa de extraordinară, încît nu numai don Carlos a fost susţinut cu jertfe de sînge extraordinare, cu ruina unor ţinuturi întregi,— şeful lor Zumalacarregui a resistat până la sfîrşit soldaţilor armatei madrilene—, dar fiul pretendentului a găsit şi el, până la un moment, sprijin în această populaţie munteană, — acel fiu al pretendentului care a fost pe la noi în 1877 şi a vrut să între în armata romînă, dar, pentru a se evita complicaţii internaţionale, i s'a dat sfatul să nu urmărească mai departe această ideie şi el s'a aşezat la Veneţia.

De la Iberi în limba spaniolă n'au rămas cuvinte. E adevărat că şi în limba noastră cuvintele dacice sînt foarte rari; dacă se găsesc ici colo în domenii cu totul speciale. Poate că partea cea mai importantă care ni vine de la Daci sînt anume cuvinte greceşti care probabil n'au venit nici direct, nici prin Romani, ci prin Daci, cari, fiind un popor de o cultură mai puţin desvoltată, au întrebuinţat pentru noţiuni superioare cuvinte de la Greci.

www.dacoromanica.ro

Intre Basci, al căror nume se păstrează în golful Biscaiei și cari ocupă astăzi trei provincii numite cu nume basce, și între Vasconi sau Gasconi, din partea de Sud-Vest a Franciei, există însă o mare deosebire de rasă, într'atîta că temperamentul Gasconului este cu totul deosebit de al Bascului. Probabil că aici s'a produs, pe lîngă vicisitudini istorice deosebite, și alt amestec de rase, care a creat tipul popular, trecut și în teatru, al Gasconului, puțintel mincinos, foarte lăudăros, dar onest, pentru că el crede tot ce spune.

Pe urmă au venit Romanii. Ei au întîlnit însă pe pămîntul Peninsulei Iberice alte elemente de civilisație mai vechi din care trebuie să fi rămas ceva în felul de a fi al populației de pe coasta Mării Mediterane. E vorba de oarecare colonii feniciene. Erau negustori: nu se înrădăcinau; cumpărau, vindeau, plecau, pe cînd era altfel în ce privește pe Greci, cari au ocupat puncte de pe coastă, cum au ocupat pe toată coasta francesă: Nice, Antibes, Marseille, Monaco. Galii din interior chiar, scriau cu litere grecești. Insă Grecii nu erau destul de numeroși ca să participe la un proces de transformare. Tot astfel am avut și noi elemente grecești pe coasta Mării Negre, elemente care n'au dispărut cu desăvîrșire,— și nu vorbesc de Grecii cei noi, ci de Elenii de la Histria, de la Tomis, de la Callatis. Urmașii lor trăiesc pănă acum, de și poartă un nume de care rîde toată lumea astăzi, Găgăuți, cari sînt creștini, dar vorbesc și scriu turcește. Ei sînt, foarte probabil, elementele grecești de pe lîngă coasta Mării Negre cari au păstrat creștinătatea, dar și-au pierdut limba.

Grecii aceștia, foarte numeroși odinioară, s'au pierdut în mijlocul poporului spaniol de pe coastă. Unele nume de localități, ce-i amintesc, există pănă acuma: de pildă Ampurias, unde s'au făcut săpături, nu e decît „Emporion", ceia ce înseamnă tîrg, cuvînt care a trecut și în limba italiană contimporană, în care cuvîntul „emporio" se întrebuințează pentru a desemna un tîrg de graniță.

www.dacoromanica.ro

Au venit apoi Romanii, şi romanisarea s'a făcut foarte răpede. O mărturie directă, pe care întîmplător, scriind istoria universală, am avut-o supt mînă, e textul lui Strabon, cel mai mare geograf care a existat vre-odată. El spune că în cîţiva ani aspectul poporului iberic s'a schimbat cu desăvîrşire, că a adoptat limba latină, datinele romane, probabil şi din causa unei puternice infiltraţii de elemente latine, populaţii ieşite din Italia şi care, trecînd prin aşa-numita Provence şi prin teritoriul de la Vestul ei, au ajuns în acea regiune spaniolă de pe coasta Mării Mediterane numită astăzi Catalonia.

După ce s'a romanisat Peninsula Iberică, la un moment dat şi-au făcut apariţia elemente germanice. Au venit în peninsulă la două momente deosebite, în două forme.

Intăiu Visigoţii, Goţii de Apus, cari fuseseră şi în părţile noastre. In mişcarea aceasta mare a popoarelor de după 370, elemente care au fost cîndva la Dunărea-de-jos, o parte dintre Goţii din Bugeac, din Basarabia, şi Goţii de Bărăgan, au venit şi s'au aşezat în Spania. Plecînd cu Alaric, care a rămas în Italia, cu fratele lui, Ataulf, care a întemeiat regatul Tolosei, în Sudul Franciei ei s'au desgotisat pentru aceleaşi motive pentru care la noi Slavii s'au deslavisat: precum Slavii de la noi au trecut dincolo de Dunăre, Goţii din regatul de Tolosa au trecut dincolo de Pirinei, la Nord: imediat elementul romanic a rămas biruitor. Goţii au creat în Spania un regat care a trăit nu mai puţin de trei sute de ani. Regii cari au domnit peste ei pănă la un anume moment n'au fost creştini catolici, ci arieni, şi, cînd arianismul a fost învins, episcopatul ortodox biruind, acesta a avut pe regele visigot în mînă.

Dominaţia aceasta a fost zdrobită la un alt moment de altă invasie germană, venită tot din regiunile Dunării, sau mai bine din regiunile învecinate la Apus cu noi. Au venit trei grupe coalisate: Suevi, Alani şi Vandali. Suevii s'au aşezat mai ales în partea de Vest a Spaniei, unde

www.dacoromanica.ro

erau elemente basce amestecate, cum spuneam, cu elemente celtice. Vandalii s'au oprit în Sud, şi de aceia provincia unde şi-au făcut sălaşul se chiamă Andalusia, adecă teritoriul Vandalilor. Andalusii însă presintă astăzi foarte interesante tipuri brune: tipul blond, care face o parte din farmecul ţerii pentru istoricii germani, nu se găseşte în această regiune. Explicaţia este uşoară, pentru că Vandalii au trecut apoi în Africa-de-Nord, unde au fost distruşi de Bizantini.

In ce priveşte pe Alani, ei s'au aşezat în Catalonia, în triunghiul dintre Pirinei, Marea Mediterană şi Ebru, teritoriu ocupat de Alani împreună cu Goţii, din care causă numele de Catalonia, care vine din Got-Alania. Nu s'a găsit nicio altă etimologie mai satisfăcătoare, şi această este foarte acceptabilă.

Părerea cea veche, pe care atîţia dintre noi am primit-o din şcoală, părerea că barbarii au fost foarte numeroşi, că au năpădit toate naţiunile, trebuie absolut răspinsă. Toţi barbarii încăpeau la început în cîteva lagăre; din lagărele acestea au pătruns în oraşe. După cîteva decenii barbarii stăteau în fruntea vieţii militare şi politice, dar caracterul populaţiei era foarte puţin schimbat, căci barbarii au fost absorbiţi de stratul indigen, mai numeros.

Astfel, împătrita stăpînire germană, a Visigoţilor, Suevilor, Alanilor şi Vandalilor n'a lăsat decît urme de curiositate în populaţia spaniolă din timpul nostru.

Cu totul altfel a fost, cînd, la începutul veacului al VIII-lea, puţin după anul 700, pe la Gibraltar— al cărui nume e arab, „Gebel-el-Taric"—, au pătruns cele d'intăiu cete de Arabi.

Cînd zic „Arabi" nu trebuie să admită cineva termenul acesta în toată puritatea lui etnică. Arabii, cari veniau din Africa, erau amestecaţi cu elemente de indigeni din acele părţi, Berberii, şi ar fi mai potrivit să se spună: stăpînirea Maurilor, pentru că s'ar cuprinde şi elementul acesta african pe lîngă cel venit din pustiurile Asiei, stră-

www.dacoromanica.ro

bătînd toată coasta de Nord a continentului negru, şi care era numai elementul dominant. Invasia maură a cuprins cea mai mare parte a peninsulei.

Insă iarăşi ar fi o foarte mare greşeală să se creadă că masa maură era extrem de numeroasă. Că era numeroasă, nu încape îndoială; mai numeroasă decît Visigoţii,— aceasta nu sufere discuţie, — la ţară poate mai puţin, dar la oraşe. Un popor străin care domină o ţară se grămădeşte totdeauna la oraşe. Vedeţi ce se petrece în Basarabia, în Ardeal şi părţile vecine: Ruşii, Ungurii s'au grămădit în oraşe.

Prin urmare trebuie să se admită că aşezarea arabă a avut întăiu un caracter militar; a fost o armată de ocupaţie, care s'a transformat în mare parte în populaţie orăşenească. Şi la oraş stătea şeful Arabilor, şef religios şi politic în acelaşi timp, califul. Oraşele erau mult mai populate decît astăzi; se vorbeşte de 200.000 locuitori acolo unde astăzi abia sînt 40.000. Toate oraşele de la Sud, Sevilla, Cordova, au fost umplute de populaţie arabă, care se poate zice că le-a creat din nou.

Atunci cînd au venit creştinii din munţi, cînd au mers supt steagul crucii cavalerii din Aragon şi din Castilia, —Cidul Campeador, şeful legendar al recuceririi, aparţinînd încă secolului al XI-lea— pănă la ai lui Ferdinand şi ai Isabelei la luarea Granadei, în 1492, dar şi înaintea lor, timp de două secole, căci Sevilla a fost luată în veacul al XII-lea—, trei sute de ani a durat agonia Maurilor.

Şi aceasta are importanţă. Cuceririle care se fac răpede n'au aceiaşi valoare pe care o au cuceririle făcute bucată de pămînt cu bucată de pămînt. Ingropi morţii unei biruinţi într'un loc şi poţi face un pas înainte, îngropîndu-ţi apoi morţii într'altul, pănă ce regiunea cucerită devine un imens cimitir al cuceritorilor, un pămînt cu oasele sfinţite ale strămoşilor cuceritori. Dacă noi am fi cucerit Ardealul altfel decît printr'un războiu de cîteva luni şi prin anume contingenţe, dacă loc de loc l-am fi dobîndit, nu s'ar fi găsit în poporul nostru niciun om

www.dacoromanica.ro

care să nu fie hotărît să piardă viaţa lui, viaţa alor săi ca să apere această cucerire.

Impreună cu populaţia mauro-arabă, au venit şi anumite infiltraţii evreieşti. Au fost în Spania foarte mulţi Evrei pănă în clipa cînd au fost goniţi din motive care, pentru economia naţională spaniolă, s'au dovedit desastroase. O ordine economică nu se poate schimba de la o zi pe alta; o schimbare organică este atunci cînd pregăteşti pe ai tăi se iea locul, iar nu cînd laşi locul pustiu gonind pe alţii.

(Nimic mai uşor decît să pregăteşti un popor inteligent, dar e nevoie totuşi, de o educaţie întreagă şi a unui popor admirabil care de la sine năvăleşte la oraşe aşteptînd să i se deie o mînă de sprijin din partea Statului şi din partea clasei dominante.)

Evreii aceştia, cari nu erau toţi veniţi împreună cu Arabii, au lăsat sinagoge, care sînt astăzi moschei; de pildă foarte frumoasa biserică din Toledo, Santa Maria, care nu e decît o sinagogă în stil arab, cu înfăţişare de moschee, şi mai e încă una care a aparţinut unui tesaurar al regelui Castiliei care şi ea este biserică în momentul de faţă. Evreii aceştia însă vorbiau — ceia ce îi făcea să fie suportaţi mai uşor de populaţie, cu toată deosebire de religie,— o spaniolească foarte frumoasă şi ceia ce este extrem de interesant,— ceia ce ştiu, la noi, Moldovenii mai greu decît Muntenii—, este că ei au păstrat atîtea secole după scoaterea lor din Spania, nu numai limba spaniolă, dar formele cele mai vechi şi cele mai frumoase ale romancerului. Un cercetător spaniol, de o mare reputaţie pretutindeni, d. Menendez Pidal, a presintat astfel la Oxford cutare formă, de o mare frumuseţă, a unei nobile legende spaniole. E vorba de o corabie care înaintează din depărtări şi pe ea cîntă un corăbier. Intrebat care e cîntecul acela aşa de frumos pe care l-a cîntat, se primeşte acest răspuns: cîntecul mieu este numai pentru acela care vine cu mine. D. Menendez Pidal explică acest cîntec prin aceia că este numai un

www.dacoromanica.ro

fragment. Misterul care planează asupra ultimului vers, morala aceia aşa de înaltă sînt datorite unei amputări, fiindcă Evreii din Africa au acest cîntec complect: Prinţul întră în corabie, corăbierul îl întreabă: cine este. El răspunde: eu sînt.— De multă vreme umblam toate mările să te găsesc. Nu e aşa de romantic, dar e mai complect. La Salonic, la Sofia, la Bucureşti, Evreii spanioli, castillani, au păstrat o limbă de o puritate admirabilă, şi ei au fost cercetaţi de istorici literari pentru că au păstrat multe din poesiile populare ale vechii patrii. Şi numele lor sînt în parte arabe: Toledano, Sevillano sînt cum ar fi la noi Focşăneanu, Botoşăneanu, fără a mai pomeni pe cele cu articolul arab prepus (Alcalay, Albahary, etc.).

De alminteri nici cu privire la Arabi să nu-şi închipuie cineva că era un antagonism permanent şi ireductibil faţă de populaţia creştină. Ar fi o eroare. Istorici spanioli tineri şi mai îndrăzneţi, cu cari am vorbit, împărtăşesc această părere. Era de altfel imposibil într'o ţară în care une ori monedele Maurilor au şi inscripţii latine şi monedele creştinilor au inscripţii arabe, ca să poată circula şi de o parte şi de cealaltă, o ţară în care califul din Cordova, şi mai tîrziu regele din Sevilla sau Granada, vorbiau spanioleşte ca şi supuşii lor creştini şi cînd atîţia creştini ştiau limba arabă, o ţară în care erau oameni de două religii, şi creştini se strecurau în anumite momente la moschee şi atîţia musulmani se strecurau în ceasuri de noapte în vechile biserici creştine. S'a creat chiar între creştini, dintre cari unii erau Ibero-Romani, alţii Visigoţi, şi între Arabi şi Evreii Arabilor şi Evreii ceilalţi un fel de tovărăşie. S'au produs şi elemente amestecate, ca Mozarabii, cari au jucat un rol de schimb economic şi cultural foarte important. Azi, în ţara unde Evreii găsesc foarte puţine simpatii, în amintirea acelei expulsări de odinioară, se întîmplă ca vre-un prieten al d-tale, creştin de nu ştiu cîte generaţii, să te întrebe: uită-te la mine, nu crezi d-ta că eu voiu fi avînd picături de sînge evreiesc? Te întreabă cu oarecare nelinişte. Ba unii nu

www.dacoromanica.ro

s'ar supăra şi ar zice: a fost aşa de puternic amestecul de sînge încît cine ştie dacă în mine cele două rase nu trăiesc împreună...

Evident că după coborîrea din munţi a creştinilor, Arabii au fost în mare parte supuşi renegării, şi s'au produs aşa-numiţii Moriscos, cari, sînt, ca nume, faţă de „Moros", exact aşa cum erau la noi Tătăraşii, Ţiganii faţă de Tatari. Moriscosii sînt pe lîngă Mauri elemente decăzute, amestecate, şi împotriva lor Filip al II-lea a pornit o goană teribilă, silindu-i să se refugieze în munţii Alpujaras, unde Don Juan de Austria, fiul bastard al lui Carol Quintul, i-a măcelărit.

Populaţia maură era totuşi muncitoare şi de o îndemănare admirabilă; pănă şi astăzi anumite genuri de industrie din Spania sînt moştenite de la Arabi. Dacă n'ar fi fost Arabii, n'ar exista de exemplu lucrarea fină a metalelor, care se întîlneşte la Toledo: lamele de Toledo şi fel de fel de obiecte de lux foarte frumoase; se poate zice chiar că toată metalurgia este de origine arabă. Tot aşa ceramica, atît de frumoasă: acele *azulejos*, cu care se împodobeşte toată partea de Sud a Spaniei, acoperind toţi pereţii, scutiţi astfel de monotonia lor banală, vin de la Arabi. Cultura mătăsii, cultura viţei, grădinăria, agricultura chiar, sînt tradiţii de la Arabi. Arabii, de altfel, sînt transmiţătorii marii civilisaţii bizantine în care fuseseră mutaţi din pustiul lor de origine.

Din acest contact s'au produs schimbări în caracterul general al populaţiei spaniole, şi din acest amestec derivă şi unele însuşiri pentru această populaţie luată în bloc.

Voiu încerca să le fixez, indiferent dacă e vorba de Castillan sau de Aragonez. In ce priveşte pe Catalan, el vorbeşte un dialect deosebit romanic, care se asamănă cu dialectul provenţal, şi din această vorbire a unui dialect deosebit, din existenţa unei feude catalane, care a fost reunită cu teritoriul de dincolo de Pirinei, în Cerdagne şi Roussillon, el are un spirit deosebit şi astăzi şi un ideal

www.dacoromanica.ro

politic înnăbuşit pentru moment şi foarte desagreabil oficialităţii spaniole. Deocamdată pot spune că în Catalonia au venit atîtea elemente de aiurea, că Barcelona are astfel atît de multă nevoie de Spania întreagă şi oraşul comercial ar pierde aşa de mult din caracterul local care se păstrează în regiunea satelor, încît realisarea integralităţii, dacă ar fi o mare lovitură pentru Spania, ar fi o catastrofă pentru Catalonia. Nu trebuie confundată trezirea amintirilor istorice cu revoluţiile de ordin politic, ale căror consecinţe economice pot fi catastrofale.

Intăiu, urmaşii Bascilor nu se poate să nu fie oameni statornici şi hotărîţi. Ceia ce loveşte pe cineva foarte plăcut în legăturile cu întreaga lume spaniolă astăzi este un mare sentiment de mîndrie îndărătnică.

Ea s'a arătat aşa de frumos pe vremea stăpînirii napoloniene.

Se ştie că mai pretutindeni Napoleon a fost aproape acceptat de toată lumea. Ceia ce se scrie în cărţile de istorie, toate făcute pe bază naţională, despre popoare înfuriate la venirea lui Napoleon în fruntea armatelor sale, este închipuire. De fapt, — şi memoriile ni-o dovedesc — Napoleon era salutat ca un om genial, ca un revoluţionar faţă de unele instituţiuni învechite, ca un înoitor dorit. Nu sînt astăzi atîtea clase, cel puţin din anume popoare, care ar saluta cu bucurie apariţia steagului roşu bolşevic supt care se ascunde, în forme mai barbare, mai brutale, acelaşi naţionalism asiatic al Ruşilor Ţarului? Precum anumite elemente din Europa n'ar privi cu ură steagul secerii şi ciocanului, tot aşa Europa liberală de la începutul veacului al XIX-lea privia cu admiraţie tricolorul frances, şi pe omul genial în mînile căruia era tricolorul, ca pe un mîntuitor. Toată Germania l-a aclamat pe Napoleon, şi cine a cetit pe Heine îşi aduce aminte de pasagiul unde genialul Ovreiaş din Düsseldorf zugrăveşte întrarea împăratului „mit seinem unbeweglichen Caesar-augen". De la Düsseldorf şi pănă la Königsberg toată Germania bătea din palme la trecerea lui, tot Berlinul, cu

www.dacoromanica.ro

Academia în frunte, a venit înaintea lui Napoleon. Erau sătui generalii francesi de atîtea denunţuri şi atîtea delaţiuni, care arătau unde sînt depositele de arme, şi trebuiau ei să împiedece aceste mîrşăvii. Şi la fel a fost în Rusia. Ceia ce se spune de poporul rusesc, care, indignat de venirea lui Napoleon, s'a ridicat ca un singur om, e fals. Poporul era de o stupiditate extrordinară. Despre Napoleon ştia că este un fel de Anticrist. Ce te poţi aştepta de la Anticrist? Poate să vină cu lucruri rele, dar şi cu lucruri bune, N'a fost o revoltă a poporului rus, a fost o revoluţie a Curţii lui Alexandru I. Iar turmele ruseşti, la un semn din sfinţita mînă a Impăratului ridicată împotriva Anticristului, s'au supus pentru jertfă.

In Spania însă n'a fost aşa. Acolo s'au ridicat masele populaţiei. Napoleon a devenit „Napoladron", „hoţul de Napoleon", şi, „invisibil", Spaniolul stătea în dosul fiecării stînci pîndind detaşamentele francese. A fost deslănţuirea unei uri formidabile, din care ceva trăieşte şi acum, din nenorocire pentru latinitate. Contribuie poate şi cîteva gesturi puţin amabile din partea Parisului faţă de o ţară de o sensibilitate extraordinară.

A fost imposibil să se menţină în Madrid fratele lui Napoleon, Iosif, Don Jose, un om foarte cum se cade. Intre dînsul şi Carol al IV-lea, care era atunci rege şi în ceartă cu fiul său Ferdinand, cari amîndoi au abdicat la Bayonne în mînile lui Napoleon, şi persoana care conducea toată Curtea, un tip miserabil, amantul reginei, Don Manuel Godoy, cel d'intăiu apărea ca un admirabil reformator. Spania totuşi nu l-a vrut. Cele d'intăiu înfrîngeri ale lui Napoleon au venit de la poporul spaniol.

E vechea îndărătnicie iberică. Multe oraşe au fost scăldate în sînge pentru a fi cucerite, de pildă Saragosa, *Caesarea Augusta,* vechiul oraş roman, ca să se supuie străinului.

Vin la al doilea caracter al poporului spaniol. Poporul acesta, persistent în vitejia lui, este în acelaşi timp adînc religios.

www.dacoromanica.ro

Sînt unii cari rîd de religiositatea poporului spaniol şi fac socoteala cîţi popi sînt în Spania. Nu este chestiunea cîţi sînt, ci cum sînt. Evident că au fost şi buni şi răi, au fost chiar foarte mulţi răi, şi vitalitatea poporului spaniol a scăzut atunci cînd, în anume provincii, la şase-şapte locuitori era unul care aparţinea direct sau indirect ordinelor religioase sau clerului mirean. Cum clerul catolic nu se însoară, vă puteţi închipui ce scădere era în creşterea numărului poporului spaniol. Este o adevărată crimă în contra societăţii să refusi datoria de a da ţerii oameni din sîngele tău.

Această religiositate admirabilă a fost însă un element de unitate a poporului spaniol. Orice popor care are un chiag, oricare ar fi, trebuie să mulţumească lui Dumnezeu pentru că i-a fost dat. Şi e sigur că religia catolică a fost un chiag pentru poporul spaniol. Dacă n'ar fi fost popa catolic în momentul năvălirii lui Napoleon, nu s'ar fi aflat şefii populari ai mişcării împotriva străinului. Prin urmare, cînd sună clopotele la Sevilla, în săptămîna sfîntă, cînd se adună lume de pe lume, dînd un spectacol din cele mai frumoase din Europa, să nu blastăme cineva această frumoasă pietate care odinioară a fost mijlocul de raliare şi îmbărbătare pentru luptă şi care este acum prilej pentru ca poporul să arăte toate calităţile sale de frumuseţă şi eleganţă. Biserica este apoi provocătoare şi menţinătoare de artă, şi pentru aceasta nu i se poate mulţămi în de ajuns. Dacă este să aleg între arta şi literatura create de biserică şi arta şi literatura create de masa de cafenea, optez pentru cele d'intăiu.

Şi mai este încă o însuşire a poporului spaniol: o demnitate aristocratică a oricui.

Intr'un ghid frances—care nu e totdeauna amabil— se spunea: chiar cînd vorbeşti cu un servitor, să te fereşti de a-l jigni. Imediat am putut să constat din atitudinea oamenilor cît de bună era această recomandaţie. Pănă şi d. Keyserling, Isus Hristosul din München, nu neglijează

www.dacoromanica.ro

să o spună. Intrînd în casa unui ţeran acesta l-a primit fără să se sperie, ca pe un om de sama lui, In toată Spania este aşa.

El s'a mirat, noi nu ne mirăm. Dacă întri în casa ţeranului nostru, el te primeşte demn; nu se va grăbi nimeni să-ţi sărute mîna, oricine ai fi; ci te va primi ca pe un om întocmai cum este el. De multe ori am observat că aristocratul cel adevărat era ţeranul care primeşte, el care-şi are aristocraţia instinctivă, milenară. Orice străin care visitează satele româneşti, foarte răpede se încredinţează de această însuşire suverană a poporului nostru.

Spaniolul hidalgo este „fiul cuiva" şi sînt atîţia, chiar în clasele de sus la anume popoare, cari nu sînt „hidalgos". Şi, cînd spune ţeranul nostru că este „din oameni", aceasta nu înseamnă nici că e boier, nici că e bogătaş.

Această conştiinţă aristocratică există mai ales la Basci, unde aproape toţi sînt aristocraţi. In alte regiuni un locuitor la trei sau unul la şase îţi poate vorbi de o ascendenţă relativă istorică. Aceasta face ca Spania este ţara cea mai onestă şi cea mai politicoasă de pe lume. N'ai nevoie să numeri banii cari ţi se dau. Sînt ţeri mult mai înaintate în cultură în care a număra chiar şi de două ori este o datorie.

In ce priveşte politeţa, este din cele mai alese. Oamenii nu vorbesc decît cu „Senioria Voastră". Trebuie să te adresezi oricui cu „usted". Dacă-ţi arăţi admiraţia pentru vre-un lucru din casă, ţi se va spune: „este la dispoziţia d-tale". Evident că nu trebuie să abusezi: acestea sînt lucruri de discreţiune. De altfel ca şi la noi. Am condus cîndva pe un ofiţer francez în unele părţi din Ilfov, şi, la Snagov, el a admirat un tort de mătasă. Femeia, imediat, i l-a oferit. N'a vrut să primească, şi atunci ea a făcut din tort o eşarpă şi i-a încunjurat pieptul. Am văzut lacrimi în ochii oaspetelui. In domeniul „cavaleriei rusticane" sîntem rude de aproape. Intr'un vagon de clasa

www.dacoromanica.ro

a II-a, oricine întră, jandarm, ţeran, trebuie să spună bună-ziua la toată lumea, iar, dacă nu vorbeşti cu el, aceasta nu-l împiedecă, la ieşirea din compartiment, să zică un *adios*. Pănă şi cerşitorul nu te roagă, el vine, „se presintă": îi dai, bine; nu-i dai, s'a mîntuit.

Ghizii, cari nu sînt speţa cea mai plăcută în nicio ţară şi cari ţi se impun, în Spania sînt oameni de o societate foarte plăcută. Iată unul la Cordova. L-am refusat. „Cum vrei d-ta", dar a aşteptat momentul, care trebuia să vină, cînd m'am încurcat, şi atunci, foarte discret, a reapărut în faţa mea, şi mi-a spus: „costă 2 pesetas", — „Una",— „Bine". Şi a stat la dispoziţia mea. „V'a plăcut cum v'am servit?".— „Da". Mi-a întins atunci mîna, şi apoi am vorbit —, aş zice: literatură.

O ultimă însuşire: este veselia acestui popor spaniol, mai ales în Sud. Dar şi în Castilia, care se zice că e puţin dîrză. Ii şade bine Andalusului să fie vioiu, vesel. Am asistat la carnavalul spaniol: pretutindeni, o mulţime de oameni, de tot soiul, cu fel de fel de măşti, cu obrazul înnegrit, cu ochii încunjuraţi de cercăne, cari cîntau cîntece anume, şi în jurul lor se strîngea lume de pe lume. Ca nişte copii, timp de trei zile au petrecut toate oraşele pe unde am trecut, şi mai ales Granada.

Este o deosebire între acest carnaval şi cel de la Nisa, de exemplu. Acesta din urmă face parte dintr'un program, e făcut anume pentru străini, pe cînd în Spania şi cel din urmă copilaş îşi pune o mască de hîrtie cu două găuri în dreptul ochilor şi iese înnaintea d-tale rîzînd. Aşa de mult participă toţi, fără deosebire de clase sociale, la carnaval încît pănă tîrziu noaptea stăteau la balcoane cu sticlă, pline de figuri femeieşti. Trebuie să adaog că în Sud femeile iese foarte puţin din casă; sînt doamne care nu merg la teatru pentru că socot că nu e decent. Vorbind cu cutare din popor şi întrebîndu-l de ce nu se însoară, mi-a răspuns: „e greu să ţii o nevastă!" —„Dar lucrează şi nevasta".— „La Barcelona, în fabrică, dar la noi nu se poate".

www.dacoromanica.ro

Atîta colaboraţie pentru plăcere în această serbare a carnavalului. Un amănunt care mă priveşte pe mine: Luasem o trăsură ca să vedem Granada şi carnavalul. Lumea se uita cu foarte multă prietenie la mine, şi-mi făcea chiar semne cu mîna. O bucată de vreme n'am înţeles de unde dragostea specială ce mi-o arăta. Iat'o: acolo nu se poartă barbă. Apoi era şi foarte cald, şi în tot oraşul nu exista altă blană decît acelea pe care le purtam eu şi soţia mea, aşa încît au socotit că blana ca şi barba erau o participare a noastră la carnavalul din Granada.

Veselia aceasta a unui popor care cîntă, care danţează cu o graţie infinită, care surîde străinului, care-l primeşte ca pe un oaspe iubit fără să-l cunoască, nu e lucru obişnuit în zilele noastre.

Şi pentru a se vedea pănă unde merge această comunicativitate a claselor populare, încă un incident interesant şi plăcut din această călătorie în Spania: în Toledo, aveam, mulţămită d-lui Cardenas, ministrul Spaniei la Bucureşti, o recomandaţie către organisaţia turismului, care este un fel de Comisie a Monumentelor Istorice. Am fost primit de primar, un admirabil tip de gospodar, care tot timpul mi-a explicat particularităţile oraşului său, pe care-l iubia cu o dragoste infinită. Negustor de postav, el nu se gîndia la ce poate resulta băneşte şi electoral din situaţia sa: era un sacrificiu al timpului său întreg făcut oraşului drag. După instrucţiile lui, o domnişoară de vre-o douăzeci de ani a fost timp de mai multe ceasuri călăuza noastră acolo, o învăţătoare care n'avea încă post şi care, în loc să stea acasă să se gîndească la cine ştie ce, îşi întrebuinţa timpul pentru a cîştiga în folosul mamei ei văduve. Învăţase ceva franţuzeşte şi englezeşte şi ne-a condus, explicînd şi rîzînd, foarte bine, de la un capăt la altul al oraşului. Invitată la dejun, la sfîrşit ne-a întrebat: Voiţi să vă spun o poesie?

— Cum nu, spune! De cine e?

— De mine.

— E o poesie de dragoste?

www.dacoromanica.ro

— Da, am făcut-o pentru un tînăr fotograf pe care vreau să-l iau.

Şi toate aceste spuse cu atîta drăgălăşie, şi o curăţie de suflet...

Găsiţi-mi în altă ţară posibilitatea de a te coborî necunoscut într'un oraş şi de a fi condus de o fată de care orice cochetărie este cu desăvîrşire străină şi care, la urmă, cum ar oferi o floare, îţi spune versuri ieşite din cea d'intăiu iubire curată a inimii ei.

---

www.dacoromanica.ro

III.

Istoria

Dacă a fost relativ uşor să se înfăţişeze o ţară şi frumoasă şi simpatică şi să se analiseze felul cum s'a alcătuit o rasă, este mult mai greu să se dea, acum, desvoltarea istorică a acestei rase, a unei ţeri care într'anume moment a dominat lumea, căci cea mai mare parte din Europa şi America, descoperită de dînsa, a fost dominată în anume formă de regalitatea spaniolă. In afară de aceasta, politica Europei, în anume momente, chiar unde nu era dominaţie spaniolă, a fost determinată de subsidiile spaniole; aurul spaniol a condus diplomaţia austriacă; Viena era cîndva, cum se va vedea, în dependenţă de Madrid, Habsburgul de acolo era în atîrnare de Habsburgul din Spania, mult mai puternic decît dînsul şi care el ţinea firul şi imprima acţiunea, în numele catolicismului, şi pe basa tradiţiilor imperiale. Spania a dispus astfel de soarta mai tuturor ţerilor de pe continentul nostru.

Istoria Spaniei nu se poate înfăţişa cu acea unitate şi siguranţă cu care se poate înfăţişa istoria cutării ţeri vecine cu Spania. Faţă cu istoria Spaniei, istoria Franciei este uşoară, une ori prea uşoară. Sînt persoane care cred că istoria ei s'ar putea grupa în diverse săltăraşe: într'unul Hugo Capet, într'altul fiul, apoi nepotul, şi aşa pe rînd. Oricum, este în istoria Franciei ceva din aceasta: avem a face cu o ţară creată de o ideie şi servită de o dinastie. Istoria Italiei iarăşi ar fi mai lesne de presintat, supt raportul istoriei poporului italian.

www.dacoromanica.ro

Pentru Spania este mult mai greu, şi aceasta din două motive: mai ales că Spania a trăit foarte multă vreme la o parte. Deci, informaţie directă, informaţie contimporană foarte adese ori noi nu avem.

Ar fi mărturia vecinilor. Dar în Spania nu s'a uitat lumea vecină foarte multă vreme. De ce? Fiindcă a venit cucerirea arabă şi fiindcă această cucerire a trecut de Guadarama şi a împins în munţii Pirinei populaţia creştină, regalitatea visigotă, osîndite la o viaţă obscură.

Apoi, chiar dacă ar fi izvoare arabe, ele nu se presintă în desvoltare ca la noi; aceasta este o caracteristică a Islamului. Ca în pădurea de coloane a moscheielor, totul se pierde în pădurea amănuntelor... Musulmanii au un anume fel de a scrie, asiatic, un fel de retorică semită care se pune peste scheletul abstract al faptelor. E acolo alt suflet decît al nostru; anecdota e ridicată foarte sus, fel de fel de lucruri care nouă ni se par banale, cîştigă locul d'intăiu, aşa încît ceia ce ar fi potrivit pentru mintea noastră lipseşte.

Dar nu numai atît: ofensiva creştină — şi pe noi ne interesează mult mai mult ceia ce au făcut creştinii acolo, pentru că resultatul acestui mare proces este o mare şi interesantă naţie creştină— se presintă confus, hotarele între deosebitele State nu le vedem, şi de multe ori e expus cineva să ieie ca acţiune venită din cutare parte ceva care a pornit din altă latură a ofensivei creştine.

In ce priveşte formarea poporului spaniol, se poate spune un lucru: dacă, la poporul românesc, avem de la început un mare avantagiu, acela că a existat în timpuri foarte vechi, înnainte de Romani, un Stat, un adevărat Stat, pe care-l numim barbar, de şi cuprindea atîtea elemente de civilisaţie mai înaltă şi îndeplinia, ca şi Galia, faţă de barbari o funcţiune formatoare, plastică, nu e acelaşi casul pentru Spanioli.

Dacă aici n'a fost un rege-simbol ca acel Decebal ale că-

www.dacoromanica.ro

rui hotare au rămas întipărite în mintea tutulor generaţiilor următoare, n'avem nici un erou al Spaniei. Intăiu este o nesiguranţă în ce priveşte rasele originare înseşi. Alături de credinţa că Bascii represintă pe Iberii de odinioară, există şi altă teorie, a unui German, Adolf Schulten, pentru care Bascii nu sînt Iberi, ci Liguri, acei Liguri, odată o naţie foarte mare şi importantă, cari, veniţi din Nordul Africei, s'au întins nu numai asupra peninsulei iberice, ci şi asupra unei mari părţi a Galiei, aşa încît Francesii sînt în mare parte Liguri. Se citează în sprijinul acestei păreri un text al lui Eratosthene, într'adevăr foarte interesant, care spune că pe vremea lui Spania se chema „Ligustica". Dar nici Ligurii, pe cari învăţatul german îi întinde aşa de larg pe harta Europei, nici Iberii, nici Celtiberii— pe cari acelaşi învăţat german îi consideră, nu ca nişte Celţi veniţi peste Iberi, ci ca nişte Iberi aşezaţi pe ruinele unor sălaşe celtice mai vechi,—nici unii, nici alţii n'au putut crea Statul. Meritul lui Decebal rege al Daciei a fost acela că, pe cînd caracterul tracic cerea viaţă isolată, viaţă locală, viaţă de vale, el a făcut mai mult decît atîta: a strîns toate elementele tracice de la Nordul Dunării, şi nu numai atîta, dar a avut fără îndoială o puternică influenţă, de hegemon, de conducător pentru toţi barbarii vecini, pentru că şi o parte dintre Germani o bucată de vreme au trăit supt sceptrul lui. Este ceva imperial în Decebal. Ceilalţi, din Spania, represintînd o rasă interesantă, energică, în stare a lupta cu înviersunare împotriva stăpînirii romane, n'au dat o personalitate istorică mare, cum n'au dat, în acelaşi timp, elementele necesare pentru alcătuirea unui Stat.

Va să zică o unitate teritorială spaniolă nu s'a putut realisa în acea vreme aşa cum, la Nordul Dunării, pe linia Carpaţilor, s'a realisat o unitate teritorială pregătind liniile generale ale desvoltării poporului romîn.

Dacă ar fi să aleagă cineva, acolo, din lumea barbară înainte de Romani o personalitate representativă a barbarilor spanioli, ar alege pe Viriat păstorul. Evident că şi Decebal stăpînia o naţie compusă în mare parte din

www.dacoromanica.ro

ciobani, însă nu era cioban acela care cerea ingineri ca să-i ridice clădiri de piatră, ci un semi-Roman cu apucături imperiale. Decebal este o contrafacere a lui Traian: în războaiele dacice, se lupta astfel originalul cu contrafacerea, şi se putea întîmpla ca aceasta din urmă, mai tînără, să biruie, dar a fost sortit să vie în Traian o energie elementară, de Spaniol din Italica, şi, cu sîngele lui cel nou, ideia romană, deplin şi de mult coaptă, a izbutit.

Traian a cucerit Dacia,— şi cucerirea aceasta s'a făcut pe basa unei colonisări romane anterioare—, opera politico-militară s'a făcut de-odată: a fost o ideie realisată fulgerător. Ceia ce s'a format astfel a avut, iarăşi, o unitate. Această unitate însă am căuta-o în zădar, pentru vremea, mai veche, în Spania. Au fost, e drept, Cartaginesi, la Cartaginea iberică, şi numele de Barcelona vine de la Barca, unul din conducătorii Cartaginei în epoca de cucerire. Astfel, Spania, care a fost semitisată în mare parte prin Arabi, era să fie semitisată înainte de aceasta prin Cartaginesi. Dar stăpînirea Cartaginei s'a întins numai pe coasta răsăriteană, şi ea nu era în stare să creeze o reproducere unitară a Statului iniţial. Cînd au venit Grecii. la Emporion-Ampurias, la Sagunt-Zacint, coloniştii nu creau State, ci doar colonii răzleţe mai legate de metropola depărtată decît de teritoriul pe care se găsiau. Era mai mare legătura între Emporion şi Massilia-Marseille, între Marsilia şi Foceia originară, decît aceia dintre Emporion şi teritoriul vecin.

Cînd au venit pe urmă Romanii, de la cari au rămas atîtea urme: Italica, parţial acoperită azi supt ţărîna roditoare, Cormona, în mare parte desfăcută, unul din cele mai interesante centre romane de odinioară, Saragosa, odinioară Caesarea Augusta, Romanii au luptat îndărătnic ca să stăpînească întreaga peninsulă iberică; ei au sfărîmat resistenţe cum a fost a Numanţiei, care se reîntîlneşte, la cellalt capăt al istoriei spaniole, în resistenţa contra lui Napoleon. Insă provincia aceasta cucerită n'a avut unitatea Daciei. In zădar s'ar căuta supt dominaţia

www.dacoromanica.ro

romană în peninsula iberică drumurile acelea mari, cetățile ieșite ca din nimic ca să dispară iarăși în nimic după retragerea funcționarilor și a legiunilor, cum se întîlnesc la noi. E foarte probabil că interiorul spaniol a rămas foarte multă vreme rebel penetrației romane. Regiunea de „siere", incapabilă de cultură, n'a fost confundată într'o unitate așa de perfectă cum au fost deosebitele ținuturi de la noi în unitatea romană.

Statul visigot el însuși n'a permis poporului spaniol să-și creeze unitatea. Față de acești Germani ce-i drept că e recunoscătoare amintirea poporului spaniol; fiecare ar fi mîndru să aibă acel sînge gotic, albastru, cel mai bun; însă aceasta numai pentru că Goții au însemnat cîndva o epocă de vitejie, de glorie, de stăpînire întinsă; dar ei nu erau oamenii pămîntului aceluia. La noi s'a întîmplat că unii barbari s'au localisat în anume momente în margenile Daciei; o localisare ca aceasta în margenile peninsulei iberice nu s'a produs. Visigoții erau stăpîni în același timp pe partea sud-vestică a Franciei; Tolosa spaniolă este o reproducere a Toulousei francese. Și stăpînirea aceasta a fost foarte multă vreme despărțită de populația supusă prin faptul că aceasta era creștină în sens catolic, iar Goții în sens arian, și se știe că, și în materie de religie ca și în materie politică, oamenii se urăsc cu atît mai mult cu cît samănă mai bine. De la creștini la musulmani relațiile vor fi mai bune decît cele de la creștinul arian la cel catolic. Cîtă vreme fiecare mergea la altă biserică, nu se putea realisa o „unitate națională". Iar, cînd Goții au pierdut partea de Nord, cînd Francii au ajuns stăpîni pe însuși cuibul primitiv gotic în Apus, cei rămași în peninsula iberică au trecut foarte tîrziu la creștinismul catolic. Și, atunci chiar, legătura care s'a stabilit a fost mai mult bisericească decît națională, trecerea producîndu-se foarte tîrziu, cînd momentul delicat al contactului între cele două popoare fusese pierdut.

www.dacoromanica.ro

Visigoţii, la rîndul lor, au ajuns să fie înlocuiţi de Arabi, deosebiţi ca religie, deosebiţi ca sînge, şi s'a întîrziat iarăşi sintesa care trebuia să se producă.

Este totuşi un mare merit pentru poporul spaniol că a trecut peste toate aceste greutăţi şi a ajuns la o realisare naţională aşa de deplină şi de expresivă, dar datoria istoricului este să arăte toate piedecile, toate situaţiile grele pe care el a izbutit să le biruie.

Cine îşi închipuie că situaţia între Arabi şi creştini era aşa: Arabii în şes, creştinii în munte, închişi— de fapt puteau să resiste tot aşa de bine şi în Sierra Morena, în Sierra Guadarama, şi nu era nevoie să alerge pănă în Munţii Cantabrici şi în Pirinei—, nu-şi dă samă de ce este un munte pentru locuitorii lui. Orice munte e străbătut de pasuri, şi toată lumea le cunoaşte aceste pasuri; doar Arabii veniau din Africa de Nord, care este o regiune tot aşa de muntoasă ca şi Spania. Ei au trecut foarte răpede şi dincolo de munţi. Dacă n'ar fi fost lupta de la Poitiers — zice istoria de obiceiu—, în care Carol Martel a înfrînt armatele emirului năvălitor, Franţa însăşi ar fi avut soarta Spaniei. Nu cred de loc în caracterul determinant al acestei lupte, pentru că învinsul era un simplu emir arab din Spania; şi toţi Musulmanii din Spania nu erau mulţi. Nu se cuceria o regiune cum e Franţa cu o cavalerie, oricît de încordată în luptă şi pornită în avînt, a cîtorva mii de oameni. Iar, în ce priveşte putinţa de a căpăta teritorii nouă a musulmanilor din Spania, această putinţă era de foarte multă vreme scăzută; oamenii erau acuma aşezaţi, casaţi, într'o climă prielnică, bine primiţi de populaţie. De sigur că şi dincolo de Pirinei aveau Arabii o mulţime de prieteni. A-şi închipui că înaintea lor se închideau porţile, este a nu-şi da samă de farmecul religiei lor, care presinta foarte mari avantagii pentru lumea supusă Statului musulman, păstrîndu-i obiceiurile, guvernînd-o cu simplicitate, apărînd-o bine şi cerînd impositе puţine.

Dar, cu o întindere arabă dincolo de Pirinei, conservîn-

www.dacoromanica.ro

du-se şi situaţia din Africa, stăpînii peninsulei iberice aveau şi mai departe un Stat internaţional. Dacă acest Stat internaţional ar fi biruit, totuşi Arabii n'ar fi putut să creeze unitatea necesară pentru desvoltarea unui popor.

Cea d'intăiu reacţiune care s'a produs împotriva Arabilor n'a fost a Visigoţilor refugiaţi în munţi, ci a Francilor lui Carol-cel-Mare, care a cucerit toată regiunea dintre Ebru şi Marea Mediterană. Astăzi n'am avea Catalonia, comitatul reunit apoi cu Aragonul şi introdus în zestrea regalităţii spaniole, dacă nu s'ar fi creat, la începutul secolului al IX-lea, această *marcă*, această „margine" carolingiană în Spania. Dar, precum Arabii n'au fost în stare, trecînd Pirineii, să cucerească Franţa, tot aşa Carol-cel-Mare, trecînd Pirineii la Sud, n'a avut mijloacele trebuitoare ca să întindă acea marcă francă din partea nord-estică. Incă o tentativă nereuşită, dar se întîmplă la orice popor un lucru. Se consideră de obiceiu stăpînirea străină ca o mare nenorocire, şi este: supuşii caută, natural, să scape de dînsa, însă, dacă forma care a stăpînit a fost superioară formei în care l-a găsit cucerirea învinsul va căuta să imite, cînd va fi liber, forma superioară.

Deci acei cari se refugiaseră în munţi, cei din Navara, din regiunea bască au imitat exemplul lui Carol-cel-Mare. De sigur că cel d'intăiu regat bine consolidat supt influenţa francă a fost acel din Navara, care, de alminteri, se întindea pe ambele versante ale Prineilor, şi, de la o bucată de vreme, a fost tăiat în două, o parte rămîind în Franţa, cealaltă, cu Pampeluna, fiind de acum legată de desvoltarea regalităţii spaniole. Navaresii aceştia, ca şi toţi Bascii din munte, organisaţi în formă regală asămănătoare cu forma francă, au alcătuit primul front de coborîre. Ei şi-au găsit tovarăşi şi şefi. Regiunea vecină se numeşte a Asturiilor, după numele vechiului popor cucerit de Romani. In această regiune este localitatea Oviedo, de unde coboară cineva la Leon, peste munţi. Oviedo nu în-

www.dacoromanica.ro

seamnă altceva decît *ovetum*, Satul Oilor, iar Leon nu e decît *legio*, legiunea, şi aici era legiunea VII-a Gemina, aşezată de Romani.

In regiunea de mijloc, pornind tot de supt munte, s'au creat apoi formaţiuni politice, la început fără centre—căci aici nu sînt oraşe, ci organisaţii mărunte, sprijinite pe castele, sau, cum se zicea în Oltenia, „cule". In Oltenia, satele sînt multe, dar centrele orăşeneşti, tîrgurile, puţine, iar boierimea stătea în cea mai mare parte în cetăţuile în formă de turlă. De pe urma acestor „castele" răzleţe, acestor „burguri" s'a alcătuit Castilia, şi unul din oraşele Castiliei poartă chiar numele de Burgos.

Aici nu e conducerea unitară; fiecare porneşte cum poate. Forma veche de organisare politică era represintată de juzi—, aceiaşi formă ca şi cei de la noi. Precum principatul muntean, Ţara-Românească, s'a alcătuit nu boiereşte, ci ţerăneşte, nu unitar, ci răzleţ, cu juzi,—judeţele de astăzi represintă în cea mai mare parte formele autonomiilor judeţene de odinioară, aproape nişte „State",— tot aşa ţara de judeţe şi cule a Castiliei s'a alcătuit de sine supt cele două organisări regale din Navara şi Oviedo-Leon.

Ce s'a întîmplat însă? Acei cari erau la şes au atras pe acei cari erau la munte. La început Castilia a atîrnat de Leon, pe urmă ea s'a reunit cu acesta. In amintirea poporului spaniol, pănă foarte tîrziu Leon şi Castilia, acestea sînt două lucruri deosebite. Cînd Cristofor Columb a descoperit America, nişte versuri populare, foarte larg răspîndite, ziceau: „Castiliei şi Leonului li-a dat Columb o lume nouă":

A Castilla y a Leon
Nuevo mundo dió Colon.

Dar, în timpul cînd Castilia mergea în jos, în acelaşi timp din Navara se prelingea pe cursul Ebrului, potrivit liniei de ofensivă carolingiene de odinioară, o străbatere militară, o penetraţie războinică a baronilor, o Spanie

www.dacoromanica.ro

boierească: Aragonul, numit aşa după rîul Aragon. Precum, la noi, alături de Muntenia, ţară de ţerani, Moldova, după apa Moldovei. Avem astfel în Ţara-Românească şi în Moldova echivalentul celor două formaţiuni din peninsula iberică.

Aragonul a avut un mare avantagiu, pe care nu l-a avut Castilia. Aceasta, coborîndu-se spre Sud, trecea de la o ţară la alta, rămânînd totuşi populară, cu cîteva elemente din nobilime, însă de o nobilime care se confundă cu poporul. Nordul e ţară de nobili, până la burghesii ţermului Mediteranei.

Castilia întîlnia în fiecare moment alt front maur; de fapt ea a mers din front maur în front maur până a luat Granada. Aragonul se întindea pe cursul Ebrului către şes şi Mare. Pe cînd în Castilia înaintarea e mult mai grea, Aragonul a ajuns răpede la Barcelona. Aici era altă limbă, era, întru cîtva, altă legătură de rase, dar Aragonul nu putea fără Catalonia. Boierii cădeau în spatele negustorilor, şi aceştia, cari duceau multe lucruri în spinare, au dus şi pe baronii aragonesi. Une ori s'a părut chiar că ei sunt făcuţi exact pentru aceasta, ceia ce nu era adevărat. Ajuns Aragonul în Catalonia, s'a îmbogăţit; s'a culturalisat acea aspră coborîre baronială din munte.

Dar Barcelona a fost pentru Aragon puţin cam ceia ce a fost Capua pentru Anibal, cînd generalul cartagines a ajuns la locul tutulor desfătărilor.

Regii din Navara, Castilia şi Aragon— pentru că Aragonul a căpătat şi el coroana regală—, regii aceştia trei s'au unit une ori în sforţările lor pentru a smulge Maurilor partea cea mai bogată a Spaniei. Nu era o alianţă formală, era numai un front momentan de ofensivă comună. Statul arab decăzuse. La început fusese şef al acestui Stat un simplu valiu, un simplu delegat al califului; pe urmă, cînd în lumea arabă dinastia veche a Omeiazilor a fost înlocuită cu dinastia usurpatoare a Abasizilor, Spania a devenit adăpostul califatului legitimist.

www.dacoromanica.ro

Acest califat din Cordova, de la o bucată de vreme, a decăzut, şi a fost un moment, pe la 1060-90, cînd poporul spaniol se putea crea, cînd această cucerire se putea îndeplini întreagă. Se putea, prin urmare, ca, înlăturînd pe Arabii din faţa celor trei regate, bucuria biruinţei comune să le confunde. Era vremea legendarului Cid, a cavalerului castilian care represintă forma cea mai caracteristică a ofensivei creştine. Regele Castiliei, sprijinindu-se pe acest cavaler de legendă, ar fi putut să desăvîrşească unitatea teritorială spaniolă. In acest moment de supremă primejdie, Arabii recurg însă la coreligionarii lor din Maroc, Almoravizii, o bandă de fanatici. Ei întîmpină armatele creştine şi le bat în lupta de la Zalaca. După această înfrîngere, cea d'intăiu ofensivă spaniolă a fost oprită.

Banda de fanatici din Maroc însă n'avea firește însuşiri creatoare de Stat; peste cîteva decenii se isprăveşte rostul lor. Din nou strînşi de Spanioli, Maurii din Spania au iarăşi recurs la Marocani. Altă bandă, Almohazii, cîştigă iarăşi o biruinţă de scurtă durată. Şi ei i-au întins stăpînirea asupra ţinuturilor creştine, şi se putea crede că o nouă eră musulmană începe. Insă puterile arabe erau scurse, iar cu bandiţi ca acei din Maroc nu se putea obţinea o formă de Stat durabilă, pe cînd creştinii erau, prin luptele lor de două secole, oţeliţi la resistenţă şi revanşă.

Din nou, după „uniunile" din 1037 (Leon cu Castilia) şi din 1063 (supt Ferdinand I-iu), din 1109 (supt Alfons al VI-lea), pe la începutul secolului al XIII-lea se întîlneşte o legătură statornică între şefii regatelor creştine.

La 1212 Alfons al VIII-lea de Castilia, Petru de Aragon şi Sancho de Navara se unesc pentru a opri pe loc înaintarea Marocanilor. Acesta este un fapt din cele mai importante în istoria Spaniei. Se poate zice că din acest moment, de la 1212, cu toate coroanele deosebite, poporul spaniol represinta o singură conştiinţă şi o singură voinţă. El poate fi datat deci de la biruinţa aceasta din şesurile (navas) de lîngă Tolosa. De atunci nu s'a mai

www.dacoromanica.ro

produs o ofensivă arabă. Marocul dăduse tot ce putuse da; creştinătatea n'avea decît să se organiseze în interior. Intr'adevăr puţin timp după aceasta vedem pe creştini pătrunzînd pănă dincolo de Sevilla, ocupată.

Dar Sevilla arabă era aşa de ispititoare, cu bogăţia de avere şi plăceri pe care o lăsaseră stăpînii de pe vremuri, încît, mutîndu-se regii Castiliei aicea, ei s'au transformat însişi în stăpînitori după moda arabă. Astfel, în secolul al XIV-lea urmaşul califilor, a cărui amintire pluteşte asupra Alcazarului Sevillei, Petru-cel-Crud, care şi-a izgonit nevasta şi a pus în loc pe Maria de Padilla, a cării amintire romantică, sentimentală pluteşte asupra ietacelor din Alcazar, pentru ca ea însăşi să sfîrşească, prin a fi tratată tot aşa ca şi prima nevastă a regelui, este o contrafacere de Sultan arab.

Dar, dacă pentru Castilia a fost o primejdie pătrunderea aceasta în regiunile mai înaintate în ce priveşte civilisaţia, care a cîştigat imediat pe asprii luptători din Nord şi i-a transformat, dacă, după avîntul cel mare al cuceririi lui Ferdinand, regele rămas legendar în istoria Spaniei pentru înaintarea în Sud, această energie aspră a fost slăbită prin farmecul Andalusiei care se deschidea de-odată înaintea acestor munteni aprigi şi simpli, Aragonul el însuşi a lipsit pentru foarte multă vreme ofensivei creştine.

Pentru că din Barcelona fireşte te uiţi în spre Italia; la Baleare, la Corsica, la Sardinia, la frumoasa coastă din faţă. Astfel, în a doua jumătate a secolului care văzuse unirea celor trei regi creştini şi punerea temeliei puterii spaniole unitare, Aragonul era preocupat mai mult de Sicilia unde fusese chemată dinastia lui împotriva dinastiei francese de Anjou, care şi ea înlocuise vechea dinastie normandă. Evident, cine are Sicilia, se uită mai rar în urmă către Aragonul de unde a plecat, şi cine are Sicilia, visează de regatul de Neapole, de frumoasa cetate de pe malul celui mai mîndru golf din lume. Şi aici era,

www.dacoromanica.ro

de altfel, farmecul arab, pentru că Sicilia era arabisată şi Palermo se număra printre cele mai frumoase centre ale Islamului. Spania a ieşit din ea însăşi în momentul cînd, la sfîrşitul secolului al XIII-lea, a rîvnit la mai mult. După secolul următor,— trist secol pentru istoria Spaniei, în care bande francese s'au coborît aici, în care fraţi se luptară unul cu altul, Petru-cel-Crud cu Henric de Transtamara, unul murind de arma celuilalt—, a trebuit spiritul de cruciată din secolul al XV-lea şi o anume situaţie internaţională favorabilă pentru ca Spania să se complecteze. Niciodată Castilia n'a stat mai jos decît înainte de domnia reginei Isabela, niciodată Aragonul nu fusese mai despreţuit decît înainte de Ferdinand Catolicul. Dacă la început castelanii erau mai tari decît regele, avînd dreptul de a-i da ori nu ascultarea, era în Aragon un demnitar care nu se întîlneşte în niciun alt Stat, *justiza*, tot un jude,— ceia ce înseamnă că şi Aragonul a evoluat de la situaţia cu juzi ca să ajungă la regalitate—, care ţinea în mîna sa soarta regilor. Deci, o regalitate compromisă în Castilia, o regalitate slăbită de baroni în Aragon: se părea că Spania merge către decădere. Acţiunea generală a creştinilor împotriva musulmanilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea i-a dat însă din nou o mare misiune, şi ceia ce s'a început la 1212 a fost pecetluit la 1492 abia prin luarea Granadei. De altfel ideia că Granada trebuie înlăturată, că e o ruşine şi o umilinţă pentru creştini să mai dăinuiască acolo stăpînirea musulmană, ideia aceasta domina la începutul veacului al XIV-lea.

In admirabilul „Anuari" pe care-l tipăreşte Societatea catalană din Barcelona[1], un articol se ocupă de planul format la începutul secolului al XIV-lea pentru ca regele Franciei însuşi să se coboare în peninsula iberică şi ca

[1] Miret y Sans, *Negociacions diplomàtiques d'Alfons III de Catalunya-Aragó ab el rey de França por la croada contro Granada (1328-1332)*, în „Anuari de l'Institut d'estudis catalans", 1908, p. 265 şi urm.

www.dacoromanica.ro

împreună cu coreligionarii săi, spanioli să scoată pe Mauri din Granada. Foarte interesant plan, care n'a fost dus la îndeplinire. Căci Franţa a întrat în războiul de o sută de ani, aşa încît numai la 1492 s'a îndeplinit ceia ce era prevăzut din 1310.

Anume, atunci, la 1492, creştinătatea, care suferise o foarte mare pierdere, se simţia jenată de uşurinţa cu care Turcii lui Mohammed al II-lea luaseră Constantinopolul. Şi toţi s'au gîndit ce ar fi trebuit să facă pentru ca această capitală a Imperiului bizantin, acest splendid oraş legendar să nu ajungă supt stăpînirea acelora cari erau socotiţi ca păgîni. Era nevoie de o revanşă, şi, cum, din toate regalităţile din Europa, nu era nicăiri una care să aibă mai mult simţ de onoare decît cea spaniolă, aceasta a luat asupra sa sarcina de a răspunde Turcilor prin distrugerea Statului musulman. Opera s'a realisat de armatele lui Ferdinand Catolicul şi Isabelei de Castilia.

Aceşti „regi catolici" erau căsătoriţi, dar căsătoria nu presupunea şi unirea celor două regate, Isabela fiind regină acasă la dînsa precum Ferdinand era rege acasă la dînsul, dar nu se credeau Castilanii legaţi de Ferdinand, cum nici Aragonesii de Isabela. Dacă totuşi s'a ajuns atunci la unitatea spaniolă, ea s'a datorit la două fapte. Intăiul a fost această mare biruinţă asupra Maurilor din Granada; un popor întreg s'a îmbătat de un succes care nu era aşa de greu, căci de foarte multă vreme regatul Granadei era în agonie. Şi cît de sărac era materialul întrebuinţat în splendida Alhambră! Un biet rege agonisa în Granada, dar lumea nu s'a uitat la realitatea lucrurilor, ci la simbolul cuprins în această realitate. Se resuma pentru Spanioli tot trecutul maur în Granada, şi, cînd armatele celor doi regi şi-au făcut întrarea în cetatea lui Boabdil, a fost momentul cel mare în care s'a cimentat unirea celor două regate. Cît priveşte Navara, ea a rămas prin caracterul ei ambiguu cu totul de o parte, înlăturată din preocupaţiile de unitate spaniolă.

Astăzi, cînd visitezi Alhambra, ţi se arată unde s'a fă-

www.dacoromanica.ro

cut cea d'intăiu slujbă bisericească după biruința Maurilor. In anume zile ale anului populația din împrejurimi se adună în palat și participă astfel la triumful cavalerilor și ordinelor cavalerești ale lui Ferdinand și Isabelei. Numele celor doi regi sînt reunite și prin opera comună, și ei au ținut să fie înmormîntați amîndoi în Granada, de și aveau Toledo, Sevilla, cetăți mari creștine întrate de multă vreme supt binecuvîntarea crucii, și modestele lor sicrie de metal sînt așezate și astăzi supt altarul principal al catedralei granadine.

Al doilea motiv pentru care s'a putut unifica Spania a fost acela că Isabela însăși a exercitat ca un farmec asupra poporului spaniol. Sufletele religioase care se închinau lui Isus Hristos, dar înțelegeau că cel mai bun mijlocitor pentru dînșii este totuși Maica Domnului, vedeau ca o personificare a Madonei în regina catolică. Era o divinisare a principesei acesteia, destul de frumoase, prin care se îndeplinise minunea înlăturării Maurilor.

Astfel, farmecul unei femei alături de gloria unei cuceriri au creat unitatea poporului spaniol.

Nenorocirea acestui popor spaniol, care, pe base locale, ale tradițiilor sale, ar fi putut să se desvolte în condiții pe care nu le-a mai întîlnit niciodată, a fost că moștenirea lui Ferdinand Catolicul și a Isabelei a trecut în mîni străine prin căsătoria fiicei lor Ioana, înebunită mai tîrziu, Ioana Nebuna,— „La Loca"—, cu unul din cei mai frumoși prinți de pe vremea aceia, Filip-cel-Frumos: de Burgundia, în ce privește pe mama sa, German, Habsburg, în ce privește pe tată, Maximilian, romanticul rege „fără bani", care a umplut de zbuciumul lui și Italia de la sfîrșitul secolului al XV-lea. Filip, stăpînit de o femeie care trebuie să fi avut în sufletul ei ceva moștenit de la Isabela, ar fi putut să devină un rege spaniol, însă el moare tînăr, și, Ioana înebunind de durerea acestei morți, multă vreme a călătorit întovărășită de sicriul soțului. Ea a rămas regină în toate drepturile ei, pe care nu era

www.dacoromanica.ro

în stare însă să şi le exercite, trăind încă multă vreme: actele se dădeau şi pe numele reginei. Tocmai din causa nenorocirii ce o atinsese, ea s'a coborît foarte adînc în inimile supuşilor ei.

Puterea a trecut însă în mînile fiului Ioanei şi lui Filip, Carol I-iu în Spania, Carol Quintul în Germania. El ştia spanioleşte aşa şi-aşa; oricum, nu-i plăcea să vorbească această limbă; limba lui de-acasă era francesa sau flamanda, căci stăpînia şi Ţerile-de-Jos. Aici fusese crescut, şi de aceste locuri rămăsese legat. Felul lui de a gîndi va fi sprijinit însă pe internaţionalismul imperial. Ales împărat în Germania, Carol s'a amestecat în toate rosturile lumii, represintînd ideia de cruciată şi prin lupta împotriva Maurilor din Nordul Africei.

Pentru Spania el a însemnat strivirea libertăţilor ei: oraşele Castiliei, care ajutaseră la cucerire, oraşele acestea care aveau vechi drepturi, au fost zdrobite. Cînd s'au ridicat *communeros*-ii contra acestui străin, el a făcut să meargă asupra lor trupele pregătite prin luptele cu Maurii, şi revoltaţii au fost măcelăriţi în lupta pierdută.

De acuma, cortesele, „curţile", parlamentul, s'au adunat foarte rare ori, iar pe vremea urmaşului lui Carol Quintul, Filip al II-lea, aceasta se făcea numai pentru ca regele să li spuie: „aceasta e ce vreau eu". Tot odată, viaţa locală a fost suprimată, manifestările populare înlăturate. Şi cel puţin dacă ar fi fost o dictatură locală care să prindă forţele spaniole, dar sîngele şi aurul spaniol— şi Ferdinand şi Isabela lăsaseră o admirabilă moştenire: America, teritoriile bogate în aur ale lumii noi—au fost răspîndite în toate părţile lumii. Şi noi am avut Spanioli în Ardeal pe la 1550: generalul care comanda acolo pentru fratele lui Carol Quintul, Ferdinand, rămas Impărat în Germania, era un Spaniol: Castaldo. Avem o întreagă corespondenţă spaniolă în Ardeal; cutari Domni ai noştri de pe atunci au fost puşi cu ajutorul trupelor spaniole din Ardeal.

Dar un popor, oricît de bine înzestrat, oricîtă avere i-ar

www.dacoromanica.ro

fi venit printr'o minune, nu e în stare să sprijine pe umerii săi greutăţile intereselor politice ale unei ambiţii mondiale.

Cînd Carol Quintul ieşi zdrobit din această luptă, Filip al II-lea stătu în Spania, fiind numai suveran spaniol, căci Imperiul trecuse asupra unchiului său Ferdinand. Noul rege a locuit în Escorial, în odăiţele de acolo, extrem de modeste. N'ar consimţi, astăzi, un negustor îmbogăţit înainte sau după războiu să se închidă numai într'atîta... In acest îngust cuprins se exilase Demonul din Miazăzi, acela care, purtînd o singură coroană, avea mînile întinse asupra celorlalte; acolo se consacrase el datoriei lui, misiunii lui politice şi religioase.

Doar dacă se simţia mai bine în aleile vecine, mărginite de copaci plantaţi supt ordinele lui. Cînd deschidea cutare fereastă, putea să vadă numai imensa biserică a Escorialului, clădirea de granit, goală, sumbră, rece, tristă, în care auzia cîntările ca de îngropare ale călugărilor închinaţi Sfîntului Laurenţiu.

Aceasta a fost viaţa lui Filip al II-lea. Ar zice cineva: o viaţă spaniolă! Nu: o viaţă în Spania pentru catolicism. Din nou sîngele şi aurul Spaniei s'au răspîndit în toate ţerile din lume. Nebunia de a crede că Franţa, mîndra Franţă de la sfîrşitul veacului al XVI-lea, ar putea deveni provincie spaniolă, s'a sălăşluit multă vreme între păreţii înguşti ai craniului acestui rege, om simplu pentru sine, care introducea în viaţa lui cu atît mai multă smerenie voită, cu cît mai îndrăzneţe erau planurile pe care le urmăria.

Cu toate acestea poporul spaniol îşi păstrează încă vitalitatea. Dacă vrea cineva să aibă dovada acestei vitalităţi, n'are decît să cerceteze teatrul spaniol. Aici se arată o viaţă foarte energică, foarte variată, foarte veselă şi agitată. Nu erau piese făcute pentru un cerc restrîns de nobili, cum era în teatrul frances de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea şi Ludovic al XIV-lea; era, mai mult chiar

www.dacoromanica.ro

decît teatrul engles al lui Shakespeare, un teatru pentru mulţimile cele mari.

Regalitatea, ea se înstrăinase, se înmormîntase în Escorial; de jur împrejur însă fierbea viaţa spaniolă. Poporul se forma, se desvolta împotriva politicei pe care o urmăriau şefii lui.

In secolul al XVII-lea însă, ceilalţi Filipi, al III-lea şi al IV-lea, şi cel din urmă represintant al Casei de Habsburg, Carol al II-lea, n'au dat Spaniei măcar mîngîierea gloriei cu care fuseseră largi cei d'intăiu Habsburgi. S'a organisat o Curte, nu atît de strălucitoare ca acea din Paris, dar totuşi împovărătoare pentru poporul spaniol, şi între conducere şi conduşi s'a creat o prăpastie. Cea mai mare nenorocire care poate să atingă o naţiune.

Fericirea pentru Spania a fost că Habsburgii au perit de epuisare la sfîrşitul acestui veac. Carol al II-lea, muribund de multă vreme, pîndit de lumea întreagă: de ramura austriacă care voia să-i iea moştenirea, de rudele din Franţa, s'a stins miserabil. Franţa se îngriji ca regii ei să ieie tot principese spaniole: Ludovic al XIII-lea pe Ana de Austria, Ludovic al XIV-lea pe Maria Teresa de Austria. Regalitatea francesă se mai îngrijise de altceva în această slăbire a regalităţii spaniole: să-i iea tot ce se putea, o mare parte din Flandra, rămîind numai o bucată din provincie în atîrnare de Spania, aceia care pe urmă a trecut la Austrieci; s'a luat apoi Cerdagne-Saldanha şi Roussillon, Franche Comté, tot ceia ce era frances din această moştenire imperialistă.

Arhiducele Carol de Austria a reclamat coroana. Această coroană, în puterea unei învoieli cu Franţa, era reclamată şi de Filip de Franţa, unul dintre strănepoţii lui Ludovic al XIV-lea. Războiul civil a sfîşiat atunci douăzeci de ani Spania, la începutul veacului al XVIII-lea. Dar s'a întîmplat că arhiducele a ajuns Impărat, Carol al VI-lea, tatăl Mariei-Teresa, şi, atunci, acei cari aveau tot interesul să nu fie creată din nou unitatea habsburgică,

www.dacoromanica.ro

fiind aceiaşi dinastie la Viena şi Madrid, au părăsit causa lui Carol, şi Filip, care avuse să zdrobească resistenţa Cataloniei, Filip a rămas singur rege spaniol.

Se pune acuma o întrebare: Bourbonii au fost ei populari sau ba?

Se poate afirma acest fapt, că, dacă stăpînirea habsburgică a rămas totdeauna străină, peste Spania şi une ori împotriva Spaniei, nu e acelaşi lucru cu Bourbonii. Filip, care este al cincilea în Spania, a fost la un moment părăsit de Ludovic al XIV-lea. Acesta era aşa de strîmtorat, încît a fost bucuros să lase ruda spaniolă să salveze singur interesele lui francese în peninsulă. El însă a întrebuinţat toate mijloacele pentru a rămînea, şi Spaniolii au, între alte însuşiri, pe aceia de a recunoaşte că un om care luptă pentru ei, pentru menţinerea rosturilor lor, e un şef preferabil aceluia care voieşte să-i întrebuinţeze pentru scopurile sale. Filip al V-lea, în această luptă îndărătnică, a devenit Spaniol. Ideia autonomiei spaniole, a existenţei deosebite a acestei glorioase ţeri s'a întrupat în cel d'intăiu Bourbon.

In acest secol al XVIII-lea, dacă Filip al V-lea represintă salvarea, cît era cu putinţă, a moştenirii spaniole, desbrăcată de stăpînirea şi asupra Milanului şi asupra Neapolului, dacă el represintă conservarea moştenirii de autonomie şi onoare, a fost un altul care a împodobit Madridul, care a creat magnificenţa şi frumuseţa acestei capitale ce se ridicase abia la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Acela a fost regele Carol al III-lea. Intre suveranii reformatori ai Europei acestui veac, între prinţii „filosofi", n'a fost unul care să întreacă în idei nobile, în alegerea potrivită a organelor de îndeplinire a acestor idei şi în păstrarea prestigiului unei vechi regalităţi, pe Carol al III-lea.

Mai lipsia, pentru ca Spania secolului al XIX-lea să fie un Stat viabil, cum este acuma — de şi se găseşte într'un moment de renovare care nu s'a coborît pănă în a-

www.dacoromanica.ro

dînc, dar se va coborî, în această reviviscenţă latină la care asistăm, şi nu trebuie numai să asistăm, ci să şi participăm — încă un lucru: o refacere morală a maselor înseşi.

Lupta contra lui Napoleon I-iu şi pentru acel om criticabil care era bătrînul rege Carol al IV-lea, pentru detestabilul său urmaş, atunci prinţ de coroană, Ferdinand al VII-lea, este privită de multe ori cu ochi răi de criticii istorici şi politici. Evident că Iosif Bonaparte era un rege mult mai potrivit decît ceilalţi doi, că intenţiile lui erau mai frumoase, că mijloacele-i erau mai depline; dacă s'ar fi păstrat forma napoleoniană supt Iosif în Spania, ar fi avut ţara un rol mai mare. Totuşi lupta contra străinului, luptă purtată supt şefi nevrednici, dar de naţia întreagă, lupta aceasta a creat poporul spaniol cel nou, care trăieşte şi pănă acum. Şi Ferdinand al VII-lea, cu toate păcatele lui de om fără cuvînt, fără energie, capabil să cheme pe străini împotriva liberalismului spaniol care va da Constituţia din Cadiz, Ferdinand al VII-lea n'a fost suveranul întru toate meprisabil pe care ni-l închipuim. A avut şi el sentimentul de mărire care se păstrează pănă astăzi, cînd ceva din moştenirea lui Carol Quintul există în conştiinţa poporului spaniol întreg. Imensul palat regal din Madrid este creaţiunea Bourbonului, şi poate în toată Europa nu există palat mai impunător decît acesta, de şi e neterminat. Comorile de artă ce se păstrează înuntru arată neîntreruptul simţ de măreţie la toţi acei cari s'au succedat pe tronul spaniol.

Cine-şi închipuie că, dacă s'a sfărîmat domnia mare a lui Carol Quintul, s'a îndepărtat din suflete tot ceia ce a lăsat această domnie, se înşeală. Nu există un adăpost mai sigur pentru comorile vieţii istorice decît sufletele simple ale mulţimilor unui popor, şi cu acestea se ţin Statele.

Şi, cînd, mai tîrziu, Ferdinand al VII-lea dispărînd,

www.dacoromanica.ro

moştenitoare a fost o copilă, care apoi se înfăţişă înaintea supuşilor săi ca o foarte frumoasă fată, Isabela, sentimentul acela de devotament, de onoare, de sacrificiu al poporului spaniol a încunjurat şi anii de copilărie ai reginei fără sprijin, şi, în momentul în care, în mijlocul aplauselor entusiaste ale tuturora, ea a ajuns la majoritate şi a luat în stăpînire puterea supremă, domnia ei era, de fapt, populară.

Greşelile Isabelei au fost nesfîrşit de mari; a trebuit să plece din Spania, şi o mişcare militară a pus stăpînire asupra ţerii; într'un moment s'a făcut şi încercarea de a se introduce un suveran dintr'o Casă străină, şi fratele lui Victor Emanuel, Amedeu, trebui să ocupe acest tron. Altă dată, la 1870, rege al Spaniei era să fie tatăl regelui nostru, Leopold, şi teama lui Napoleon al III-lea de a se găsi strîns între doi Hohenzollerni a provocat războiul franco-german.

S'a întrerupt astfel continuitatea dinastică o bucată de vreme, dar, cînd tînărul tată al regelui de astăzi, Alfons al XII-lea, a fost chemat din nou, la 1874, în Spania, tinereţa lui, neexperienţa lui, slăbiciunea lui au provocat iarăşi o mişcare în jurul tronului Bourbonilor. Alfons a murit foarte tînăr. Murise şi cea d'intăiu soţie a lui, vara lui, femeie simpatică prin frumuseţa şi blîndeţa ei, la cîteva luni după căsătorie. Din nou, un sentiment romantic a încunjurat tronul spaniol. Cînd coroana a revenit înainte de naştere postumului Alfons al XIII-lea, aceasta a produs în Spania aceiaşi minune, în luptele dintre partide, pe care în Olanda a produs-o succesiunea reginei Wilhelmina. Mulţi cari nu erau monarhici au devenit astfel în Olanda atunci cînd fetiţa cu părul blond a ajuns să întrupeze ideia monarhică; tot aşa, în ţara aceasta de poesie, tronul a căpătat prestigiu de milă pentru un copil în leagăn,

Astfel a crescut, resumînd nu odată sentimentul naţional, un om plăcut în societate, foarte cult, avînd însuşiri de vorbitor care nu sînt comune.

www.dacoromanica.ro

Acum, ca încheiere, ceia ce este într'adevăr, spaniol este legătura dintre tron și dintre supuși. Nu prin republici improvisate a ajuns Spania la realisarea unității ei naționale și la recăpătarea teritoriilor ei. Ceia ce nu e spaniol, este parlamentarismul engles introdus la începutul veacului al XIX-lea. Niciodată între partidele spaniole care s'au luptat cu înverșunare extraordinară, puind interesul de partid mai sus decît singurul interes legitim, care este al patriei, niciodată n'au fost acele separații netede, care singure legitimează existența formațiunilor politice; n'a fost niciodată o ideologie deosebită la conservatori și la liberali. Același oportunism, aceiași dorință de a ajunge și a sta la putere, de exploatare a puterii și la unii și la alții. N'au fost nici mari deosebiri între clasele sociale, ceia ce este o binecuvîntare, căci în Spania e aceiași conștiință aristocratică și în masele populare. Aceasta face ca generalitatea poporului să se poată găsi împreună în momentul hotărîtor pentru țară.

Fără a aproba ceia ce vine din violență, aș sublinia și eu necesitatea, pentru orice popor, dar cu atît mai mult pentru un popor latin, adecă un popor de lumină, de afirmație și de creație, de a scăpa de rămășițele medievale care represintă în mare parte desbinarea și ruperea legăturilor esențiale, pentru ca acel popor să se înfățișeze întreg în clipele decisive ale istoriei sale.

www.dacoromanica.ro

IV.

Literatura şi arta.

Incep prin a repeta că orice literatură şi orice artă pleacă din mijlocul unei societăţi, oglindeşte, cu nuanţa individuală a tot ce individul poate aduce ca rasă, ca amintiri, societatea din care a plecat şi către care se întoarce. Restul — jucării cu colori sau cuvinte, care pot fi normale la oamenii normali şi anormale la acei pe cari Dumnezeu i-a făcut anormali. Orice iese în afară de felul de a gîndi şi de a simţi al unei societăţi, orice nu poate fi acceptat de o societate, orice societatea aruncă pentru ca să se închidă în cuprinsul cafenelei literare sau artistice, n'are niciun fel de valoare. Poate să scoată la iveală cîţiva bizari cari une ori sînt nebuni şi alte ori se prefac că sînt nebuni, dar lucrurile acestea nu se înscriu în desvoltarea unei naţiuni.

Aceasta e vechea tradiţie sănătoasă a ţerii mele şi, pot spune, cea mai sănătoasă din istoria omenirii.

Săpîndu-se în pămîntul Spaniei, s'au găsit urme de artă preistorică foarte interesante şi care nu sînt străine de propria noastră artă preistorică.

Se ştie că, de mai mulţi ani de zile, o întreagă şcoală arheologică se îndreaptă spre probleme mai vechi decît antichitatea clasică, scormonind pămîntul Romăniei. Resultatul este de sigur de natură să măgulească mîndria noastră naţională. S'a găsit, în această regiune a Du-

www.dacoromanica.ro

nării, desvoltarea unei civilisaţii preistorice vrednică de toată atenţia, într'un timp cînd alte regiuni n'aveau niciun fel de artă, cînd omenirea trăia în formele cele mai primitive, fără preocupaţie de a face lucruri plăcute, lucruri frumoase. Această preocupaţie de frumos a existat însă în părţile noastre. A fost aici o artă preistorică ce se poate numi după poporul care a produs-o şi care e poporul trac. Ceramica scoasă din pămînt în judeţul Ilfov, dincolo de Olt şi în alte părţi cercetate mai bine e de prima ordine. Impodobirea de pe vasele găsite arată un popor de gust, de măsură, capabil de varietate, care nu se încremenia în forme fixate odată pentru totdeauna.

La celalt capăt al Europei răspunde o artă preistorică asămănătoare.

Pe teritoriul Spaniei, cum au existat alături două popoare pe care foarte greu le putem defini, au existat şi două arte deosebite: una asemenea cu arta noastră, adecă o artă stilisată. Alături de această artă, Spania a mai avut însă şi o alta, pe care o localisăm, poate, de obiceiu, într'un teritoriu prea restrîns: în peşteri se găsesc represintate scene de vînătoare, animale deosebite, în atitudini fireşti, cu o putere de expresie, de spontaneitate, une ori fără păreche. Această altă artă se întîlneşte în Spania în partea de Sud-Est, mai ales în regiunea Cataloniei. Dar săpăturile făcute mai tîrziu, descoperind arta aceasta de peşteră, care nu e schematică, abstractă, geometrică, ci e o artă naturalisată, datorită unui popor care a dispărut dar care era extraordinar de înzestrat făcînd lucruri pe care cei mai dibaci dintre animalierii timpului nostru abia poate să le realiseze, au arătat că aceiaşi artă se întîlneşte, nu numai în regiunea Munţilor Cantabrici, dar şi în Sudul peninsulei.

Ceva din arta preistorică trebuie să se păstreze, şi acolo, în arta populară. Ceia ce numim poesie populară spaniolă nu e însă nici aşa de veche şi nici aşa de populară cum se crede. Un învăţat spaniol, d. Menendez Pidal, a fixat neted că este într'adevăr un om care a

www.dacoromanica.ro

creat poesia populară, dar, cu toate acestea, individuală la origine, ea devine de fapt populară prin două elemente: pentru că acel individ nu e osebit, ci represintă felul general de a gîndi şi de a simţi al poporului său, şi, al doilea, pentru că un cîntec nu e un lucru scris, ci-unul păstrat de memoria omenească, şi poporul nu primeşte decît ce samănă cu dînsul, iar, dacă nu samănă, poporul îl transformă, îl „populariseză".

Pentru ca să existe o literatură ca acea spaniolă trebuia o limbă avînd însuşirile limbii spaniole. E o limbă de o extremă complexitate şi varietate de tonuri cum nu are altă limbă. Limba care uneşte mai multă dulceaţă cu mai multă sonoritate este de sigur cea spaniolă. Cu acelaşi instrument poţi să cînţi hore rustice ori să faci să se audă cîntece bisericeşti ca din tuburile formidabilelor orge medievale. Se poate considera drept cea mai mare contribuţiune la frumos pe care a dat-o poporul spaniol limba lui însăşi.

Inainte de a ajunge la ce a creat în domeniul literaturii şi artei poporul spaniol, trebuie să spun ce datoreşte acest popor acelor năvălitori cari au avut mai mult de jumătate din peninsula iberică supt stăpînirea lor şi cari supt toate raporturile au exercitat o adîncă influenţă asupra Spaniolilor, acei Orientali, acei musulmani, Arabi şi Mauri, cari au contribuit esenţial să facă din poporul spaniol ceia ce a fost în evul mediu.

Ar fi o mare greşeală să se creadă că la un anume moment din evul mediu în munţi erau germeni de literatură şi artă, iar unde erau Maurii numai îndemănare în ceia ce priveşte ceramica, lucrul de metal, etc., în domeniul artelor şi literaturii fiind, dacă nu lipsă de calităţi, măcar uniformitate, de multe ori mai rea decît absenţa lor, şi iarăşi ar fi o mare greşeală să se creadă că de la Arabi au venit lucruri care nu sînt în adevăr de la dînşii.

Arabii au arătat fără îndoială acea îndemănare extraordinară în ce priveşte decoraţiunea, continuarea la ne-

www.dacoromanica.ro

sfîrşit a unui model abstract, stilisarea interesantă, simpatică, variată. Nu e nici cea mai mică îndoială că lucrul arab are o onestitate, o precisiune pe care arta creştină nu le presintă totdeauna, dar, în afară de aceste două calităţi ale poporului arab, s'ar putea adăugi imaginaţia pe care Arabul din Spania a păstrat-o pănă la sfîrşit, de şi e o imaginaţie deosebită de a noastră. Noi imaginăm prin memorie, adecă lucruri care au fost în memorie le combinăm altfel: presintăm ca elemente existente lucruri care ar fi putut să fie, pe cînd imaginaţia arabă e altfel: ea imaginează în abstract. De aceia imaginaţia noastră are o margene, pe cînd a Arabului niciuna. Liniile care iese la nesfîrşit din sufletul lui, le poate întinde pe o moschee mai mică sau mai mare, pe imensul palat în care trebuie să resideze califul, ca şi pe orice colţişor de clădire. Dar ei sînt înainte de toate *nişte admirabili transmiţători.*

Dacă ar fi venit direct din Arabia în Spania, ar fi adus mult mai puţin, dar ei au trecut prin două ţeri: din Siria, stăpînită de Bizanţ, au adus cunoaşterea civilisaţiei bizantine, cunoaşterea literaturii, filosofiei şi tehnicei Bizantinilor. De aici au adus atîtea elemente care, adoptate de dînşii, au contribuit esenţial la desvoltarea practicelor agricole şi industriale în toată lumea. Din Siria însă au mai adus încă un lucru. Siria a fost stăpînită de Bizanţ, dar individualitatea siriană, aceia e un lucru care aparţine rasei. Abia în timpul nostru, acum cîteva decenii, şi azi cu mai multă intensitate de cînd Francesii au primit mandatul asupra Siriei, se scoate la lumină, înlăturîndu-se formula generală de „artă bizantină", ce a creat Siria, mai ales în domeniul arhitecturii şi picturii. Vechea pictură egipteană şi vechea pictură siriană samănă; cu toate acestea este o notă pe care o are Siria singură.

Arabii au trecut apoi şi prin Persia. Dar vechea artă persană cîştigă din ce în ce mai mare rol în istoria artei în general. Arta aceasta, care vine de la vechii Asirieni, a cuprins elemente nepreţuite. Acum cîţiva ani s'a

www.dacoromanica.ro

presintat de un om convins, la congresul de istorie a artelor, problema dacă între Grecia şi Persia trebuie să alegi totdeauna Grecia. Persia a avut o artă mai variată, mai spontană, de mai multă imaginaţie.

Cînd se vorbeşte de artă arabă, trebuie să se ţină samă deci de ceia ce au adus Arabii însişi şi de ceia ce vine de aiurea.

Dar cercetările făcute de istoricii de artă din Spania au mai descoperit un lucru: se credea că Arabii au venit peste cultura artistică romană fără să iea nimic de la dînsa. Cercetările recente arată că supt unele raporturi Arabii au fost şi ei ucenicii Romanilor, că şi ei s'au inspirat de ce lăsaseră Romanii pe pămîntul Iberiei. In felul acesta arta arabă nu mai e o artă de creaţiune ieşită de la un popor rătăcitor, nu mai e o artă produsă de o religie tîrzie, confusă şi supt multe raporturi inferioară, cum e Islamul; arta arabă este o sintesă care cuprinde atîtea elemente creştine şi, pentru Spania, atîtea elemente locale.

Această artă arabă s'a desvoltat în două direcţiuni: una *a ei*, care a creat în Spania cîteva monumente ce fac gloria acestui pămînt şi atrag în fiece an mii de visitatori. A creat, mai presus de orice, pe lîngă cîteva „alcazare", reşedinţe de şefi arabi, despre care am vorbit şi cînd înfăţişam Spania pitorească, a creat moscheia din Cordova, şi palatul Alhambrei. Cordova a avut şi ea palatul ei, dar ce înfăţişează mai extraordinar este imensa moschee cu sute de coloane între care, trebuie să adaog, multe n'au fost cioplite de Arabi. Arabii au întrebuinţat şi elemente arhitectonice luate de aiurea. Se pretinde — şi cred că este adevărat — că unele din coloanele moscheii din Cordova au fost trimise de împăratul bizantin, aşa încît e o colaboraţie bizantină şi în ceia ce priveşte contribuţia la nesfîrşita splendoare a moscheii unice. E toată din marmură, dovedind o epocă de mare bogăţie, de siguranţă şi strălucire a dominaţiei arabe, pe cînd Alham-

www.dacoromanica.ro

bra e mult mai nouă, fiind alcătuită din bucăţi dintre care cele din urmă aparţin secolului al XIV-lea, cu unele reparaţii şi ale secolului al XV-lea. Alhambra e, de altfel, făcută din stuc. O serie de odăiţe frumoase, graţioase dau în Curtea leilor, cari samănă foarte bine cu acei cari se găsesc supt jeţurile din bisericile noastre cele vechi, cu aceiaşi stilisare orientală. Curtea Leilor nu e însă partea cea mai frumoasă, cum o decretează zvonul public, influenţat de vestita carte a Americanului Washington Irving, care a atras atîţia pelerini din ţara sa,—cari-şi au şi otelul pe numele lui Irving, aşezat grosolan drept în mijlocul Alhambrei.

Alhambra dă şi oarecare decepţie. Arta Islamului este ceva mai simplă, mai discretă de cum se presintă în glorificatul palat din Granada. Dacă se uită cineva bine, găseşte şi unele elemente creştine, ca în frescele datorite unui meşter creştin, asemenea cu cei cari au lucrat şi la Palatul Papilor din Avignon.

Aşa încît adevărata artă arabă în Spania e în acea simplicitate, infinit depănătoare de lucruri frumoase, care e moscheia din Cordova. E o clădire clasică şi prin discreţia ei. Căci Arabii, şi în genere Orientalii, ascund frumosul, pe cînd occidentalul are adesea specialitatea frumuseţei de vitrină.

Dar arta arabă a trecut, cum spuneam, şi în alte direcţii. Toată arta creştină din Spania este influenţată de cea arabă, şi nici nu se putea altfel, cînd atît de mare este amestecul în toate domeniile, cutare rege creştin fiind de fapt un Sultan arab şi cutare Sultan arab de fapt un rege creştin.

Din aceasta a ieşit o artă extrem de interesantă, arta „mudejar", în care se întîlneşte linia generală creştină, dar împodobirea e arabă. Se poate zice că din gotica franceză şi germană, de o parte, şi din arta arabă, de altă parte, Spaniolii au făcut o sintesă, întocmai cum noi am făcut, în arhitectură noastră, din liniile generale bizantine, din ornamentele gotice, în Moldova, la uşi şi fereşti,

www.dacoromanica.ro

din ornamente orientale, ca în bisericile din părţile muntene, o sintesă care este într'adevăr a noastră. Noi nu avem un nume pentru această sintesă, Spaniolii au numit-o cu un termin împrumutat de la Arabi. Acest stil e încă în us. Astfel la Cordova, pe Paseo del Gran Capitan, vezi clădiri gotice, dar detaliile uşilor şi fereştilor nu sînt decît contemporanelsarea artei „mudejar" de odinioară.

O întrebare: Dar oare — şi foarte mulţi Spanioli zic hotărît: nu, dar mie să-mi fie permis să spun: poate da—, oare însăşi literatura arabă n'a exercitat o influenţă adîncă asupra literaturii spaniole? Da, şi nu numai într'un domeniu. S'o arătăm, înainte de a vorbi de lucrurile care vin din creştinătatea de dincolo de Pirinei şi care înseamnă un început de francisare— şi Spania a folosit foarte mult din influenţa arabă pentru a răspinge predominarea gustului frances, precum cu influenţa francesă a răspins predominarea exclusivă a gustului arab (noi înşine cu Grecii şi Slavii din peninsula balcanică ne-am apărat de introducerea exclusivă a stilului occidental, cum cu influenţe din Ardeal şi Polonia am împiedecat datina sîrbo-bizantină de a se împlînta la noi fără schimbare).

In domeniul literaturii aş vedea două puternice influenţe care se exercită de la Arabi asupra poporului spaniol. Venim la acel vechiu, dar etern monument de frumuseţă literară a poporului spaniol, care e *Cîntecul lui Cid*, poemă originară, care pe urmă a fost înmulţită, sfărîmată ca formă, prefăcută, în *romanţele* de mai tîrziu.

Cidul, Cid campeador, „Cidul luptător"—cuvîntul e arab şi înseamnă: stăpîn—, nu e, cum se crede prea adesea, un fanatic campion al causei creştine, ca regii contemporani. Da, regii cari au bătut pe Arabi, cari au luat oraşe, au făcut pentru causa creştină mult mai mult decît Cidul. Cidul e, de altfel, de creaţiune tîrzie, de legendă. Dar, după ce Cidul a fost prefăcut în luptătorul clasic pentru recîştigarea teritoriilor spaniole şi biruinţa crucii în folosul poporului spaniol, alţi poeţi au venît de au creat alte

www.dacoromanica.ro

figuri mai unitare decît a Cidului. Ceia ce a fost Cidul în realitatea lucrurilor o ştim: el a servit pe Arabi, şi nu odată, şi pe urmă pe creştini contra Arabilor; într'un moment a fost pentru rege, într'altul contra regelui. Figura aceia de campion unitar al ideii creştine şi naţionale prin urmare se împrăştie la cea d'intăiu cercetare mai atentă a criticei. Avem a face cu un om ca mulţi alţii de pe vremea lui. Atîţia dintre regii arabi au fost aliaţii unui stăpînitor arab contra altuia, şi, cum în unele momente Almoravizii şi Almohazii au ajuns pănă în Nordul Spaniei, au fost momente cînd regii creştini au ajuns pănă în Maroc, şi, cum n'a avut dăinuire stăpînirea arabă în Nord, tot aşa n'a avut dăinuire stăpînirea în continentul african a regilor creştini. Individualitate şovăitoare într'o vreme care ea însăşi şovăie, Cidul nu e un trădător, căci era o vreme cînd ideia trădării nu putea exista, ci un şef care se schimbă după interese momentane.

Tendinţa de a-l cînta nu vine de la lumea arabă, ci de dincolo de Pirinei. Franţa îşi avea cîntecul său epic popular, „Chanson de Roland", şi ţara vecină trebuia să aibă un cîntec corespunzător, aşa cum şi Germanii au ajuns să aibă mai tîrziu Niebelungenlied. Francesii aveau pe Carol-cel-Mare, pe lîngă care se ridica figura eroică a lui Roland; Spaniolii trebuiau să-şi creeze o figură eroică. Dar, în felul de tratare, episodic, al lui Cid nu e niciun motiv ca acest cîntec să se oprească la un moment dat; el putea să continue, cum de altminteri a şi continuat, prin fragmente. N'au fost întăiu cîntece populare mici, care s'au adunat şi s'au topit, ci a fost *un* cîntec, făcut de *un* om, într'*un anume moment*, supt influenţa franceză, cu un erou ieşit din mijlocul luptelor împotriva musulmanilor, şi pe urmă cîntecul s'a fragmentat.

Dar nu găsiţi ca şi mine o asămănare în caracterul de îmbielşugare indefinită al moscheii din Cordova şi caracterul de îmbielşugare indefinită al cîntecului lui Cid, trecut în acea imensitate de episoade a romancerului? Ideia uni-

www.dacoromanica.ro

tară, desvoltarea logică, proporția fixată odată pentru totdeauna nu aparțin acestui pămînt ce a suferit influența unei civilisații care și prin defectele și prin calitățile ei este tocmai negarea liniilor clasice din alte literaturi.

Dar literatura arabă a exercitat și alte influențe asupra literaturii spaniole: la un moment dat Alfons al X-lea, fiul lui Don Sancho, mai tîrziu, în secolul al XV-lea, don Juan Manuel, prinț din familia domnitoare, un rege de Aragon, don Jayme, toți acești prinți și regi au făcut literatură ca prinții din Orient. Ca și aceștia ei erau mîndri — mîndrie pe care n'au avut-o atîția șefi creștini — de a crea și în domeniul literaturii și artei.

Insă care este literatura pe care o fac acești prinți? Este sau o literatură de anecdote unite cu moralisare, sau o literatură de legislație, de precepte de drept, cum sînt cele cuprinse în „Cartea celor șapte partide" („Las siete Partidas") a lui Alfons al X-lea, care nu făcea altceva decît să imite tendința către legislație a orientalilor, iar domeniul povestirilor anecdotice este povestea nesfîrșită, de la o anecdotă la alta, de la o moralisare la altă moralisare, cum e casul pentru vestita culegere „Contele Lucanor" a lui Don Juan Manuel. Te simți în aceiași lume orientală, arabă ca în moscheia din Cordova, în care dintr'un grup de coloane treci la altul pănă la nesfîrșit, în aceiași lume ca în cîntecele spaniole din evul mediu, dintr'un incident în altul.

Dar, în același timp, din Nord vine o altă influență, influența francesă și provențală. A fost momente cînd poesia catalană sau poesia provențală s'au mutat, împreună cu represintanții ei, la anumite Curți a regilor spanioli.

Deci poesia lirică de simțire, de dragoste vine din Nord. Pe cînd poesia care vine din Sud întrebuințează de la început limba spaniolă, dialectul castillan, aceia a trubadurilor, a jonglerilor vine gata făcută de dincolo de Pirinei.

Să venim la artă.

Tot așa, de la Nord a venit vechea artă gotică. O găsim,

www.dacoromanica.ro

neschimbată, în catedrala cea veche a Sfîntului Iacob din Compostella, ţinta cea mai populară a pelerinagiilor, în imensa catedrală din Burgos, care de la distanţă răsare, — ca aceia de la Colonia cu pădurea ei de ace de piatră—, admirabil lucrată, ca o dantelă din cele mai fine. Acestea aparţin fără îndoială unui gen împrumutat. Spania n'a adaus şi n'a schimbat în arta gotică decît două lucruri (nu cuprind în această observaţie Catalonia, care a avut o arhitectură specială, mai simplă, nu de piatră, mai puţin sculptată, dar extrem de interesantă şi foarte veche): proporţiile şi orientarea. Intr'o biserică gotică franceză te lămureşti imediat: nava la mijloc, cele două părţi laterale cu coperişul mai jos sau la aceiaşi înălţime, transseptul, altarul în fund; biserica tripartită. In Spania, te încurci în pornirea aceia spre neînfrînata măreţie, în risipa aceia generoasă a averii unui întreg popor, în strigătul de triumf al crucii biruitoare care ţine ca, în locul moscheilor graţioase, socotite meschine, să coboare o imensă masă de piatră ca şi cum ar vrea să pecetluiască pentru totdeauna pămîntul cucerit. Navele nu sînt trei, ci cinci, şi, în loc să ai în fund un altar, te opreşti deodată nelămurit, fiindcă înaintea altarului mare mai vezi două aşezate în mijloc; în loc să priveşti din uşa principală drept spre altar, privirea e tăiată de altarele care se intercalează, şi biserica primeşte un aspect neobişnuit în arta gotică, masiv şi greoiu. Inscripţiile, în loc să fie strecurate cine ştie unde, se repetă cum se repetă versetele arabe în moscheie, pănă supt acoperiş, formînd o linie întreagă în susul zidurilor, aşa încît biserica e înfăşurată de un brîu de litere gotice a căror formă aminteşte mai mult sau mai puţin arabescele Islamului. In biserica celor doi regi din Toledo se poate vedea repetat pănă la nesfîrşit motivul stemei regatelor iberice, vulturul cu un singur cap şi aureolă în jurul lui, pe basa acelui principiu de repetiţie indefinită care domină arta arabă.

Dar vine un moment în care şi asupra goticului de im-

www.dacoromanica.ro

port şi asupra artei mudejar se aşterne altă influenţă, care vine, nu din Franţa, ci din Italia. Căci a avut Spania, foarte multă vreme, o fasă italiană în literatură şi artă. Tot secolul al XV-lea este italianisant. Legătura dintre Aragon şi Neapole se resolvă în profitul Italiei şi în dauna originalităţii spaniole. E vremea cînd se traduce literatura clasică şi cînd această literatură se imită, cînd, alături de cîteva subiecte populare care se mai păstrează, subiectele savante sînt tratate în chip savant, în limba latină sau într'o limbă spaniolă a cării sintaxă e latină, transformată în mare parte. Vîntul bate de la Neapole, unde Alfons de Aragon era cel mai strălucitor dintre stăpînii pămîntului italian; nimic nu e mai impresionant acolo decît să se vadă în fruntea imensului zid negru medieval al castelului Angevinilor linia sprintenă a întrării, datorită arhitecţilor lui Alfons Magnanimul, care se intitulează mîndru, supt frasa care înfăţişează triumful său: „Hispano-Italus".

Prea ne înşelăm de limba în care se înfăţişează o literatură. Se poate întîmpla ca în aceiaşi limbă să se înfăţişeze două literaturi de origine deosebită, şi se poate întîmpla ca în limbi deosebite să se înfăţişeze exact aceiaşi literatură. Putem zice că literatura din secolul al XV-lea şi o mare parte din al XVI-lea este aceiaşi literatură în trei limbi şi două ţeri deosebite: Spania, şi în special Aragonul, şi Italia de Sud, cele trei limbi fiind: limba italiană, limba spaniolă şi limba latină, care domină şi uneşte pe celelalte două.

Iată însă că acest secol al XVI-lea este dominat de marea figură a împăratului Carol Quintul pe care ca împărat îl simt şi Spaniolii — Carol I-iu îi zic foarte puţini, pentru cei mulţi e Impăratul, şi, cînd e vorba de a-i număra ordinea, i se zice tot Quintul, de şi era al cincilea numai pentru Germani. Numai în această vreme Renaşterea capătă în Spania un caracter spaniol.

Carol Quintul a transformat unele monumente care

www.dacoromanica.ro

veniau de la Arabi. Nimic mai curios decît, atunci cînd întră cineva într'un monument de acestea, de exemplu la Alhambra, în mijlocul cămăruţelor maure, cu stalactitele şi stalagmitele lor, cu ferestruicele care privesc către rîu şi curţile mărunte din interior, în mijlocul acestui dedal desordonat şi fermecător prin însuşi capriciul unei desordini în care totul e surprindere, pentru că nu poţi gîci ce este alături, nimic mai impresionant, zic, decît să vadă ridicîndu-se de-odată palatul lui Carol Quintul, neisprăvit. Poate cea mai frumoasă clădire a Renaşterii din lumea întreagă este acest palat armonios şi alb, care se aşează drept în mijlocul Alhambrei. Sau, la Cordova, în mijlocul pădurei de coloane, în semi-obscuritatea misterioasă, să vadă de-odată lumina clară care cade asupra altarului împodobit cu sculpturi: este iarăşi pompa Renaşterii spaniole din epoca „Impăratului". Precum există un stil al Isabelei, care iea de la Mauri tot ce poate lua şi-l uneşte cu stilul gotic, este şi un stil al epocei lui Carol Quintul, care dă Renaşterii pecetea îmbielşugării şi magnificenţei spaniole.

Dar, după timpul cînd arta iea acest caracter, pe care-l va păstra şi mai departe, iată Escorialul lui Filip al II-lea, care nu e lucrare spaniolă. Escorialul e făcut după forma grătarului pe care a fost ars Sfîntul Laurenţiu. In bătălia de la St. Quentin, Filip al II-lea îndreptase tunurile sale asupra unei biserici a Sfîntului, şi lăcaşul fusese distrus; Sfîntul avea drept la ceia ce se numeşte „compensaţii sentimentale", şi atunci s'a ridicat formidabila clădire de care vorbiam. Biserică de granit, simplă, severă, funebră, sepulcrală, ea nu aparţine de loc tradiţiei spaniole. Cu împărţirea ei, abstractă, cu frontoanele ei, seci, cu statuile uscate care decorează faţada, cu picturile banale de pe plafond, e un lucru de împrumut. Tot aşa de împrumut va fi tot ceia ce vor da, în proporţii aşa de restrînse, cu atîta zgîrcenie, Habsburgii secolului al XVIII-lea, melancolici, bolnavi, prigoniţi de soartă.

www.dacoromanica.ro

Dar vitalitatea unui popor care trăieşte adevărat dispare dintr'un domeniu pentru a se muta într'altul; numai popoarele stoarse, fără viitor, atunci cînd nu se pot manifesta într'un domeniu, nu-şi aruncă imediat toată forţa de vitalitate în altul.

Cînd clasa dominantă, cînd regalitatea n'a mai creat, din adîncurile poporului spaniol a ieşit o nouă literatură. Nu mă gîndesc la literatura de bucăţi de ocasii a unui Garcilaso de la Vega sau altor alcătuitori de poesii mici, care şi ele au fost foarte bine primite şi au pătruns destul de adînc în publicul spaniol de atunci, ci la marile manifestări pe care le-a căpătat viaţa poporului spaniol în teatrul său. Teatrul acesta se întruchipează în secolul în care parcă era nevoie de a dovedi că nu în Escorial, nu în pompele regalităţii, nu în triumfurile pentru biruinţile căpătate în toate colţurile Europei se încheie rostul acestui popor. Atunci au apărut, în acelaşi timp aproape, ca represintanţi ai teatrului spaniol, doi scriitori ale căror nume fac parte şi astăzi din cele mai glorioase ale literaturii universale. Unul, Guilhen de Castro este inspiratorul lui Corneille, *Cidul* acestuia fiind adesea o copie regularisată, cristalisată, înţepenită şi strîmtă, cu felul de a vorbi al avocaţilor normanzi din Rouen, din spontaneitatea eroică a „Tinereţelor lui Cid" („Las mocedades del Cid"): astfel a ieşit opera atît de perfectă în ce priveşte tehnica, dar, vădit, mult mai puţin naturală, a marelui poet frances. Guilhen de Castro, inspirîndu-se din romancero, recurgînd prin urmare la însuşi izvorul medieval al producţiei naţionale, ţinîndu-se în margenile moravurilor naţiei, a dat fără îndoială o operă care biruie, care trebuie să biruie în orice judecată dreaptă, tot ce a mai dat apoi teatrul spaniol.

Acest teatru a mai produs în aceiaşi epocă infinitatea de piese a lui Lope de Vega, piese de ocasie, pentru cutare oraş, Sevilla, de pildă — şi atunci va spune că „cel mai minunat oraş din lume este Sevilla". Lope de Vega n'a avut cea mai mică intenţie de a crea gustul, de

www.dacoromanica.ro

a imprima o direcţie; el a luat publicul spaniol cum era, cu ce doria: o cursă de tauri, o fluturare de veşmînt roşu, o aruncare de banderole, triumful final al espadei care vine şi prăbuşeşte taurul. Toate elementele de piaţă publică, de petrecere populară se găsesc adunate la el, un biet cleric fără cine ştie ce educaţie deosebită, fără legături prea întinse, care totuşi a mişcat poporul spaniol cu elemente pe care însuşi acesta i le-a dăruit.

De la Lope de Vega, se va trece la Calderon, dar, cînd vom ajunge acolo, în secolul al XVII-lea, verva populară, naivitatea, simplicitatea aceasta care place sînt înlocuite prin eticheta de Curte şi falsul gust literar. Azi, e de întrebuinţare curentă cuvîntul de „gongorism" pentru ceia ce e umflat. Se face o foarte mare nedreptate lui Góngora alegînd pe acest poet ca prototip al stilului exagerat. El nu era nici pe departe scriitorul lipsit de gust şi de măsură, lipsit de sinceritate pe care ni l-am putea închipui. Dar la Calderon vorbirea afectată e generală. Se găsesc elemente patetice, dramatice, epice, dar este tendinţa, pe care Lope de Vega, om aşa de treabă şi de simplu, n'a avut-o niciodată, de a speria publicul său. Se simte în vremea lui Calderon necontenit dorinţa aceasta de a uimi. Dar, îndată ce se vede această tendinţă, farmecul literaturii dispare, precum farmecul oricării manifestări omeneşti nu poate sta în artificialitate, ci în manifestarea spontaneă şi sinceră a adevărului din sufletul omenesc. In zădar s'ar căuta la dînsul ceia ce avea mai ales Guilhen de Castro: căldura, entusiasmul, simţul lucrurilor mari din trecut, atmosfera de maiestate a luptătorilor pentru cruce.

Iar, cînd ajunge cineva, mai tîrziu, în apropierea secolului al XVIII-lea, teatrul spaniol se *împuţinează* din ce în ce. Nu mai e nici bielşugul comparaţiilor, nici înflorirea aceia, în care simţi ceva din decorul nesfîrşit al palatelor arabe. Nu mai e această varietate de artificii, ci teatrul, care începuse, odinioară, cu o vioiciune aşa de

www.dacoromanica.ro

simpatică, cu o îmbielșugare uluitoare, se mîntuie în biete formule importate de dincolo de Pirinei.

Dar, în clipa cînd literatura se inspiră de la popor, de la popor se inspiră și pictura spaniolă. Dacă secolele al XIII-lea, al XIV-lea, al XV-lea sînt ale arhitecturii — ale arhitecturii și foarte puțin ale sculpturii, pe frontoane doar, — dacă, prin urmare, numai ceia ce se poate realisa în piatră represintă pe vremea aceia spiritul poporului spaniol, în secolul al XVI-lea, cînd arhitectura nu mai creiază lucruri nouă, în secolul al XVI-lea, cînd ceia ce domină este cupola de împrumut, venită din Italia, cupola florentină, a lui Brunelleschi, cupola Sfîntului Petru, orașele toate părînd copleșite supt această imensă pălărie de piatră, în vremea, prin urmare, cînd arta arhitecturii pierde originalitatea ei de odinioară, ca și caracterul ei representativ, pictura, alături de literatură, dă ceia ce este adevărat în poporul spaniol.

Epoca aceasta este dominată, fără îndoială, de doi foarte mari pictori, Murillo și Velásquez.

Intre cei doi este o foarte mare deosebire, cum deosebire este locul lor de naștere, deosebită e lumea în care au trăit, deosebit e temperamentul lor de rasă. La Murillo este de sigur un element puternic de împrumut de la pictorii italieni, cei din Veneția de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, fără de cari arta spaniolă n'ar fi existat. Ce era arta spaniolă înainte de această epocă de înflorire? Pictura nu represinta decît chipuri foarte nedibace,— o simplă sforțare a unei arte de provincie. In Aragon și Castilia, această artă de provincie a dat ceva; niciodată însă pictura din aceste țeri n'a izbutit să aibă caracterul impresionant, caracterul de noutate necontenit fragedă, al picturii de dincolo de Pirinei, pe cînd supt influența artei italiene pictura spaniolă iea un nou avînt.

Murillo aduce tipul Madonei din Italia, însă el a trăit în mijlocul poporului spaniol și a împrumutat tipurile acestui popor. Imbrăcămintea, mișcarea, toate aparțin fără

www.dacoromanica.ro

îndoială artei pe care a împrumutat-o; în aspectul figurilor, temperamentul oglindit prin aceste figuri este temperamentul spaniol din această vreme.

La Velásquez, se vor întîlni cele două aspecte ale societăţii spaniole de pe această vreme, cele două aspecte opuse, contradictorii. Pe de o parte, măreţia regilor: Carol Quintul înfăţişat cu acelaşi adevăr cu care l-a înfăţişat şi un Tiziano, dar aspectul lui Carol Quintul e altul la pictorii spanioli; recea icoană a lui Filip al II-lea. Figura aceia ferită de lume, reservată, călugărul acela îmbrăcat în haine negre, cu ochii uscaţi şi răi, cu buzele strînse este adevărul însuşi ale regalităţii spaniole aşa cum ni se înfăţişează după ce a lepădat strălucitul veşmînt imperial şi zalea de cavaler a lui Carol Quintul. Filip e rare ori înfăţişat călare: nu i-ar fi stat bine în salturile unui cal de rasă, strîns, cum era, în giubeaua lui neagră de dantelă simplă, cu pălăriuţa neagră care aminteşte pe aceia a lui Ludovic al XI-lea din Franţa. Alături de asemenea reprezintări, în care este atîta psihologie instinctivă, simţită şi minunat redată,— viaţa populară. In tablourile acestelalte, adevăratul popor, aşa cum se presintă pe stradă, în pragul caselor, prin ungherele înfundăturilor. E un adevăr popular, murdar şi atrăgător, desmăţat şi estetic, care formează unul din farmecele acestei arte. Şi Murillo însuşi a fost aşa de mult stăpînit de celalt aspect al vieţii spaniole, încît, alături de ţerancele divinisate în Madonele lui, a prins copii în cămaşă certîndu-se pentru o bucată de pepene.

Cu totul de o pârte, mult superior dibaciului colorist care este Zurbaran, e cineva înaintea căruia se închină arta noastră contimporană. E vorba de Il Greco, un Cretan, un Grec italianisat, adus prin legăturile Italiei cu Spania în această Spanie. Cum, de alminteri, în rîndul marilor artişti ai acestei epoci este altul care, de şi Spaniol de origine, a locuit toată viaţa sa aproape în Italia-de-Sud, unde i se zicea „lo Spagnoletto", Spaniolaşul, şi care este Ribeira, cunoscut prin grozavele lui scene de mar-

www.dacoromanica.ro

tiriu, prin înfăţişarea crudă, întunecată a tuturor suferinţilor cu care poate fi năpădit trupul omenesc jertfindu-se pentru ideia divină. E o pictură care corespunde într'o anume latură cu atmosfera de sepulcru a Escorialului. Escorialul are de corespondent pe Ribeira. In loc să cheme alţi pictori italieni, cari au făcut acolo madone şi îngeri, Filip trebuia să-l aducă pe Ribeira ca să înfăţişeze ce era mai negru, mai aspru în visiunea lui de mucenicie.

Dar, întorcîndu-ne la Il Greco, Theotocopoli, el este un iconar, care aduce simplicitate, severitate, zbucium, de fapt sufletul oriental. Nu e un represintant al poporului spaniol, ci un anexat adaus la manifestările multiple ale unei rase căreia nu-i aparţinea.

Pe urmă vin Bourbonii, cu Filip al V-lea, înfăşuraţi în dantele, cu perucile lor lungi sistem Ludovic al XIV-lea, făcînd gesturi măsurate ca ale unor divinităţi coborîte în culoarele nesfîrşite şi vastele saloane din Versailles. Poporul spaniol tace înaintea noilor veniţi.

Mulţi cred că Spaniolul este solemn şi nu poate rîde, că e sever şi nu poate glumi, că spiritul rîzător, răutăcios, satiric, care şi înveninează puţin, nu se găseşte la poporul spaniol. Nu e adevărat. Sînt popoare care n'au spirit, altele care au prea mult şi transformă totul în zeflemea, de nu mai poţi alege nimic din seriositatea şi sfinţenia vieţii. Cunoaştem şi noi aceasta. Sînt însă şi de acelea care-şi ascund rîsul.

Dintre aceştia sînt Spaniolii, şi ce mai minunat monument al humorului poate să existe în orice literatură decît „Don Quixote" al lui Cervantes, în care Dumnezeu ştie ce n'au vrut să vadă criticii literari cari se transpun pe dînşii în opera de care vorbesc, în loc să pună opera în înţelegerea lor. Au voit să vadă în opera lui Cervantes o satiră, pe cînd bietul om, contemporan cu Filip al II-lea, căuta să arăte numai că, dacă Maiestatea Sa este aşa de melancolică şi de tristă, poporul spaniol n'a pierdut nimic din buna dispoziţie de odinioară. Şi, atunci, într'o vreme

www.dacoromanica.ro

cînd se cetiau romane analoage cu cele care se debitează în fascicule în timpul nostru, el şi-a bătut joc de dînsele, şi ceia ce alţii înfăţişau serios în romanele din evul mediu el a înfăţişat în glumă. Fără îndoială cea mai abundentă glumă care s'a scris. Nici „Don Quixote" nu e o operă de unitate, ci o serie de incidente, o poveste după altă poveste, pentru că se pare că publicul cerea să fie astfel. Şi de aici, ca şi în nesfîrşitele coloane din Cordova, ca şi în nesfîrşitele episoade ale romancerului, micile scenete din „Don Quixote", care nu începe deci cu intenţia de a mîntui acolo, ci se sfîrşeşte unde publicul a crezut că s'a spus destul.

Dar „Don Quixote" mai are o însuşire care nu se observă de obiceiu: icoana vieţii spaniole adausă pe urzeala deslînată a povestirii. Romanul corespunde astfel foarte bine tablourilor lui Murillo care înfăţişează strada şi cu înfăţişările de Velásquez ale unor aspecte naturaliste din societatea contimporană. Este o negare a solemnului şi o desvăluire a adevărului umil, întovărăşit de o satiră împotriva artificialisării unui popor care nu e artificial.

Această literatură se continuă în bună parte în secolul al XVIII-lea, şi *Dracul Şchiop* al lui Lesage nu e decît o imitaţie a unuia din acele romane spaniole zise picaresce, din secolul al XVIII-lea, care se disting prin glumă şi naturaleţă şi care formează partea cea mai vie a scrisului spaniol contemporan.

Cît despre arta ea însăşi, aceasta a cedat înaintea gustului frances. La Escorial, Bourbonii au adăugit un alt palat, un fel de Versailles, cu aceleaşi lungi saloane împodobite cu tapiţerii flamande şi picturi italiene. Nu s'au mulţumit cu această înnoire a vechilor palate, ci, precum Francesii aveau Marele şi Micul Trianon, au făcut şi Bourbonii din Spania acelaşi lucru. In grădini mai înflorite decît cele francese, supt un cer mai îndurător, au îngrămădit în jurul Madridului mici palate ca Aran-

www.dacoromanica.ro

juez, ca Buen Retiro, care nu sînt decît transplantarea artei gingaşe de agrement, începînd prin săli lungi de ceremonie şi încheindu-se în ietăcuţe de retragere pentru o viaţă cîmpenească.

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea însă, geniul spaniol dă două manifestări autentice.

Este inimitabilă fără îndoială în toată literatura contemporană fabula, de un accent aşa de arhaic, de o înţelepciune aşa de profundă, de o graţie aşa de desăvîrşită, a lui La Fontaine, dar lîngă fabula francesă se poate pune foarte bine fabula spaniolă a lui Yriarte, de la sfîrşitul acestui secol, fabulă pe care a imitat-o aşa de tinereşte, aproape copilăreşte, Florian Yriarte este om din vremea lui, şi fabula lui e o armă a spiritului critic spaniol.

Gluma ascuţită deosebeşte talentul lui Yriarte, dar geniul spaniol se întrupează mult mai bine decît în acest modest fabulist în Goya, unul dintre cei mai mari pictori cari au existat vreodată. E în el atîta noutate pentru vremea lui încît cutare din tablourile lui poate fi luat foarte bine ca represintînd tehnica de la 1870. Cutare din nudurile lui Goya, acel de la Museul din Prado, poate fi pus alături de ce a dat mai bun acest gen în veacul al XIX-lea, din care pictorul a apucat totuşi numai vre-o douăzeci de ani. Talent multiplu, el a ştiut în acelaşi timp să înfăţişeze cu un adevăr nemilos Curtea lui Carol al IV-lea. Cu toate intenţiile ce s'au atribuit artistului, aici e numai adevăr, fără intenţie de satiră. Dar omul care represinta, fără să caute să pătrundă în bunele graţii ale regelui sau ale Curţii, familia regală, cu caricaturalul bătrîn şi slaba, răutăcioasa regină, s'a coborît la viaţa de toate zilele a poporului spaniol. A văzut-o pretutindeni, şi la oamenii de la oraş şi la cei de la cîmp, aşezaţi pe iarbă, mîncînd în grupe; i-a prins în distracţiile lor de Duminecă şi serbătoare: nimic n'a scăpat de ochiul său pătrunzător din toate aspectele vieţii populare de atunci, aşa încît tablourile lui sînt o enciclopedie a acestei vieţi populare din Spania.

www.dacoromanica.ro

Şi, pe urmă, cînd porţile s'au deschis larg pentru ca eticheta să fie zvîrlită afară, pentru ca moda înţepenită a secolului al XVIII-lea să fie înlăturată din artă şi literatură, romantismul spaniol, care în domeniul arhitecturii, picturii şi sculpturii nu a putut manifesta o mare putere de producţie, a avut represintanţi literari de frunte. Byronismul, geniul satanic, diabolic, capricios şi înveninat al poetului engles a trecut la Espronceda, magnificenţa colorată a versului lui Hugo a inspirat pe Zorilla, care, în deosebire de poetul frances, a căutat totdeauna să sprijine splendorile elocvenţei lui versificate, vorba lui armonioasă pe fondul naţional aşa de bogat care se oferia, într'o ameţitoare abundenţă, inspiraţiei poeţilor.

Şi, cînd, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, avîntul romantic s'a oprit, cînd a fi romantic însemna a aparţinea altei epoce, cînd lumea se săturase de cavaleri cu mandolină supt balcon, de războinici încrucişînd spadele, de misterele diabolice prin castele părăsite, cînd s'a ajuns la înfăţişarea simplă a vieţii actuale, la un realism cumpănit, Spania a avut o epocă foarte îmbielşugată. Se cetesc şi astăzi cu deosebită plăcere „Povestirile de cîmp" ale lui Antonio de la Trueba. O femeie care-şi ascundea numele adevărat supt pseudonimul de Fernan Caballero a înfăţişat şi ea aspectul realismului spaniol de atunci.

Acum vre-o treizeci de ani, în foiletonul unei gazete foarte răspîndite pe atunci, „Voinţa Naţională", s'a dat traducerea unui roman spaniol scris de cel mai simplu şi mai sobru dintre scriitorii veacului al XIX-lea, „Pepita Jimenez" de Juan Valera.

Literatura aceasta s'a continuat apoi, într'o formă mai modernisată, prin cea din ultimii ani, care merge prin Perez Galdos drept la Blasco Ibañez şi la sintesele lui de viaţă spaniolă actuală.

Iar, dacă se întreabă cineva dacă, alături de romanele care au cîştigat cercuri aşa de largi în Europa şi în lumea întreagă, nu numai în Spania, alături de această literatură în prosă, poesia spaniolă n'a continuat, aceluia

www.dacoromanica.ro

trebuie să i se arăte către regiunile americane în care s'a strămutat de multă vreme inspirația spaniolă și care au dat, prin Ruben y Dario și alți scriitori de limbă spaniolă, ceia ce poate fi mai delicat și mai simțit în lirica aceasta diafană a timpurilor noastre. Din drama spaniolă, un Echegarray a trecut și pe scîndurile teatrelor noastre, prin „Marele Galeoto".

Pe cine ar crede că lucrurile pe care am căutat să le înfățișez așa de scurt în această ultimă conferință sînt cea d'intăiu inițiare românească în domeniul spaniol, îl rog să primească încredințarea că nu de astăzi poporul nostru are cunoștința scrisului spaniol. Astăzi dimineață aveam pe masă, la Academia Romînă, o ciudată carte de format mare, tipărită pe hîrtie albastră, cu litere chirilice, care se chiamă *Critil și Andronic*. Tipărită la Mitropolia din Iași, s'ar părea a fi o carte bisericească. Această lucrare, care merită a fi retipărită și din causa bunătății traducerii, nu e decît opera spaniolă a lui Guevara. *Ceasornicul Domnilor* al lui Nicolae Costin este el însuși opera unui scriitor spaniol din aceiași vreme. Pe la 1840 și ceva, cînd se celebrau la Madrid vestitele căsătorii spaniole ce erau să provoace o conflagrație europeană, cînd se discuta cine să fie soții celor două fete ale lui Ferdinand al VII-lea, pe vremea aceia era la Madrid un Romîn, din cei mai bine înzestrați pe cari i-a avut istoria noastră contimporană, Mihail Kogălniceanu. Mihail Kogălniceanu, care represinta în momentul acela de sigur forma cea mai autentică a geniului românesc, se găsia în Spania. Avem la Academia Romînă, despre Spania, în notele lui o sută de pagini de manuscris din care n'au apărut decît cîteva bucăți răzlețe, și nu cele mai bune[1]. Un adevărat tesaur literar care aproape de o sută de ani zace pierdut în manuscris. Intre altele călătorul povestește cum a ajuns să iubească Spania cînd avea

[1] *Anuariul Gimnasiului din Giurgiu.*

www.dacoromanica.ro

patrusprezece ani, cetind pe *Gonzalv de Cordova;* de atunci a avut visiunea lumii spaniole şi a căutat să o vadă. A fost foarte bine primit în societatea spaniolă. Unul din fiii lui are un volum din *Letopiseţe* cu o dedicaţie către o „prea-iubită", *muy querida,* persoană feminină din Spania. El a cunoscut şi pe prea-frumoasa fiică a ducesei de Alba, care era să fie împărăteasa Eugenia.

In ziarul *Presa* din 1877 un necunoscut dă—dacă nu e o traducere — foarte frumoase pagini de drumuri spaniole.

Astăzi, chiar, la Cameră, întrebam dacă între atîtea catedre care se creiază, n'ar fi fost bine să existe şi una de literatură spaniolă şi portughesă, pe care ar pute-o ocupa un profesor secundar din Craiova, profesorul Telega, care a tipărit acum în urmă o antologie spaniolă care n'are decît un singur defect: traducerea e mai bună decît bucăţile pe care le-a ales. Dar cunoştinţile lui de literatură spaniolă sînt atît de adînci încît nu de astăzi, ci de mult merita locul de conferenţiar la Universitatea din Bucureşti.

Cum se vede, dacă Romănia este ţara cea mai necunoscută în Spania, Spania e totuşi ceva mai bine cunoscută la noi. Şi, dacă aceste conferinţe au contribuit la aşa ceva, doresc să ne întîlnim peste cîţiva ani pentru a constata că din dibuirile de astăzi a ieşit una din acele opere de înfrăţire de care simte nevoie rasa noastră latină într'un timp cînd toate rasele tind a-şi manifesta simţul lor de solidaritate.

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

Pagina

Câteva zile prin Spania :

I. Spre Spania 1
II. La Bascii francesi 5
III. La Bascii spanioli 7
IV. In Castilia 12
V. Madridul 17
VI. Cetatea goticá Toledo 29
VII. Escorialul 38
VIII. Cetățile maure 47
IX. Granada 63
X. In Catalonia 75
XI. Catalonia francesă 80
XII. Câteva observații răzlețe 83

Trei conferințe, la Teatrul Național din București, despre Spania :

I. Țara 91
II. Poporul 108
III. Istoria 128
IV. Literatura și arta 149

www.dacoromanica.ro